

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS BİLİM
DALI

SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİNDE DIŞ
YARDIMLARIN KALKINMAYA ETKİSİ: İSLAM
KALKINMA BANKASI ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Ahmet BİÇER

İstanbul

Aralık-2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS BİLİM
DALI

SAHRA ALTI AFRIKA ÜLKELERİNDE DIŞ YARDIMLARIN
KALKINMAYA ETKİSİ: İSLAM KALKINMA BANKASI
ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ
Ahmet BİÇER

Tez Danışmanı
Dr. Ahmet TIKTIK

İstanbul
Aralık-2022

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalı, İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Ahmet TIKTIK

Üye Prof. Dr. İbrahim Güran YUMUŞAK

Üye Prof. Dr. Ayfer Gedikli

Üye Doç. Dr. Burhan ULUYOL

Üye Doç. Dr. Haşmet Gökırmak

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Erhan İÇENER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “Sahra Altı Afrika Ülkelerinde Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisi: İslam Kalkınma Bankası Örneği” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ahmet BİÇER

ÖN SÖZ

Çalışmamızın ele aldığımız ülkelerdeki problemlerin çözümüne fayda sağlamasını arzu etmekteyiz. Bu sebeple eyleme geçmiş olunması açısından bir adım niteliğindedir. Ortaya çıkan sonuçların konuya ilgi duyan araştırmacılara katkı sağlayacak olması bizi memnun edecektir.

Çalışmanın ortaya çıkmasında kıymetli bilgilerini paylaşması ve desteği sebebi ile danışman hocam Ahmet TIKTIK başta olmak üzere fikir alışverişinde bulunduğum tüm hocalarıma, arkadaşlarıma, İslam Kalkınma Bankası Araştırma Direktörlüğüne desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmamı hazırlarken desteğini ve duasını her daim hissettiğim annem Melek'e, fikri hayatımın şekillenmesinde önemli katkıları olan Babama, fedakarlığı ile çalışmanın ortaya çıkmasında büyük payı olan kıymetli eşim Hilal'e, varlıkları ile beni iyi hissettiren Zeynep Şifa ve Tarık Vefa'ya teşekkür ederim.

Ahmet BİÇER

ÖZET
SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİNDE DIŞ YARDIMLARIN
KALKINMAYA ETKİSİ: İSLAM KALKINMA BANKASI
ÖRNEĞİ
Ahmet BİÇER

Doktora, İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans

Tez Danışmanı: Dr. Ahmet TIKTIK

Aralık-2022, 240+XIII Sayfa

Dış yardımlar genel itibariyle bir ülke veya uluslararası kuruluş tarafından başka bir ülkeye veya kuruluşa sağlanan kredi, bağış ve iş birliği destekleridir. Bu anlamda ülkelerin kalkınma süreçlerini teşvik ederek ekonomik ve sosyal gelişimlerine yardımcı olması hedeflenen yardımcı unsurlardır. Dış yardımlar bir yandan alıcı ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sağlanırken, diğer yandan donör kuruluşların kendi amaç ve hedeflerine uygun bir pozisyonda yürütülmüşlerdir. Bu durum dış yardımların performansını doğrudan etkilemektedir. Çalışmamızda ise en temelde dış yardım ve kalkınma arasındaki ilişki ve bu kapsamda İslam Kalkınma Bankası yardımlarının performansı Sahra altı Afrika ülkelerine ait veriler üzerinden incelenmiştir. Sabit etkiler yöntemi kullanılarak yapılan panel veri analizinde İslam Kalkınma Bankası'na üye 20 Sahra altı Afrika ülkesinin 29 yıllık 9 bağımsız ve bir bağımlı değişkene ait verileri kullanılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar itibariyle dış yardımların bir sürekliliğinin bulunduğu, temel ihtiyaçlara yönelik alanlarda önemli sayılabilecek faaliyetlerin gerçekleştirildiği fakat etkilerinin daha çok yerel düzeyde ve mikro ölçekte kaldığı görülmüştür. Bu sebeple ilgili ülkelerdeki kalkınma adımlarının ancak bir kısmı dış yardım etkisi ile gerçekleşmiştir ve yapılan tüm dış yardımlara rağmen söz konusu ülkelerde insani gelişme henüz istenen seviyeye ulaşamamıştır. Bu geri kalışın birçok sebebi olmakla beraber kalkınmanın gerçekleşebilmesi için dış yardımların dışında geliştirilmesi ve değiştirilmesi gereken başlıklar olduğu bu sebeple dış yardımlar ile ilgili bir paradigma değişikliğinin gerekliliği yönündeki iddia desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Yardım, Kalkınma, İslam Kalkınma Bankası, Sahra altı Afrika, İslami Finans

ABSTRACT
**THE EFFECT OF FOREIGN AID ON DEVELOPMENT IN SUB-
SAHARAN AFRICAN COUNTRIES: THE CASE OF THE
ISLAMIC DEVELOPMENT BANK**

Ahmet BİÇER

Ph.D. Islamic Economics and International Finance

Supervisor: Dr. Ahmet TIKTIK

December-2022, 240+XIII Pages

Foreign aid (Official Development Aid or Official Development Assistance) is generally credit, donation and cooperation support provided by a country or international organization to another country or institution. In this sense, they are supporting elements that are aimed to help the economic and social development of countries by promoting their development processes. While foreign aid was provided to meet the needs of the recipient countries, it was also carried out in accordance with donor countries and organizations own goals and objectives. This situation directly affects the development performance of foreign aids. In our study, the relationship between foreign aid and development, and in this context, the performance of Islamic Development Bank (IsDB) aids were examined through the data of sub-Saharan African countries. Using the fixed effects method, panel data analysis was conducted by using data belonging to 29 independent and one dependent variables of 20 sub-Saharan African countries, which are members of the Islamic Development Bank. However, only a part of this progress has been made with the effect of foreign aid, and despite all foreign aid, human development in these countries has not yet reached the desired level. Although there are many reasons for this drawback, various suggestions have been made in other fields and topics that can be developed and changed apart from foreign aid. Finally, claims that a paradigm shift regarding foreign aid is necessary was supported.

Keywords: Foreign Aid, Development, Islamic Development Bank, Sub-Saharan Africa, Islamic Finance

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu ve Soruları	2
1.2. Araştırma Yöntemi	6
1.3. Araştırma Hipotezleri	7
1.4. Tezin Önemi.....	7
1.5. Tezin Düzeni	8

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ YARDIM VE KALKINMA.....	10
2.1. Dış Yardım: Tanım, Kapsam ve Dağılım	11
2.1.1. Dış Yardım Kavramı ve Tanımı	11
2.1.2. Dış Yardımın Tarafları	12
2.1.3. Dış Yardımların Niteliği	15
2.1.4. Dış Yardımların Amaçları.....	15
2.1.5. Dış Yardımların Dağılımı	17
2.2. Kalkınma.....	44
2.2.1. Kalkınma Kavramı ve Kapsamı	44
2.2.1.1. Kalkınma İktisadı	66
2.2.2. Performans Göstergesi Olarak Büyüme ve Modelleri.....	69
2.2.3. Kalkınma ve Büyüme Ayrımı	76
2.3. Dış Yardım ve Kalkınma Tartışması	78
2.3.1. Birinci Grup Çalışmalar	79
2.3.2. İkinci Grup Çalışmalar	81
2.3.3. Üçüncü Grup Çalışmalar	82
2.3.4. Dördüncü Grup Çalışmalar	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA’NIN TARİHSEL EKONOMİK SEYRİ.....	86
3.1. Sömürgecilik Dönemi Afrika	88
3.2. 1960 sonrası Afrika’nın Ekonomik ve Politik Durumu	91
3.3. Bölgesel Ekonomik Teşebbüslerden Uluslararası Birlikteliklere Dış Yardım Finansmanı ve Ekonomik İlişkiler.....	94
3.3.1. Birleşmiş Milletler (BM)	97
3.3.2. Avrupa Birliği (AB)	100

3.3.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD).....	104
3.3.4. Rusya.....	107
3.3.5. Çin.....	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM KALKINMA BANKASI ÖRNEĞİ	119
4.1. Model Tanımı.....	130
4.2. Veri ve Analiz.....	133
4.3. Model Tahmini.....	142
4.4. Tahmin Sonuçları Bağlamında Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisi ve İslam Kalkınma Bankası	145

SONUÇ	155
KAYNAKÇA	158
EKLER	176
ÖZGEÇMİŞ	239

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: Dış Yardımların Sınıflandırılması	14
Tablo 2.2: Dış Yardımların Alıcı Ülke Milli Geliri İçerisindeki Payı	26
Tablo 2.3: Dış Yardımların Alıcı Ülke Milli Geliri İçerisindeki Payı	27
Tablo 2.4: Alınan dış yardımların hükümet harcamalarına olan Oranı.....	30
Tablo 2.5: Kalkınmakta olan Ülkelere Yapılan Resmi Kalkınma Yardımları.....	39
Tablo 2.6: Kalkınmaya Yönelik Teoriler	68
Tablo 4.1: Değişkenlere ait Tanımlamalar ve Veri Kaynakları.....	134
Tablo 4.2: Ülke İsimleri.....	140
Tablo 4.3: Sahra Altı Afrika Ülkelerinde Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisine dair Tahmin Sonuçları	143
Tablo 4.4: Sahra Altı Afrika Ülkelerinde Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisine dair Tahmin Sonuçları	144

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1: Toplam Dış Yardım Akımı	18
Grafik 2.2: Toplam Dış Yardım Akımı ve Değişim Oranları.....	19
Grafik 2.3: GSYİH Değişim Oranı ve Dış Yardım Değişim Oranlarının Karşılaştırması	21
Grafik 2.4: Dış Yardımların Milli Gelire Oranı	23
Grafik 2.5: Dış Yardımların Coğrafi Dağılımları.....	32
Grafik 2.6: Dış Yardımların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	35
Grafik 2.7: Dış Yardımların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	37
Grafik 2.8: Kalkınmakta olan Ülkelere Yapılan Resmi Kalkınma Yardımları.....	43
Grafik 2.9: Nüfusun Elektrik Erişim Oranı	47
Grafik 2.10: Nüfusun İçme Suyuna Erişim Oranı.....	49
Grafik 2.11: Nüfusun Sanitasyon Hizmetlerine Erişim Oranı.....	51
Grafik 2.12: Her 1000 Doğumda 5 Yaş altı Ölüm Oranı.....	53
Grafik 2.13: Ortalama Yaşam Beklentisi	55
Grafik 2.14: Sağlık Harcamalarının GSYİH içerisindeki Oranı.....	57
Grafik 2.15: Eğitim Harcamalarının GSYİH içerisindeki Oranı	59
Grafik 2.16: Ortaöğretim Kayıt Oranı.....	61
Grafik 3.1: AB – Afrika Dış Ticareti (Milyar \$).....	103
Grafik 3.2: ABD'nin Afrika ile olan Dış Ticareti.....	106
Grafik 3.3: Çin Merkezli Şirketlerin Afrika'daki İnşaat Projelerinin Yıllık Gelirleri	111
Grafik 3.4: Çin'in Afrika ile Dış Ticareti.....	113
Grafik 3.5: Afrika'daki Çinli İşçi Sayısı	115
Grafik 3.6: Çin'in Global Dış Yardım Harcamaları.....	117

Grafik 4.1: Senegal'in İslam Kalkınma Bankası ve Küresel Ölçekte Almış Olduğu Toplam Resmi Kalkınma Yardımlarının Karşılaştırması	123
Grafik 4.2: Burkina Faso'nun İslam Kalkınma Bankası ve Küresel Ölçekte Almış Olduğu Toplam Resmi Kalkınma Yardımlarının Karşılaştırması	124
Grafik 4.3: Fildişi Sahilleri'nin İslam Kalkınma Bankası ve Küresel Ölçekte Almış Olduğu Toplam Resmi Kalkınma Yardımlarının Karşılaştırması	125
Grafik 4.4: Kamerun'un İslam Kalkınma Bankası ve Küresel Ölçekte Almış Olduğu Toplam Resmi Kalkınma Yardımlarının Karşılaştırması	126
Grafik 4.5: Mali'nin İslam Kalkınma Bankası ve Küresel Ölçekte Almış Olduğu Toplam Resmi Kalkınma Yardımlarının Karşılaştırması	127
Grafik 4.6: İslam Kalkınma Bankası yardımlarının sektörlere göre dağılımı.....	129
Grafik 4.7: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Enerji Sektörüne Yönelik ve Tüm Sektörlere Yönelik Yardımları	149
Grafik 4.8: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Taşımacılık Sektörüne Yönelik ve Tüm Sektörlere Yönelik Yardımları	150
Grafik 4.9: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Tarım Sektörüne Yönelik ve Tüm Sektörlere Yönelik Yardımları	151
Grafik 4.10: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Enerji, Taşımacılık ve Tarım Sektörüne Yönelik Yardımları.....	152

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asya Kalkınma Bankası
AFD	: Fransız Kalkınma Ajansı
AfDB	: Afrika Kalkınma Bankası
AIIB	: Asya Altyapı Yatırım Bankası
BM	: Birleşmiş Milletler
COMESA	: Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı
DAC	: Kalkınma Yardımları Komitesi
DFID	: İngiltere Uluslararası Kalkınma Departmanı
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EAC	: Doğu Afrika Topluluğu
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
ECOWAS	: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
EEA	: Ekonomik Güçlendirme Yaklaşımını
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	: İnsani Gelişme Endeksi
HIPC	: Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler
IDB	: Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası
IGAD	: Hükümetler arası kalkınma Otoritesi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IsDB	: İslam Kalkınma Bankası
İGKO	: İşgücüne Katılım Oranı

İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKB	: İslam Kalkınma Bankası'nın
JICA	: Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı
KFAED	: Kuveyt Kalkınma Fonu
KfW	: Alman Yatırım Bankası
NEPAD	: Afrika'nın Kalkınması İçin Yeni Ortaklık
ODA	: Resmi Kalkınma Yardımı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OOA	:Diğer Resmi Yardımlar
OOF	: Diğer Resmi Akımlar
PF	: Resmi Akışlar
PPP	: Kamu-Özel Ortaklığı
SDGs	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
SFD	: Suudi Kalkınma Fonu
SSY	: Sabit Sermaye Yatırımları
TDY	: Toplam Dış Yardımlar
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
UN	: Birleşmiş Milletler
USAID	: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı
WB	: Dünya Bankası

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Afrika, yer altı zenginlikler konusunda dünyanın en zengin kıtalarından biri olduğu gibi kültürel anlamda da oldukça çok çeşitliliğe sahip bir coğrafyadır. Fakat bununla beraber birçok çatışma ve sosyo-ekonomik problemin de devam ettiği bir bölgedir. Kıta ülkeleri gelişmişlik kriterlerine göre sıralandığında ya az gelişmiş ülke kategorisinde ya da gelişmekte olan ülkeler grubunda yer almaktadırlar. Ekonomik yetersizlikler, düşük gelir kaynakları, yetersiz nitelikli insan gücü ve sosyal hizmet eksikliği gibi kıta genelinde seyreden benzer özelliklerin temel sebeplerinden biri kıta ülkelerinin uzun sömürge geçmişleri olarak görülmektedir. Bu durum ekonomiden sosyal yaşama, yönetim sistemlerinden kültürel hayata kadar birçok alanı etkilemiştir ve değiştirmiştir. Bu anlamda bölge ülkeleri bu durumdan kısmen sıyrılmış olmalarına rağmen devam eden iktisadi ve ekonomik bağımlılıkları kalkınmalarının önünde bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Afrika ülkelerinin çoğunlukla tarım ve hammadde ihracatına dayalı ekonomisi, ithalat ve ihracat ürünlerinin küresel boyutta yaşanan fiyat dalgalanmalarından etkilenmesi ve bu anlamda yoğun dışa bağlı oluşu cari açığın oluşmasına sebep olmaktadır. Dış ticaret dengesini saptıran ve cari açık oluşturan bu durumlar Afrika ülkelerini ekonomik ve sosyal kalkınma için gerekli olan dış finansman kaynağının birikmemesi, doğru ve verimli bir şekilde yönlendirilememesi ve sorunlu borçlanma problemleriyle karşı karşıya getirmiştir. Nitekim söz konusu ülkeler bu açığı kapatabilmek, gerekli alt yapı çalışmaları için gereken maliyetleri karşılamak, yatırım yapabilmek ve sivil inisiyatifleri destekleyebilmek için iç ve dış kaynaklara başvurumaktadırlar.¹ Fakat iç kaynakların yetersiz ve önlemlerin ise yapısal bir

---

¹ Yurt içi finansman kaynakları: tasarruflar (lüks tüketiminde yapılacak kontroller, enflasyon vb. araçların kullanılarak zorunlu tasarrufa yönlendirilmesi dahil), vergiler, yurtiçi borçlanma ve ticaret hadleri; yabancı kaynakları ise: doğrudan veya dolaylı yabancı yatırımlar, dış yardımlar ve hibelerdir.

karakter kazanamaması ülkeleri yoğun bir dış kaynak ihtiyacına açık hale getirmektedir.²

1.1. Tezin Konusu ve Soruları

20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsızlıklarını kazanan bölge ülkeleri kendi imkanları ile yeni bir kuruluş süreci yaşarken aynı zamanda da ekonomik bağımsızlıklarını ve kalkınmalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu ülkeler tüm kurumları ile yeni bir inşa sürecine girdikleri için mali, siyasal ve ekonomik olarak yeterli güce kısa sürede ulaşmaları mümkün olmamıştır. Afrika Birliği ve Afrika Ekonomik Topluluğu gibi kıta içi birlikteliği sağlayacak güçlü oluşumlar meydana gelmiş olsa da bu kurumlar istenen neticeye henüz ulaşamamıştır. Örneğin bölge ülkeleri ödemeler dengesinde meydana gelen açıkları kapatmak için ihtiyaç duyduğu finansman ihtiyacını yerel kaynaklardan karşılayamadığı için uluslararası finansman kaynaklarına başvurmuşlardır.

Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını hukuki olarak kazanmış olmakla beraber ekonomiden yönetime ve sosyal konulara kadar sömürgecilik döneminde oluşan tahribatı gidermek ve gelişme sağlayabilmek için birçok alanda çalışmışlardır. Özellikle iktisadi kalkınma bu anlamda bir geri kalmayışın gerekliliği olarak görülmüştür. Bu sebeple kıta ülkeleri yukarıda bahsettiğimiz sorunları giderebilmek için bir arayışa girmişlerdir. Bu arayışın yurt dışı faaliyetleri kapsamında dış yardımlar alınmış ve hem ikili hem de çok taraflı anlaşmalar yapılarak dış yardımlardan faydalanılmıştır.

Afrika'ya yapılan dış yardımlar 1970'lerden itibaren çok fazla eleştiri almıştır. Bu eleştiriler yardımların bir sömürü biçimi olduğu, devlet bürokrasisinin yükünü artırdığı, verimsiz hükümetlerin sürdürülmesine yol açtığı ve ülkedeki seçkinler grubunu zenginleştirdiği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu görüşe katılmayan araştırmacılar ise yardımların etkili kullanılmayan ülkelere de dağıtıldığını bu sebeple her projenin başarılı olmasa da yoksulluğun azaltılmasına yardımcı

---

² IMF Afrika Departmanı Direktörü Abebe Aemro Selassie, bölge ülkelerinin 2020-2023 yılları arasında yaklaşık 290 milyar dolarlık mali açıkları yüz yüze gelebileceğini belirtmiştir (Hürriyet, 2021).

olduklarını ve bazı ülkelerde büyümeyi desteklerken diğer ülkelerde daha kötü ekonomik performansları önlediğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla dış yardımlar belli sorumlulukları ve taahhütleri beraberinde getirmiştir. 1980’li yıllardan itibaren dış yardım ile yönetim konuları daha çok ilişkilendirilerek yardım alan ülkelerde yapısal reformlar ve iyi ekonomi politikaları ön plana çıkarılmıştır. 1990’lı yıllardaki ekonomik ve siyasi yönelimler ile demokrasi, iyi yönetim ve insan hakları konularının da ön plana çıkması siyasi reformları arttırmıştır. Fakat siyasi yönelimlerin yardımların yönünü ve miktarını belirleyen bir konuma gelmesi yardımların bağımlılığı arttırdığı yönündeki eleştirileri de kuvvetlendirmiştir. Bu durumun en belirgin izleri soğuk savaş döneminde görülmüştür. Nitekim dış yardımların geneli blok üyesi ülkelere kaymıştır. Bu sebeple soğuk savaş döneminde dış yardımlar aktörler arası mücadelenin bir aracı olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ise hem liberal ekonomik anlayışın hâkim olması hem de merkez-çevre ilişkilerine bağlı olarak dış yardım sisteminde de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Hatta bu dönemde dış yardımların biteceği dahi gündeme gelmiştir fakat dış yardımlar bu dönemden sonra yeni roller edinerek kapitalist sistemin dönüşümünde araçsallaştırılmıştır. Bu anlamda dış yardımlar donör ülke ve kuruluşlar tarafından araçsallaştırılarak mevcut sistem içerisinde yeniden keşfedilmiştir³. Nitekim 2019 yılı sonunda Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün (OECD) bir alt kuruluşu olan Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC)⁴ üye ülkelerinin sağlamış olduğu Resmi Kalkınma Yardımları (ODA) 155 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu yardım akımının her yıl önemli bir kısmı ise Sahra altı Afrika ülkelerine yönelik gerçekleşmektedir. Bu sebeple çalışmamıza konu ülkelerin Sahra altı Afrika bölgesindeki ülkeler olması çalışmanın temel motivasyonlarından biridir. Ayrıca Sahra altı Afrika ülkelerinin dünya kalkınma sıralamasında en az gelişmiş ülkeler arasında yer alıyor olması, İslam Kalkınma

---

³ Dış yardımların kitlelerin proleterleştirilmesinde kullanılan bir araç olması hakkında bakınız: Yahya Gülseven, Old and New Foreign Aid Architecture, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2019.

⁴ Kalkınma Yardımları Komitesi, 1961 yılında OECD’nin bir alt kuruluşu olarak kurulmuştur. Uluslararası kalkınma gündemini oluşturan bu kuruluş, kalkınma iş birlikleri için en önemli uluslararası forumdur. Ayrıca kalkınma yardımları konusunda standartların belirleyicisi ve takipçisi konumundadır.

Bankası'na üye ülkelerin %40'ını oluşturan 22 tanesinin bu bölgede bulunuyor olması ve bölgedeki ülkelerin dış yardımları en çok alan ülke kategorilerinde olmaları da bölgenin çalışma alanı olarak seçilmesinin diğer sebepleridir.

Dönem olarak ise söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları tarihten sonraki yıllar, 1990 – 2018 yılları arasındaki dönem incelemeye alınmıştır. Burada dönemin belirlenmesinde, verilere erişimin mümkünatı, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra münferit olarak hareket etmeye başlamış olmaları, bağımsızlık öncesi döneme ait ekonomik bilgilerin kesin bir dayanağının olmaması ve literatürdeki çalışmaların da tahmine dayalı olması dikkate alınmıştır.

Buradan yola çıkarak uluslararası dış yardımların İslam Kalkınma Bankası'na üye Sahra altı Afrika ülkelerinin kalkınmasına olan etkisini ve İslam Kalkınma Bankası yardımlarının bu kapsamdaki performansının incelenesi temel konu başlığımızı oluşturmaktadır. Bu performans değerlendirmesinde hem İslam Kalkınma Bankası'na ait veriler hem de diğer kuruluşların sağlamış olduğu dış yardım rakamları ayrıca ele alınmıştır. Bu bağlamda İKB'ye üye Sahra altı Afrika ülkeleri ve İslam Kalkınma Bankası çalışmamızdaki ana aktörleri oluşturmaktadır.

Bölgede aktif olan ve üye ülkelerinin kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla hareket eden İslam Kalkınma Bankası, bölgede güçlü ve sürdürülebilir bir kalkınma için faaliyette bulunduğunu belirterek Afrika kıtasındaki çalışmalara ve dış yardım akımına devam etmektedir. Benzer şekilde bölgede faaliyet gösteren ve dış yardım akımı sağlayan başta Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Kalkınma İşbirliği Komitesi (OECD-DAC) üyeleri de sağladıkları yardım akımları ile bölgede kalkınmayı amaçlanmaktadır⁵. Böylece dış yardımların kalkınmaya etkisi bir soru olarak

---

⁵ Dünya çapında kalkınmayı destekleyen bu aktörlerin öncüleri olarak Dünya Bankası (WB), Afrika Kalkınma Bankası (AfDB), Asya Kalkınma Bankası (ADB), Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası (IDB), Avrupa Yatırım Bankası (EIB), Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası (EBRD) sayılabilir. Son dönemde bunlara Çin'in öncülük ettiği ve 2015 yılında kurulmuş olan Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) eklenmiştir. İslam Kalkınma Bankası (IsDB) da bu kapsamda çok taraflı kalkınma bankası olarak faaliyet göstermektedir. Ayrıca bu sektörde bir de gelişmiş ülkelerin ve Körfez ülkelerinin geliştirmekte olan ülkelerdeki projelere finansman sağlayan

önümüzde durmaktadır⁶. Bu kapsamda çalışmamızda finansman sağlayan kuruluşların orta vadede ülke stratejileri belirlemesi, bazı sektörler öncelik vermeleri ve bunlara uygun proje setlerini detaylandırması gibi iş modeli bağlamında çok fazla fark bulunmamaktadır. Bu sebeple çalışmamızda bu alan incelenmemektedir. Fakat finansmanı sağlayan kaynak kuruluşun dış yardımını koşula bağlaması, kullanacağı finansman ürünü, fiyatlaması, alınan kararların politik arka planı veya karar mekanizmalarına müdahale edilmesi gibi durumlar finansmanın çıktısını ve geri ödeme kabiliyetini değiştirdiği için performansa doğrudan etki etmektedir. Bu nedenle dış yardımların Sahra altı Afrika ülkelerinin kalkınmalarına yardımcı olup olmadığı, bölge ülkelerinin kalkınması için dış yardımların her zaman olumlu bir netice sağlamamış olmasına rağmen niçin devam ettiği, söz konusu ülkelerin kalkınmasına yönelik alternatif hangi finansman yöntemlerinin denenebileceği konuları tartışılmaktadır. Bu bağlamda reel ekonomiye dayalı ve daha çok ortaklık temelli yöntemlerin ağırlıkta olduğu katılım finans yöntemlerinin bölgenin kalkınmasının önündeki engelleri kaldırmaya yardım edip etmeyeceği fikri de tartışılmaktadır. Ayrıca İslam Kalkınma Bankası'nı diğer uluslararası yardım kuruluşları ile tek tek karşılaştırmak bu çalışmamızda mümkün olmayacaktır fakat bir bütün olarak farkını ortaya koyarak başarılı bir performans göstermiş mi? Göstermiş olduğu bu performans eğer başarılı ise bunun belirleyicilerinin genele uygulanması mümkün müdür? Sorularına cevap aranmıştır.

---

kuruluşları bulunmaktadır. Bunlar: KfW (Almanya), JICA (Japonya), DFID (İngiltere), USAID (Amerika), Suudi Kalkınma Fonu, Kuveyt Kalkınma Fonu, vb.

⁶ Bu kurumların iş modeli (Business model) olarak aralarında çok fazla fark bulunmamaktadır. Özetle tüm bu kuruluşların yardım akımı sağladıkları ülkeler bazında orta vadeli bir stratejisi mevcuttur. Bu strateji, donörlerin finansman öncelikleri ile yardım akımı sağladıkları ülkenin kalkınma önceliklerinin uzlaştırılması yönündedir. Bu anlamda finanse edilebilir sektörler belirlenmekte, projeler setleri oluşturulmakta ve detaylar hazırlandıktan sonra finansman sağlamaktadır. Bu iş modeli anlamında fark bulunmadığı için çalışmamız bu değerlendirmenin dışındadır.

1.2. Araştırma Yöntemi

Çalışmada, yukarıdaki sorulara verilecek cevaplar dış yardım performansına dair bir değerlendirmeyi ortaya koymaktadır. Aynı zamanda İslam Kalkınma Bankası yardımlarının karşılaştırması da yapılmaktadır. Bu kapsamda çalışmaya konu ülkelerin önceki yıllara ait verileri kullanılarak dış yardımların katkıda bulunduğu alanları temsil eden bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenimiz olan İnsani Kalkınma Endeksi'ne olan etkileri üzerinden elde edilen ampirik kanıtlar ile yapılmaktadır. Makro verilere ait değişkenler ve sabit etkiler yöntemi kullanılarak yapılan panel veri hesaplamasında Stata programı kullanılarak İslam Kalkınma Bankası'na üye 20 Sahra altı Afrika ülkesinin 1990 – 2018 yıllarına ait verileri hesaplamaya dahil edilmiştir. Modelimizde bağımlı değişken olarak İnsani Kalkınma Endeksi verileri dikkate alınmıştır.

Literatürdeki bir çok çalışmada bağımlı değişken olarak büyümeyi temsilen kişi başı reel GSYİH rakamı dikkate alınmış olmasına rağmen çalışmamızda içerisinde sağlık, yaşam kalitesi, bilgi, beceri, eğitim ve sanitasyon gibi insani ihtiyaçları kapsayan ve bu anlamda kaliteli bir büyüme diyebileceğimiz durumu içeren İnsani Kalkınma Endeksi dikkate alınmıştır. Ekonomik büyüme, ülkelerin kurumsal düzenlemeleri, hukuksal ve anayasal örgütlenmeleri, uluslararası katılımları, uluslararası örgütler üzerindeki etkileri, kültürü, dini ve sosyal yapısı, doğal kaynaklarının elverişli olması ve jeopolitik önemini yansıtan sosyo-ekonomik konumu ile ilişkili bir gösterge olarak önemlidir. Fakat kalkınmayı yansıtmaması bakımından tek başına yeterli bir gösterge değildir. Bu sebeple içerisinde insani unsurları çokca barındıran İnsani Kalkınma Endeksi dikkate alınmıştır ve bu endeks daha çok refah kavramı ile ifade edebileceğimiz bir süreci kapsamaktadır. Diğer yandan bağımsız değişkenler olarak ise, sabit sermaye yatırımları, dış yardım rakamları, yönetişime dair veriler, dışa açıklık, tasarruf ve ölüm oranı (her 1000 kişide 5 yaş altı ölüm) dikkate alınmıştır. Bu değişkenler literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak belirlenmiş olup hem ekonomik sisteme dair temel unsurları barındırmakta hem de insanın refah artışını belirleyen sosyal ve insani unsurları içermektedir.

Ayrıca ilgili değişkenler literatürdeki çalışmalardan destek alınarak belirlenmiş olup. Literatürdeki ampirik çalışmalarda referans verilen büyüme çıktısına bağlı veriler kullanılmıştır. Özellikle bağımsız değişkenlerin gayri safi yurt içi hasıla rakamlarına oranları dikkate alınmıştır. Makroekonomik göstergeler üzerinden bir inceleme

yapılıyor olmasından dolayı, makroekonomik değişkenleri modellerine dahil ederek kalkınma ve büyüme tahminlerinde farklı bulgular elde etmiş olan, Burnside ve Dollar'ın çalışmaları bizim için önemli bir kriter olmuştur.

Çalışmamızın ana araştırma yöntemlerini literatür taraması kapsamında nitel, veri analizi kısmı ile ampirik yöntem oluşturmaktadır. Tanım, kavram ve literatür tartışmalarına ilişkin bölümlerde literatür taraması yapılmış olup bahsetmiş olduğumuz performans değerlendirmesine ilişkin kısımda ise panel veri analizi yapılmıştır. Ayrıca değişkenlerin belirlenmesinde literatür taramasından yararlanılmıştır. Çalışmayı destekleyen diğer bir yöntem aracımız ise içerik analizi olmuştur. Bu kapsamda çalışmanın özgün kısmı veri analizinden oluşmakla beraber ilgili kuruluşların yayınları ve web sayfaları analiz edilerek ilgili metinlere konu bağlamında açıklama, yorumlama ve doğrulama yöntemleriyle yaklaşmıştır.

1.3. Araştırma Hipotezleri

Dış yardımlar yıllar itibariyle hem rakamsal olarak artarak devam etmekte hem de düzenleme ve denetleme süreçleri ile ilgili uluslararası ölçekte organizasyonlar gerçekleştirilmektedir. Dış yardımların sürekliliğinin bulunmasına rağmen çalışmamıza konu ülkelerdeki kalkınma gerçekleşmemiştir. Bu sebeple beşerî sermayenin gelişimi ve insani unsurlara katkı sunarak kalkınma yolunda önemli adımların atılmasına ilişkin dış yardımların önemli bir fonksiyon icra edebileceği kabul edilmektedir. Fakat, bu katkının istenen düzeyde gerçekleşebilmesi için uygulama, denetim ve düzenlemelerde bazı değişikliklere gidilmesi gereklidir. Bu bağlamda ayrıca İslam Kalkınma Bankası uygulamalarının diğer çok uluslu kalkınma bankalarının uygulamalarından ayrışmasının sonuçlar itibariyle genele uygulanabilirliği fikri kritik edilmiştir.

1.4. Tezin Önemi

Makro göstergeler üzerinden yapılan çalışmamız pratik uygulamalara yönelik çözüm önerileri ve alternatif tavsiyeler belirlemesi açısından literatürdeki diğer çalışmalarla benzerlik gösterse de alternatif finansal enstrümanları kullanan uluslararası bir kurum olarak İslam Kalkınma Bankası'nın incelenmesi ve kullandığı finansal enstrümanların genele uygulanması fikri açısından özgündür. Ayrıca İslam Kalkınma Bankası 2020 yılı itibariyle kalkınma için Ekonomik Güçlendirme Yaklaşımı (The Economic Empowerment Approach) kavramı ile yeni bir yardım anlayışı çerçevesinde hareket

etmeye başlamıştır. Bu döneme kadar olan paradigma kapsamında yapılan faaliyetlerin bir değerlendirmesi niteliğinde olan çalışma, yeni paradigma kapsamındaki faaliyetlerin neticeleri ile karşılaştırmaya imkân sağlaması açısından da literatüre bir katkı sunacaktır. Böylece çalışmamıza konu dönemin sonuçları, yeni paradigmanın belirlendiği 2020-2021 yılları sonrasındaki on yıllara ait dönem için yapılacak çalışmaların çıktılarının karşılaştırması ile iki paradigmanın karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır. Bu anlamda literatüre katkı sunarken diğer yandan da sahaya yönelik politika ve uygulamalar için fikir verecektir.

1.5. Tezin Düzeni

Tüm bu belirtilenler kapsamında çalışmamız giriş ve sonuç kısımları haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dış yardım ve kalkınma kavramlarına ait tanım, kapsam ve dış yardımların dağılımı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde dış yardım ve kalkınma kavramlarına ait çerçeve çizildikten sonra kalkınma kavramının dönemler içerisinde hangi bağlamda ele alındığına değinerek büyüme ve kalkınma özelindeki dış yardım tartışmalarına yer verilmiştir. Daha sonraki alt başlıklarda ise dış yardımların coğrafi ve gelir durumu/kalkınmışlık kriterine göre dağılımları incelenmiştir. Dış yardımların özellikle ülkelerin gelir düzeyi dikkate alınarak sağlandığı için bir kriterdir. Coğrafi kriter ise, özellikle uluslararası siyasete yön veren küresel ölçekli gelişmelerin yaşandığı dönemlerde donör ülkelerin güvenlik algıları ile dış yardım arasındaki ilişkiyi incelemek açısından önemlidir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Afrika'nın tarihsel ekonomik seyri üç kısma ayrılarak incelenmiştir. Bunlar: sömürgecilik dönemi, sömürgecilik sonrası dönem ve dış yardım akışında öne çıkan donörler ile olan ekonomik ilişki sürecidir. Böylece Sahra altı Afrika bölgesinin bağımsızlık öncesi ve sonrasına ait tarihsel perspektiften bahsedilerek kalkınmaya yönelik söz konusu ülkelerin problemleri sebep ve sonuç ilişkisi bağlamında tarihsel perspektife oturtulmuştur. Bu kısımda ayrıca ülkelerin niçin dış yardıma ihtiyaç duyduğunu ve bölge ülkeleri ile ilişki kuran aktörlerin donör olma motivasyonları da açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde ise panel veri analizine dair model ve verilere ilişkin detaylı açıklamalar yapılarak hesaplama çıktılarına yer verilmiştir. Akabinde bu bölümün son alt başlığında, çıktılar bağlamında İslam Kalkınma Bankası'nın kalkınmaya yönelik performansı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda makro veriler ve önde gelen sektörler özelinde İslam Kalkınma Bankası'nın diğer dış yardım finansmanı sağlayan kuruluşlar ile olan karşılaştırması yapılarak dış yardım sektörü

içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümde ise dış yardım süreçlerinde yer alan kişilerin görüş ve değerlendirmelerinden de yararlanılarak tüm çalışma kapsamında dış yardımların bölge ülkelerinin kalkınma sürecine daha faydalı olabilmesi için öneri ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Böylece çalışmamız nihayete erdirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ YARDIM VE KALKINMA

Dış yardımlar ile ilgili çalışmalar literatürde dış yardımın tanımı, unsurları, dış yardım akımının tarafları ve gerekçeleri başlıkları ile başlamaktadır. Bu başlıklar dış yardımların etkinliği, alıcı ülkelerdeki sosyal etkileri, ekonomik kapsamda makro ve mikro performanslarındaki değişimi gibi konu başlıkları ile de genişletilmektedir. Tanımlar, öğeler ve aktörler ile ilgili konular daha nesnel bir anlatıma dayalıyken dış yardımların etkinliği konusu tartışmalı alanı oluşturmaktadır. Söz konusu yardımların girdi olarak takibinin kolay ve izlenebilir olmasına rağmen çıktılarının nispeten zor ölçümlenmesi sebebiyle ülkelerin ekonomik kalkınmasına dair konu başlıkları literatürde daha kapsamlı bir yer tutmaktadır.

Dış yardım akımının en büyük kısmı en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik olup bu ülkelerin kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine yöneliktir. Bu yoğun akımın söz konusu ülkelere yönelik olmasının temel gerekçesi ise bu ülkelerin ekonomik olarak yoksul olması ve finansal olarak desteğe ihtiyaç duymalarıdır. Nitekim yoksulluk, ülkelerdeki hastalık, suç ve sosyal adaletsizlik gibi birçok sorunun da sebebi olarak görülmektedir. Bu sebeple yoksulluk seviyesini azaltmak için dış yardımları kullanarak ekonomik adaletin sağlanması gerektiği fikri yaygın görüşler arasındadır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelere her yıl ne kadar yardım yapılması gerektiği ile ilgili bazı çalışmalar mevcut olmakla birlikte Birleşmiş Milletler bünyesinde, donör olarak belirlenen ülkelerin, her yıl milli gelirinin %0,7 oranında yardım yapması gerektiği kararı alınmıştır. Bu kararın da etkisiyle dış yardımlar uzun yıllardır uluslararası arenada bir sürekliliğe sahiptir. Bu bağlamda uluslararası ekonomik ilişkilere konu olan dış yardımları öncelikle tanımlayacak daha sonra kalkınma bağlamında ele alacağız.

2.1.Dış Yardım: Tanım, Kapsam ve Dağılım

2.1.1. Dış Yardım Kavramı ve Tanımı

Dış yardım, literatürdeki çalışmalarda “Aid” ve “Assistance” kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu itibarla dış yardım akımı iki veya çok taraflı olmak üzere hem ülkelerin hem de uluslararası kuruluşların faaliyetine konu olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin hedef alınmasıyla beraber hem gelişmekte olan ülkelere hem de gelişmiş ülkelere yardım akımı sağlanmaktadır. Bu sebeple coğrafi dağılım ve kalkınmışlık kriterleri bağlamında kapsayıcılığı mevcuttur.

Dış yardımlar sadece kalkınma süreçleri için değil donör ülkelerin güvenlik konusundaki tehdit algısı, insan ticareti, sınır ötesi organize suçlar gibi faaliyetlerle başa çıkılması için de verilen bir destektir. Bu kapsamda uzun süre çatışmanın bulunduğu bölgelerde barışın inşasını güçlendirmek, seçim süreçlerini desteklemek, yeni siyasi oluşumları ve sivil toplum kuruluşlarını güçlendirmek için de sık sık kullanılmaktadır. Tüm bu kapsamda dış yardımlar kullanım amacı ve kaynağının sağlanması durumuna bağlı olarak üç kısma ayrılmıştır. Bunlar: Resmi Kalkınma Yardımları (RKY/ODA), Diğer Resmi Akışlar (OOF) ve Özel Akışlar (PF). Dış yardımın geneli bu formlarının toplamından oluşmaktadır⁷.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD, 2021a,b,c,d) yapmış olduğu tanımlara göre (UNECA, 1999, s. 504) Resmi kalkınma yardımı, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını ve refahını teşvik etmek için tasarlanmış hükümet yardımı olarak tanımlanmaktadır. Bu teşvik ve kalkınma süreci askeri amaçlı yardım ve kredileri kapsamamaktadır. Bu sebeple söz konusu yardımların donöre ait resmi

---

⁷ Dış yardımların tanımı ve raporlanması konusunda yetkili uluslararası kuruluş Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) Kalkınma Yardımları Komitesi'dir (OECD-DAC). Bu kurumun yapmış olduğu tanımlar ve kıstaslar hangi transferlerin dış yardım olduğunu belirlemektedir. Fakat yardım tanımlamalara rağmen bir muğlaklık hala mevcuttur. Çünkü yabancı yatırım, askeri ve ticari transferlerin de yer aldığı uygulanan ölçümlerde farklılıklar bulunmaktadır.

Diğer Yandan Private Flows için “Özel Akış” çevirisi TİKA'nın 2018 yılına ait raporundan alınmıştır. Bu terim için merkez bankasının bütçe raporlarında belirlemiş olduğu karşılık “Yurtdışından Alınan Bağış ve Yardımlar” başlığı altında, Kalkınma Bakanlığı'nın raporunda ise “Özel Akımlar” olarak yer almıştır.

kanaldan yapılmış olması, kalkınma ve refah gibi ana hedeflere yönelik olması ve en az %25 oranında hibe unsuru içermesi gerekmektedir. Bu bağlamda resmi kalkınma yardımları yatırım projelerini, gıda yardımlarını, acil insani yardımları, barışı korumaya yönelik katkıları ve teknik işbirliklerini kapsamaktadır.

Diğer Resmi Yardımlar (OOA) olarak ifade edilen yardım şekli ise resmi kalkınma yardımı (ODA) kriterlerini karşılamayan fakat resmi kanallardan yapılan akımlar olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda ticari amaçlı hibeler, hibe unsurundan bağımsız ihracatı kolaylaştırıcı yardımlar, özel sektör sübvansiyonları (hibe), özel yatırımı destekleyen fonlar ve %25 oranında hibe unsurunu içermeyen fakat kalkınmayı hedefleyen ikili işlemler diğer resmi yardımlar içerisinde sayılmaktadır. Ayrıca resmi kalkınma yardımları kapsamına girmeyen askeri yardımlar da diğer resmi yardımlar sınıfına girmektedir.

Özel akımlar/akışlar olarak adlandırılan diğer yardım formu ise özel sektör kaynaklarından finanse edilen ve özel hibelerin yer aldığı akımlardır.

Tüm bu formların dışında bir de özel, gönüllü girişimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanan akımlar bulunmaktadır. Yaygın olarak bilinen adıyla kar amacı gütmeyen kuruluşlar olarak nitelendirilen bu kuruluşların yapmış olduğu akımlar hibe özelliği taşımakta olup, nakdi olabildiği gibi mal ve hizmet üzerinden de sunulabilmektedir.

2.1.2. Dış Yardımın Tarafları

Dış yardımların en genel kapsamda iki tarafı bulunmaktadır. Bunlar; akımın yapıldığı alıcı ülke ve kuruluşlar ile akımı sağlayan ve donör olarak adlandırılan ülke ve kuruluşlardır. Bu taraflardan biri çoklu uluslararası yapı olabildiği gibi tek başına bir ülke veya kurum da olabilir. Bu anlamda ikili ve çok taraflı anlaşmalar alıcı ve donör arasındaki ilişkiye bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Alman Yatırım Bankası (KfW), İngiltere Uluslararası Kalkınma Departmanı (DFID), Fransız Kalkınma Ajansı (AFD), Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), Suudi Kalkınma Fonu (SFD) ve Kuveyt Kalkınma Fonu (KFAED) kapsamındaki planlama ve faaliyetler ikili anlaşmalar olarak; Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Birliği bünyesindeki Avrupa İmar ve Kalkınma

Bankası (EBRD), Avrupa Yatırım Bankası (EIB), Afrika Kalkınma Bankası (AfDB), Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve Çin'in öncülük ettiği Asya Altyapı Yatırım Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan sağlanan yardımlar çok taraflı yardımlar kapsamında değerlendirilmektedir.

İkili anlaşmalar kapsamında ülkeler kendi kurum ve kuruluşları aracılığı ile kendi ülke politikaları doğrultusunda bir süreç işletirken coğrafi sınırlaması olmayan uluslararası mali ve ekonomik kuruluşlar, bölgesel kalkınma bankaları ve uluslararası ekonomik kuruluşlar daha çok üye ülkelerin ortak politikaları çerçevesinde faaliyet yürütmektedirler. Bu kapsamda çok taraflı yardımlarda katılımcı sayısının fazla ve politikaların kapsayıcı olması sebepleriyle ikili anlaşmalara nazaran daha etkili olduğu kabul edilmektedir.

Nitelik bakımından dış yardımlar nakdi, doğrudan nakit akımı şeklinde olabildiği gibi, aynı veya teknik iş birliği özellikleri taşıyabilmektedir. Bu durum dış yardımların donör ülkenin hedeflediği amaç ve alıcı ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda farklılık göstermektedir. Örneğin insani yardımların niteliği nakdi olabildiği gibi aynı yardım şeklinde de olabilmektedir. Veya donör ülkenin siyasi çıkarlarının zarar görmemesi sebebi ile alıcı ülkedeki güvenlik sorunları ile mücadele kapsamında yardım akımının yapılması daha çok politik amacı güderken, savaş sonrası yeniden yapılanma için tamamen insani unsurların gözetilerek yapıldığı aynı, nakdi veya teknik iş birliği yardımları insani unsurlar taşımaktadır.

Yapılan yardımların herhangi bir ön koşula bağlı olma durumu da yardım süreçlerinde karşılaşılan diğer bir durumdur. Örneğin yapılan dış yardımların söz konusu olduğu projedeki hizmet alımlarının şartlı olarak belirlenmiş şirketlerden alınması veya alıcı ülkenin belirlemiş olduğu ithalat kalemlerinden yapılması söz konusu olabilmektedir.

Tüm bu çerçevede yardım akımları özet olarak Tablo 2.1'de bulunan sınıflandırma ile sunulmuştur.

Tablo 2.1: Dış Yardımların Sınıflandırılması

Kriter/Sınıf			
Kaynak ve Sağlanan Kanal Açısından	Resmi Kalkınma Yardımı (ODA)	Diğer Resmi Akımlar (OOF)	Özel Akımlar (PF)
Hareketliliğin Tarafı Olarak	Alıcı Ülke	Donör Ülke & Kuruluş	
Tarafların İşbirliği Açısından	İkili/Doğrudan Yapılan Yardımlar	Çok Taraflı Yardımlar	
Niteliği Bakımından	Nakdi	Ayni	Teknik
Amaçları Bakımından	Ekonomik - Politik	Güvenlik	İnsani
Düzenleme Bakımından	Önkoşullu	Önkoşulsuz	
Gelir Düzeyi Bakımından Yönlendirilen	Az Gelişmiş Ülkelere	Gelişmekte Olan Ülkelere	Gelişmiş Ülkelere

Kaynak: Bhavnan, Clemens , & Radelet, 2005, Doğan, 2011

2.1.3. Dış Yardımların Niteliği

Dış yardımlar nakdi, aynı ve teknik iş birliği olmak üzere üç şekilde yapılabilmektedir.

Nakdi yardımlar yukarıda belirttiğimiz koşullar içerisinde kalmak koşulu ile mal ve hizmet alımına yönelik verilen hibe veya düşük faizli/kâr payı destekli ödemelerden oluşmaktadır.

Aynı yardımlar, kaynak sağlanacak ülkelere ürün bazında yapılan yardımlardan oluşmaktadır. Genel itibarıyla insani yardım kapsamında yapılan bu yardımlar doğal afet, savaş ve kriz dönemlerinde ihtiyaçları karşılamaya yönelik yapılan yardımlardır.

Teknik iş birliği yardımı ise bir alanda sahip olunan uzmanlık, tecrübe ve bilgi birikiminin aktarılmasıdır. Bu bağlamda daha çok insan kaynağının doğru kullanımı ve yönlendirilmesi ile ilgili aktarılan desteklerdir.

2.1.4. Dış Yardımların Amaçları

Dış yardımların işleyişinde hem alıcı ülkelerin hem de donör ülkelerin hedefledikleri belli amaçlar bulunmaktadır. Her iki taraf kendi amaçları doğrultusunda hareket etmek istediği için bu amaçlar bazen birbiriyle uyumlu iken bazen birbirinden farklılık gösterebilmekte ve hatta çatışabilmektedir.

2012 yılında- DAC ülkeleri tarafından yapılmış- sosyal ve idari altyapı iyileştirme ve geliştirme çalışmalarına odaklanan dış yardımlar tüm dış yardımların %40,4'ünü, 2013 yılında ise %37'sini oluşturmuştur (OECD, 2014: 406; OECD, 2015a: 317; Görgülü, 2016, s. 1295). Bu oranlar toplam yardım rakamları içerisinde oran olarak çok yüksek olmakla beraber belirlenen hedeflerin ne kadarını gerçekleştirdiği, nasıl bir performans sergilediği ve ne derece faydalı olduğu konusu ise bu rakamlardan bağımsızdır. Çünkü sonuçlar girdiler ile doğru orantılı görünmemektedir. Bu sebeple yardımı alan ülkeler açısından dış yardımlar ile altyapı kalkınmaları, yoksulluğun giderilmesi, acil insani müdahaleler, barışın korunması ve borç yükünün hafifletilmesine yönelik giderlerin karşılanması hedeflenirken; donör ülke ve kuruluşlar açısından bakıldığında ise dış yardımların insani unsurların dışında ekonomik (pazar yeri), politik (siyasi etkinlik) ve güvenlik konularına dair kazanımları ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda dış yardımlar bir yandan alıcı ülkelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak sağlanırken, diğer yandan donör ülke ve kuruluşların da kendi amaç ve hedeflerine uygun bir pozisyonda yürütülmektedir. Bu durum tüm dış yardım akımları için söz konusu değildir. Fakat

donör ülke ve kuruluşların reel-politik çıkarlarına yönelik olduğu durumlar oldukça yaygındır.

Örneğin, Büyük Buhran'dan sonra uluslararası sermayenin geri çekilmesi Latin Amerika'nın korumacı politikalar geliştirmesine neden olmuştur fakat dış borçlarını ödeyememesi tekrar dış yardım akımına kapı aralamıştır. "Kalkınma için dış yardım" söylemi de bu dönemde siyasi bir kimlik kazanmıştır. (Chachage, 2005, s. 4) (Bhandari, Dhakal, Upadhyaya, & Pradhan, 2007, s. 1). Benzer şekilde Amerikan Başkanı Truman'ın 20 Ocak 1949 günü yaptığı konuşmasında az gelişmiş ülkelerin sadece sömürge ve hammadde kaynağı ülkeler olmadığını aynı zamanda kazanılması gereken müttefikler olduklarından bahsederek bölgeyi hedef göstermesi sonraki yıllardaki politikalar için bir işaret olmuştur. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş döneminde verilen dış yardımlar daha çok donör ülke ve kuruluşların reel-politik duruşlarının bir yansıması olmuştur. Bu bağlamda taraflarını konsolide etmek ve bloklarını güçlendirmek için kullanılan dış yardımlar siyasi etkinlik ve güvenlik politikaları doğrultusunda kullanılmıştır. Benzer şekilde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, müttefik ülkelere yapılan yardım akımının son bulmasından kaynaklı dış yardım rakamlarında belirgin dalgalanmalar yaşanmıştır. Örneğin Doğu Avrupa ülkelerine yapılan yardım akımları Soğuk Savaş dönemi rakamları ile karşılaştırıldığında bu durum görülmektedir. Diğer yandan bölgesel çatışmaların yaşandığı Orta Doğu'da da özellikle Arap-İsrail çatışmalarında, dış yardım akımı tarafların politik duruşlarına uygun olarak şekillenmiştir. Arap Birliği'nin 1976 yılında Afrika'ya yardım amacıyla altı kurum oluşturmuş olması yine bu durumu desteklemektedir (Chachage, 2005, s. 6), (Görgülü, 2016, s. 1295). Özetle dış yardım akımları donör ülke ve kuruluşların siyasi ve güvenlik politikalarından önemli ölçüde etkilenmiştir ve hatta bazı dönemlerde bu doğrultuda şekillenmiştir.

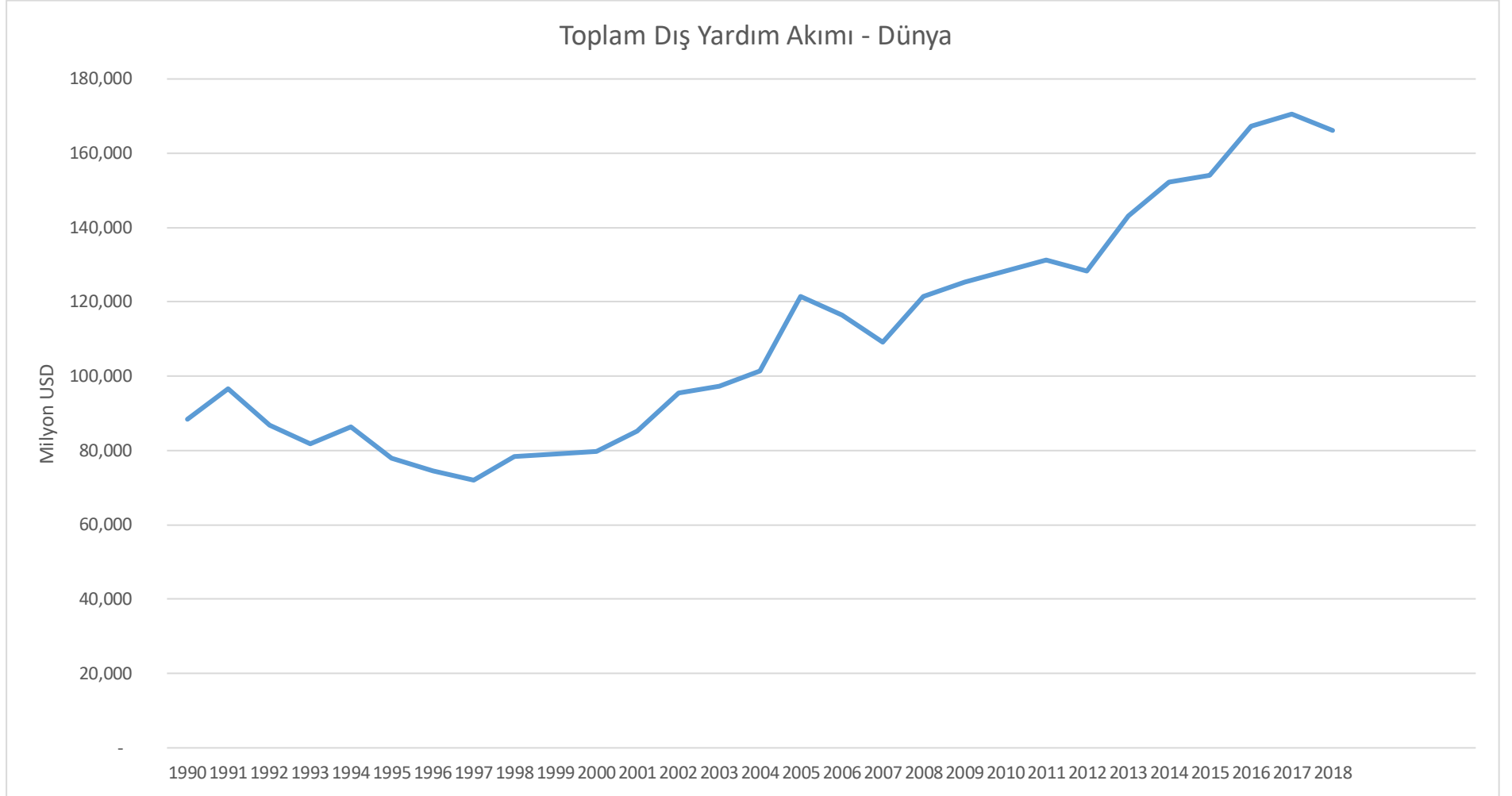
Anlaşılabileceği üzere dış yardımlar donör ülkelerdeki bazı kesimlerin çıkarlarını desteklemek için tasarlanabilmektedir. Bu sebeple dış yardımın biçimi -hibe, düşük faizli kredi ve teknik yardım/iş birliği, vb.- hedeflere uygun olarak şekillendirilebilmekte ve araçsallaştırılabilmektedir. Bağlı dış yardımlar olarak adlandırılan bu yardımlar kısmi veya tamamen donörlerin özel amaçlarına hizmet edecek şekilde düzenlenmektedir. Örneğin temin edilecek mal ve hizmetlerin donör ülkelerdeki şirketler tarafından karşılanmasını şart koşan yardımlar da bu kapsamdadır.

Bağlı dış yardımların alıcı ülke açısından dezavantajı, kaynak akımının etkisini kırmasına yol açmasıdır. Bu anlamda ulaştığı ülkede kalkınma amacından uzaklaşmasına ve donör ülkelere bağımlı hale getirmesine sebep olmaktadır. Böylece donör ülkeden mal veya hizmet alınması şartıyla verilen dış yardımlar alıcı ülkeyi bir pazar yeri veya politik olarak uydu ülke konumuna getirmektedir. Örneğin Somali'deki iç savaşların bir kısmı büyük ölçeklerdeki gıda yardımlarının kontrolünü ele geçirme yarışının bir sonucudur (Maren, 1997). Bu sebeple ikili anlaşmaların, dış yardımlar araçsallaştırılması kapsamında, çok taraflı anlaşmalara göre daha az duyarlı olduğu sonucu da çıkmaktadır.

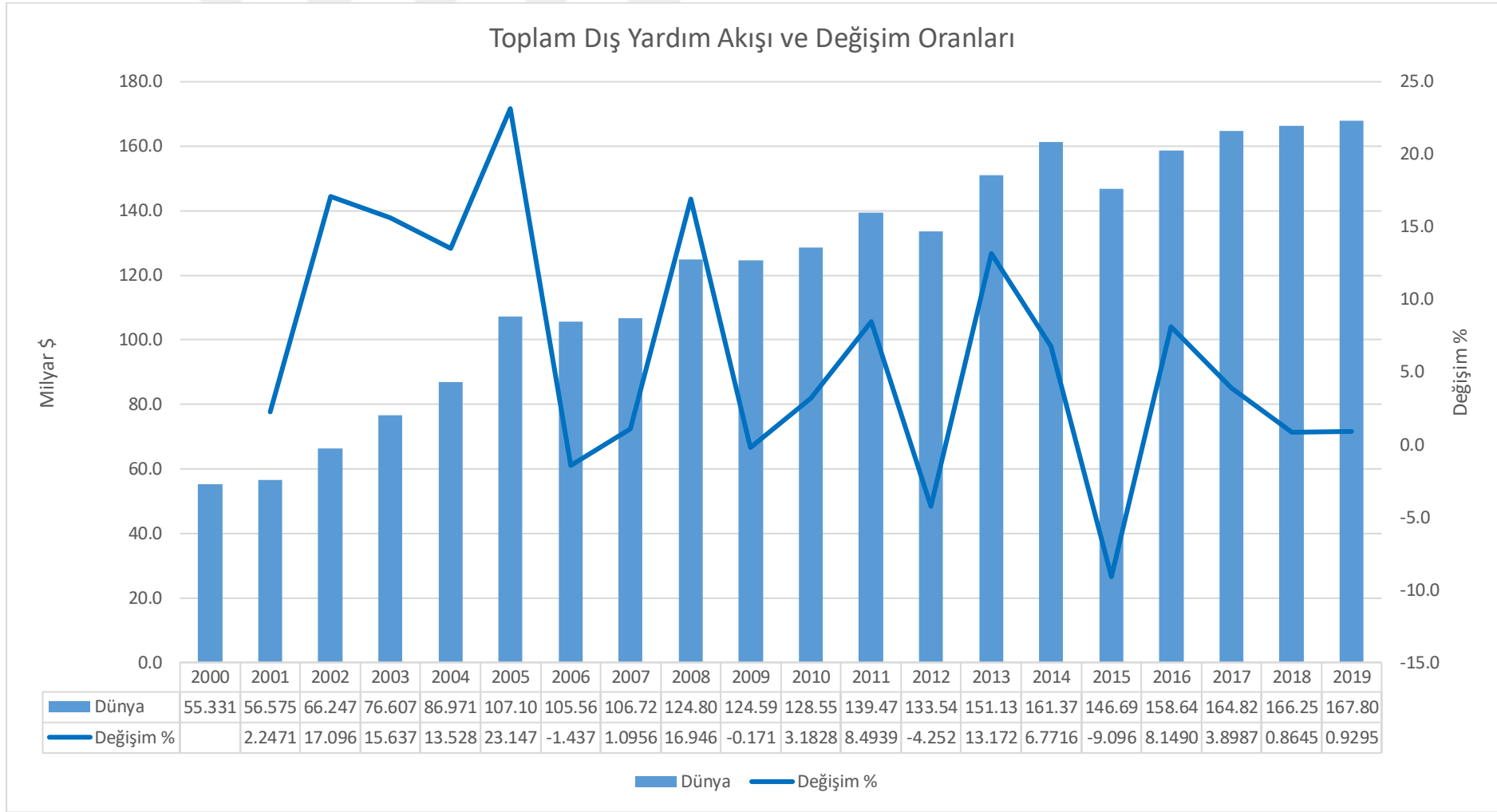
Nihai olarak dış yardımlar İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne kalkınmakta olan ülkelerin en büyük dış finansman kaynaklarından biri olmuştur. Bununla birlikte uluslararası politik pozisyonlar ve beklentiler dış yardımların en önemli belirleyicileri olmuştur. Bu durum en düşük maliyet ile iş yapılmasını engellerken rekabet gücünü de düşürmektedir ve kalkınma sürecine engel olmaktadır. Fakat bu durumu tüm dış yardım akımları için söylememiz mümkün olmamakla beraber, ikili anlaşmaların belirlenen amaçlar doğrultusunda daha hızlı ve bürokratik engelleri aşma konusunda belirlenen hedefe daha çok odaklı işlediğini de belirtebiliriz.

2.1.5. Dış Yardımların Dağılımı

Dış yardımların dünyadaki toplam seviyesi (World Bank, 2021) 2019 yılında 166 Milyar Amerikan Doları'na ulaşmıştır. Bu rakamın son on yıllık ortalaması 151 milyar dolar iken değişim yüzdesinin ortalaması %1.5 düzeyindedir.

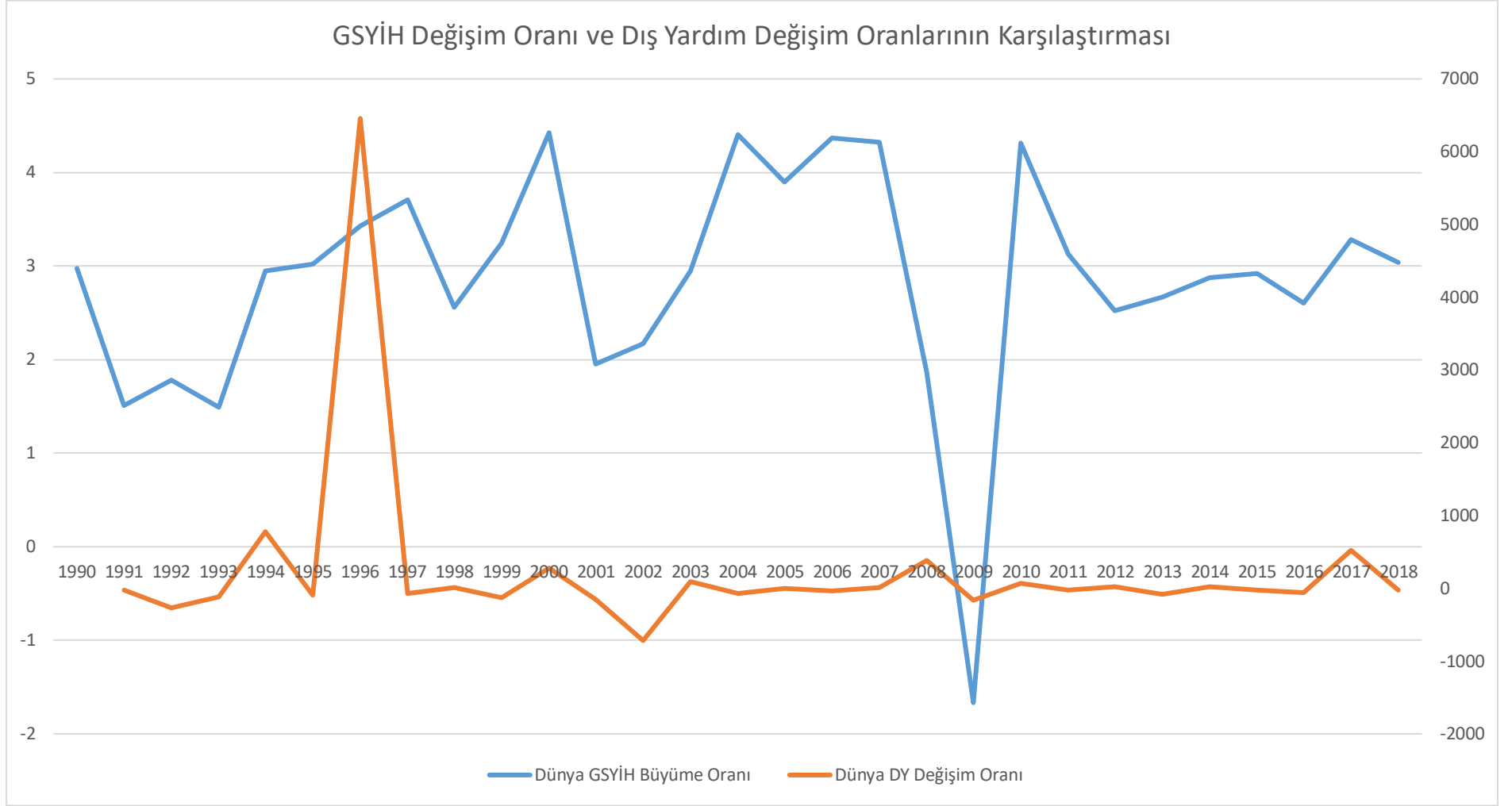
Grafik 2.1: Toplam Dış Yardım Akımı. Kaynak: World Bank

Grafik 2.2: Toplam Dış Yardım Akımı ve Değişim Oranları. Kaynak: World Bank

Grafik 2.2’de yer alan tablo incelediğinde sağlanan dış yardımların toplam tutarının yıllar itibariyle istisnalar olmakla beraber düzenli olarak arttığı fakat değişim oranının ise oldukça dalgalı olduğu görülmektedir. Son yirmi yıllık değişim yüzdesinin ortalamasına baktığımızda bu rakam son on yıllık ortalamaya kıyasla %1.24’e düşmektedir. Nitekim bu düşüş büyük ölçüde son yıllardaki rakamlardan kaynaklanmaktadır. Çünkü ilk on yıla ait değişim yüzdesi rakamalarının ortalaması %9.5 düzeyindedir.

Donör ülkelerin yapacağı dış yardım tutarı -uluslararası kriterler açısından- GSYİH rakamlarına olan oranı ölçüsünde belirlendiği için doğal akımında bir yıl sonraki yardım rakamlarındaki değişim oranı ile GSYİH değişim oranlarının doğrusal olması beklenmektedir. Fakat Grafik 2.3’te dış yardımların değişim yüzdesi oranına bakıldığında büyük dalgalanmalar görülmektedir. Nitekim dünya ölçeğinde GSYİH rakamlarındaki değişim ve yıllar itibariyle dış yardım rakamlarındaki değişim oranlarına bakıldığında bu dalgalanma farklılığı görülmektedir.

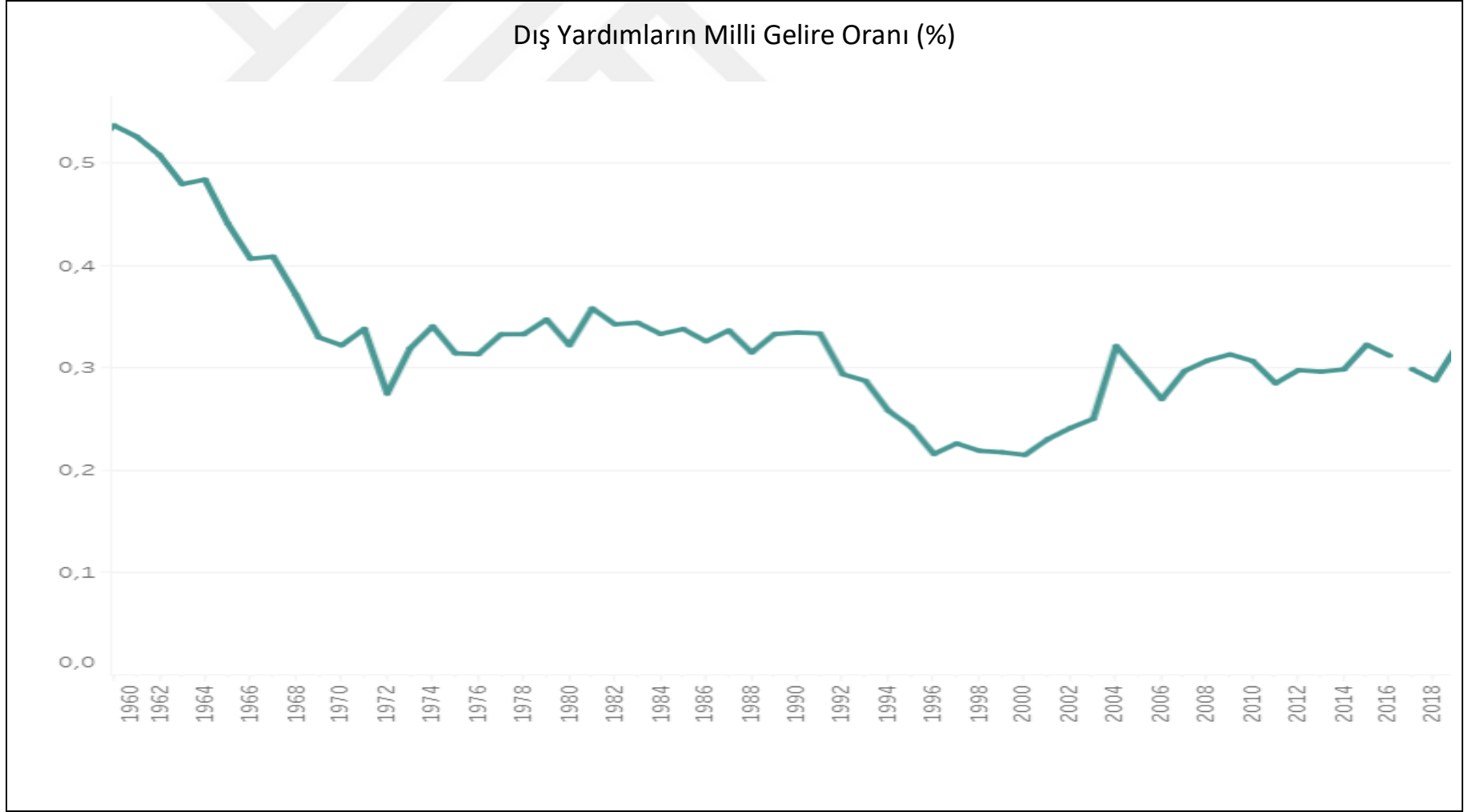
Grafik 2.3: GSYİH Değişim Oranı ve Dış Yardım Değişim Oranlarının Karşılaştırması. Kaynak: World Bank

Grafik 2.3 incelendiğinde, düşüşlerin kırılma olduğu da görülmektedir. Ayrıca küresel ölçekte yaşanan ekonomik krizlerin yardım miktarını olumsuz etkilediği fikri ise mevcut tablo ile uyumlu görünmemektedir. Çünkü küresel ekonomik daralmanın yaşandığı 2008-2009 Mortgage krizi ve 2019-2020 yıllarında dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) salgını süresince yaşanan durgunluk dönemlerinde dış yardım rakamlarının hemen hemen aynı düzeyde kaldığı ve ciddi düşüşler yaşanmadığı görülmektedir. Bu durum dış yardımların dünya ekonomik sisteminde önemli bir çark haline geldiğini de göstermektedir. Diğer yandan aynı grafikte yer alan bu dalgalanma farklılığı ülkelerin toplam varlıklarında meydana gelen ve ufak sayılabilecek değişimlerin aslında yapılacak olan dış yardım miktarını çok daha büyük oranlarda etkilediğini göstermektedir. Sadece rakamlar itibarıyla bakıldığında iki grafik arasındaki ilişki kuvvetli görünmektedir. Bu sebeple yardım miktarının donör ülkenin milli geliri⁸ ile ve buna bağlı genel bütçe durumu ile doğrudan ilişkisi olduğu için daha anlamlı bir ilişki tahmin edilmektedir. Fakat grafikteki iki değer arasında basit regresyon analizi yapıldığında verilerin birbirleri ile olan anlamlılık derecesinin son yıllarda düştüğü görülmektedir. Nitekim 2018 yılı Kalkınma Yardımları Komitesi'ne üye ülkelerin yapmış olduğu toplam dış yardımların ortalaması %0,31 olarak seyretmektedir. Birleşmiş Milletlerin belirlemiş olduğu hedefi OECD'nin Kalkınma Yardım Komitesi üyelerinden sadece altı ülkenin gerçekleştirdiği görülmektedir⁹. Bu ülkeler Türkiye, Birleşik Krallık, Danimarka, Norveç, Lüksemburg, ve İsveç'tir. Aşağıdaki grafikte yıllar itibarıyla sağlanan dış yardımların milli gelire olan oranının ortalaması verilmiştir. Bu grafikten de görüleceği üzere sağlanması gereken kalkınma yardımları istenen düzeyin altında seyretmektedir.

---

⁸ Birleşmiş Milletler bünyesinde alınan karar gereği donör ülkeler için belirlenen hedef milli gelirlerinin %0,7 oranında akış sağlamalarıdır.

⁹ Bir önceki cümleden devam ile 2018 yılı rakamları dikkate alınmıştır.

Grafik 2.4: Dış Yardımların Milli Gelire Oranı (Yıl Bazında Ortalamalar yüzdelik olarak belirtilmiştir). Kaynak: OECD.

Yukarıdaki bölümlerde dış yardımların önemli ölçüde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik sağlandığını belirtmiştik. Bu kapsamda sağlanan dış yardımların Sahra altı Afrika bölgesindeki ülkelerin milli gelirlerine ve hükümet harcamalarına olan oranları Tablo 2.2, Tablo 2.3 ve Tablo 2.4'te sunulmuştur.

Tablo 2.2: Dış Yardımların Alıcı Ülke Milli Geliri İçerisindeki Payı

Ülke İsimleri / Yıllar	Benin	Burkina Faso	Çad	Fildişi Sahili	Gabon	Gambiya	Gine	Gine Bissau	Kamerun	Komorlar
1990	13.89	10.55	18.05	7.45	2.46	33.36	11.58	54.15	3.77	10.46
1991	13.58	13.43	13.99	6.91	2.94	14.85	13.25	46.98	4.65	14.94
1992	16.46	12.96	12.56	7.71	1.41	15.65	14.23	50.42	6.28	10.38
1993	12.88	14.74	15.70	7.89	2.69	11.53	12.84	42.66	3.93	10.69
1994	16.40	23.02	18.11	21.14	4.90	9.46	10.82	78.71	9.30	12.11
1995	13.20	20.70	16.31	12.11	3.35	5.90	11.51	49.84	4.69	10.41
1996	12.45	16.17	18.52	8.60	2.57	4.33	7.89	71.79	4.23	9.89
1997	9.88	15.09	14.92	4.06	0.84	4.99	10.38	49.06	5.28	8.28
1998	8.41	14.28	10.00	8.05	1.12	4.84	10.37	49.91	4.82	10.99
1999	5.80	11.75	12.26	3.81	1.17	4.37	7.03	25.03	4.23	5.77
2000	6.98	6.06	9.58	3.60	0.28	6.60	5.25	22.60	3.96	5.49
2001	7.68	12.30	11.17	1.88	0.20	8.04	10.55	16.11	4.73	7.30
2002	5.32	12.27	11.84	9.83	1.48	11.82	8.71	14.64	5.53	6.49
2003	5.69	11.54	11.03	1.94	-0.19	13.63	7.83	31.17	6.30	4.51
2004	6.37	11.97	8.91	1.09	0.61	6.52	8.16	14.92	4.58	4.10

2005	5.33	11.48	6.87	0.56	0.58	6.04	7.26	11.60	2.39	3.55
2006	5.72	13.79	4.68	1.44	0.35	7.31	4.14	15.03	8.98	4.59
2007	5.85	12.40	4.94	0.87	0.50	7.75	4.14	18.11	8.86	5.65
2008	6.51	10.63	5.06	2.50	0.48	6.16	5.11	15.88	2.11	4.60
2009	6.98	11.61	6.27	10.25	0.73	8.80	3.32	18.22	2.48	5.62
2010	7.27	10.65	4.75	3.52	0.85	8.00	3.26	15.24	2.09	7.71
2011	6.30	8.47	3.86	5.89	0.44	9.85	3.04	10.91	2.11	5.41
2012	4.59	9.41	3.94	11.22	0.45	10.03	8.43	8.08	2.08	10.02
2013	5.30	7.99	3.72	4.26	0.55	8.34	5.87	10.29	2.37	7.28
2014	4.53	8.42	2.94	2.68	0.64	8.36	6.63	10.09	2.47	6.51
2015	3.87	8.84	5.71	1.45	0.75	8.47	6.23	8.85	2.18	6.78
2016	4.27	8.40	6.30	1.31	0.32	6.31	6.71	16.28	2.36	5.28
2017	5.41	6.57	6.58	1.66	0.76	19.27	4.60	8.38	3.54	6.20
2018	4.07	7.21	7.90	1.72	0.74	14.26	5.19	10.57	3.07	7.67

Kaynak: World Bank

Tablo 2.3: Dış Yardımların Alıcı Ülke Milli Geliri İçerisindeki Payı

Ülke İsimleri / Yıllar	Mali	Moritanya	Mozambik	Nijer	Nijerya	Senegal	Sierra Leone	Sudan	Togo	Uganda
1990	17.97	16.31	..	10.96	0.50	11.28	10.23	7.44	16.16	15.69
1991	16.52	10.49	30.21	11.17	0.55	8.89	14.35	8.87	12.68	20.32
1992	15.22	9.52	58.36	10.46	0.58	8.67	21.98	8.66	13.36	26.17
1993	13.12	18.99	45.35	11.01	1.14	6.87	28.49	5.58	7.94	19.23
1994	21.38	14.38	45.08	19.15	0.60	12.99	34.28	3.43	13.39	19.14
1995	20.32	11.41	38.13	11.73	0.50	10.57	25.93	1.84	15.13	14.64
1996	17.95	12.63	23.56	10.25	0.39	8.85	20.07	2.52	10.80	11.25
1997	16.24	11.44	20.78	14.22	0.38	7.11	14.17	1.23	8.51	13.01
1998	12.09	8.06	20.25	10.66	0.39	7.78	16.72	1.94	8.21	10.01
1999	10.44	11.05	13.99	7.09	0.26	8.20	11.43	2.41	4.65	10.15
2000	9.83	12.47	16.61	8.95	0.27	7.26	29.32	1.93	4.76	14.06
2001	10.65	16.50	18.59	10.11	0.24	6.56	31.47	1.52	3.17	14.65
2002	11.47	19.83	43.70	10.12	0.34	6.42	31.33	2.15	3.03	12.13
2003	12.21	12.37	17.10	13.53	0.32	5.26	24.81	3.70	2.39	15.51
2004	11.10	8.02	16.68	13.75	0.46	10.62	26.56	4.89	2.93	15.82

2005	11.99	6.29	15.76	11.23	3.93	6.39	21.08	7.27	3.68	13.33
2006	13.07	5.63	19.22	10.73	4.94	7.45	20.58	6.44	3.45	16.34
2007	12.99	8.14	18.10	9.48	0.74	6.21	24.31	4.98	4.65	14.89
2008	10.16	8.77	16.73	8.00	0.40	6.34	14.05	5.24	9.98	11.59
2009	10.08	7.89	17.31	6.07	0.59	6.37	16.78	5.13	14.72	7.23
2010	10.63	6.72	18.08	8.95	0.60	5.86	17.58	3.12	11.84	6.44
2011	10.11	5.78	14.62	6.91	0.47	6.02	14.61	3.22	13.21	5.73
2012	8.31	6.27	12.73	9.14	0.44	6.20	11.21	2.96	6.32	6.14
2013	10.91	4.19	13.67	7.50	0.52	5.35	9.18	3.11	5.21	6.00
2014	8.84	4.11	12.02	8.09	0.47	5.71	18.67	1.43	4.56	5.13
2015	9.38	5.50	11.62	8.55	0.51	5.00	22.75	1.53	4.62	5.16
2016	8.83	4.89	13.14	8.87	0.63	3.94	21.16	1.55	2.77	6.17
2017	9.15	4.38	14.08	10.56	0.92	4.45	14.91	1.94	5.39	6.70
2018	9.05	6.39	12.53	8.95	0.87	4.44	13.37	2.86	4.16	6.08

Kaynak: World Bank

Tablo 2.2 ve Tablo 2.3'te incelendiğinde oranların genel itibariyle günümüze yaklaştıkça düştüğü görülmektedir. Bu oranlar 2018 yılı itibariyle Fildişi ve Gabon için %1,7 ve %0,7 olarak seyrederken, Gambia ve Sierra Leone için %14,2 ve %13,3 seviyelerinde seyretmektedir. Ayrıca %20 gibi çok yüksek oranlara ulaştığı dönemlerin olduğu da görülmektedir. Örneğin Gine Bissau ülkesinin almış olduğu dış yardımların milli gelirine olan oranının ilk on yıl içerisindeki ortalaması %51 düzeyindedir.

Tablo 2.4'te Sahra altı Afrika bölgesinden seçilmiş örnek ülkeler için alınan dış yardımların hükümet harcamalarına olan oranına bakıldığında ise oranların çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Son yıllardaki oranlara bakıldığında ise benzer şekilde söz konusu ülkeler için oranların hala yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2.4: Alman dış yardımların hükümet harcamalarına olan Oranı

Ülke İsimleri / Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Burkina Faso	116.65	111.32	121.99	100.40	98.35	102.12	97.53	73.66	71.00	63.03	62.56	63.94	54.53	34.20	40.17
Kamerun	..	..	..	..	..	..	..	..	15.53	17.24	18.30	16.60	18.80	32.02	25.65
Fildişi Sahilleri	6.76	3.61	10.02	5.58	15.57	67.67	22.77	40.77	70.76	29.99	20.55	10.57	9.49	10.56	11.13
Gabon	..	..	..	..	..	..	..	..	2.46	3.03	4.01	4.00	1.74	4.55	5.06
Mali	78.55	90.37	94.38	95.93	82.10	74.61	79.89	79.68	66.74	79.63	66.39	74.69	69.77	70.77	71.00
Mozambik	..	..	..	..	..	..	86.78	66.35	55.81	..	..	..	68.62	77.25	61.79
Senegal	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	26.73	20.97	21.86	21.77
Sudan	..	..	..	..	..	27.40	19.33	..	24.04	24.74	12.60	13.87	14.91	..	..
Togo	21.93	24.33	20.88	27.98	75.07	99.33	82.93	92.55	36.17	29.29	28.55	26.81	20.36	46.91	31.00
Uganda	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	47.00	53.35	58.12	49.92

Kaynak: World Bank

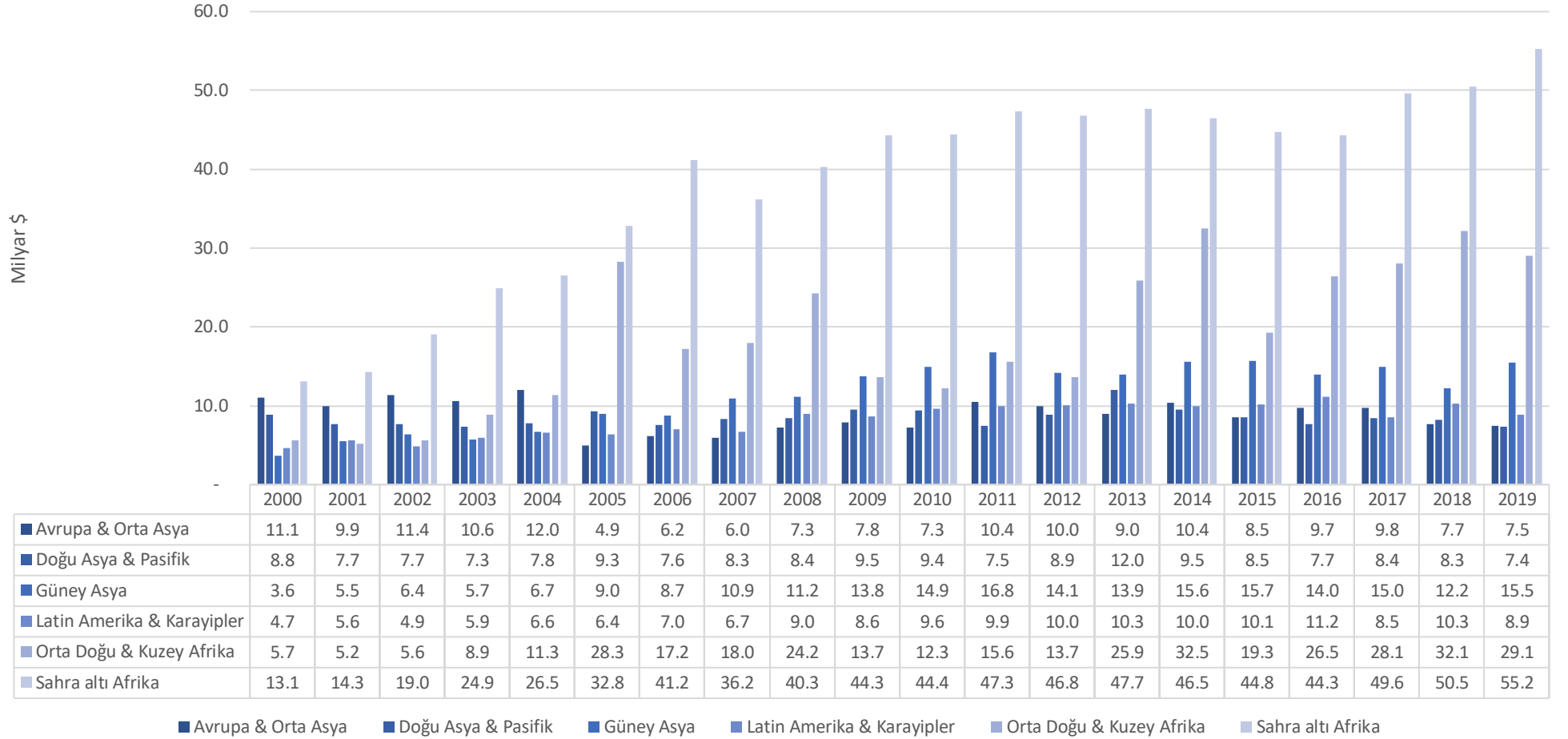
İlgili oranların karşılaştırması yapıldığında hükümet harcamalarına olan oranların milli gelire olan oranlara göre çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu kapsamda ülkelerin milli gelirinin artmış olmasına rağmen hükümet harcamaları oran olarak düşük kalmıştır. Bu durum hükümetlerin dış yardımlara olan bağlılığını göstermektedir. Bu sebeple dış yardımların alıcı ülkeleri dış yardıma bağımlı hale getirdiği ve ekonomik kabiliyetlerini törpülediği yönündeki tartışmayı desteklemektedir. Ayrıca dış yardımların insani yardım kaygısı dışındaki amaçlarının olduğu yönündeki iddiayı da kuvvetlendirmektedir. Daha ayrıntılı bakılacak olursa, yardım miktarının hükümet harcamalarına oranının 2018 yılı itibariyle %71 olduğu Mali'ye 2018 – 2019 yıllarında yapılan yardımların ortalaması itibariyle en yüksek yardımı yapan ülkeler Amerikan Birleşik Devletleri, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya ve Fransa olarak sıralanmaktadır. Dış yardımların milli gelire oranı açısından en yüksek orana sahip Gambiya'ya en çok yardım yapan ülkeler ise sırasıyla Kuveyt, Birleşik Krallık ve Suudi Arabistan olarak sıralanmaktadır (OECD, 2022). Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin en çok yardım yaptığı ülkeler arasında ilk 10'da Mali yer almamaktadır. İlk 5 ülkede Hindistan, Afganistan, Bangladeş, Suriye ve Endonezya yer alırken, Birleşik Krallık için bu sıralama Pakistan, Etiyopya, Afganistan, Nijerya ve Suriye olarak sıralanmaktadır. Bu dağılımın farklı sebepleri olabilir örneğin gelişmiş ülkeler yardım yaparken bazen kendi aralarında koordinasyon sağlayarak yardım yapılacak ülkeleri paylaşabilmektedirler. Bu paylaşımında donör ülkeler yardım sağlanacak ülkelerde daha baskın bir rol oynayabilmektedirler. Fakat nihayetinde bu durum dış yardımların hem alıcı hem de donör ülkelerin farklı politik ve ekonomik ilişkilerine bağlı bir sürecin ürünü olduğunu tekraren göstermektedir.

Dış yardımlara coğrafi dağılım açısından bakıldığında ise¹⁰ Sahra altı Afrika, Orta Doğu & Kuzey Afrika, Güney Asya, Latin Amerika & Karayipler, Avrupa & Orta Asya, Doğu Asya & Pasifikler yüksekten düşüğe doğru sıralanmaktadır. Aşağıdaki grafikte görüleceği üzere, yıllar itibariyle yapılan sıralamada, yer alan ilk üç bölgede değişiklik olmamaktadır. Bu üç bölge gelir dağılımına göre incelendiğinde rakamların büyük kısmının az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu coğrafyalar olduğu görülmektedir.

---

¹⁰ 2019 yılı rakamları dikkate alınmıştır.

Coğrafi Dağılım

Grafik 2.5: Dış Yardımların Coğrafi Dağılımları. Kaynak: World Bank

Grafik 2.5’de görüleceği üzere dış yardımların büyük bir kısmı Sahra altı Afrika bölgesine yönelmiş durumdadır. 2008 yılı itibariyle alınan dış yardımların %40’ı ve sonraki yıllarda %50 payı Sahra altı Afrika bölgesine yönelmiştir. Zira sonraki bölge olan Orta Doğu & Kuzey Afrika ülkeleri yakın ve komşu coğrafya içerisinde yer almaktadır. Böyle bakıldığında aslında toplam akımların %70-80 oranındaki pay Afrika ve Orta Doğu bölgesine yönelmiş durumdadır. Bunun politik kaygılardan arındırılmış olarak ekonomik sebeplerine baktığımızda potansiyel olarak ekonomik büyümelerinin gerçekleştirilebilir, ivmelerinin sürdürülebilir ve yatırım geri dönüşlerinin olumlu olması sayılabilir¹¹. Bunların yanısıra yıllar itibariyle akım tutarlarının yukarı yönlü bir eğiliminin olması Sahra altı Afrika bölgesi için dış yardımları önemli bir finansman kaynağı durumuna da getirmiştir. Fakat bu durum literatürde birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Örneğin bu akımlara, dış yardımı alan hükümetler ekonomilerine devamlı yapılan bir transfer gözüyle bakıyor olmalarından dolayı kalkınma yönündeki yeteneklerini ve imkanlarını yok ettiği savunulmuştur. Özellikle Dambisa Moyo (Moyo, 2010) bu konuda yardım yapısının Afrika haklarını yardıma bağlı hale getirdiğini ve Afrika’nın gelişimini engelleyen en önemli faktörlerden birinin, ülkelerin ve halkların bağımlılığını arttıran bu “ölü yardımlar” olduğunu belirtmiştir. Yardımın başarı getirmediğini kalkınma için yardımdan ziyade ticaretten finansal piyasalara ve yönetime dair yapısal değişikliklerin yapılarak ülkelerin rekabete zorlanması gerektiğini savunmaktadır. Söz konusu yapısal değişimlerin ve sürdürülebilir performansın elde edilebileceği bir ekonomik işleyişin kurulabilmesi için ise kapsayıcı kurumlara, işleyişi belirleyen kurallara ve bireyleri motive edecek olan teşviklere ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Daron Acemoğlu ve James A. Robinson (Acemoğlu & Robinson, Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri, 2018), zenginlik veya yoksulluğun inşasında temel olan kapsayıcı ekonomik kurumların hem ekonomik etkinliği hem de verimlilik artışını ve refahı sağlayacağını belirtmiştir. Dolayısıyla dış yardımların yoksul ve kalkınma için temel adımlarını atamamış ülkelere ziyade temel teknik ve

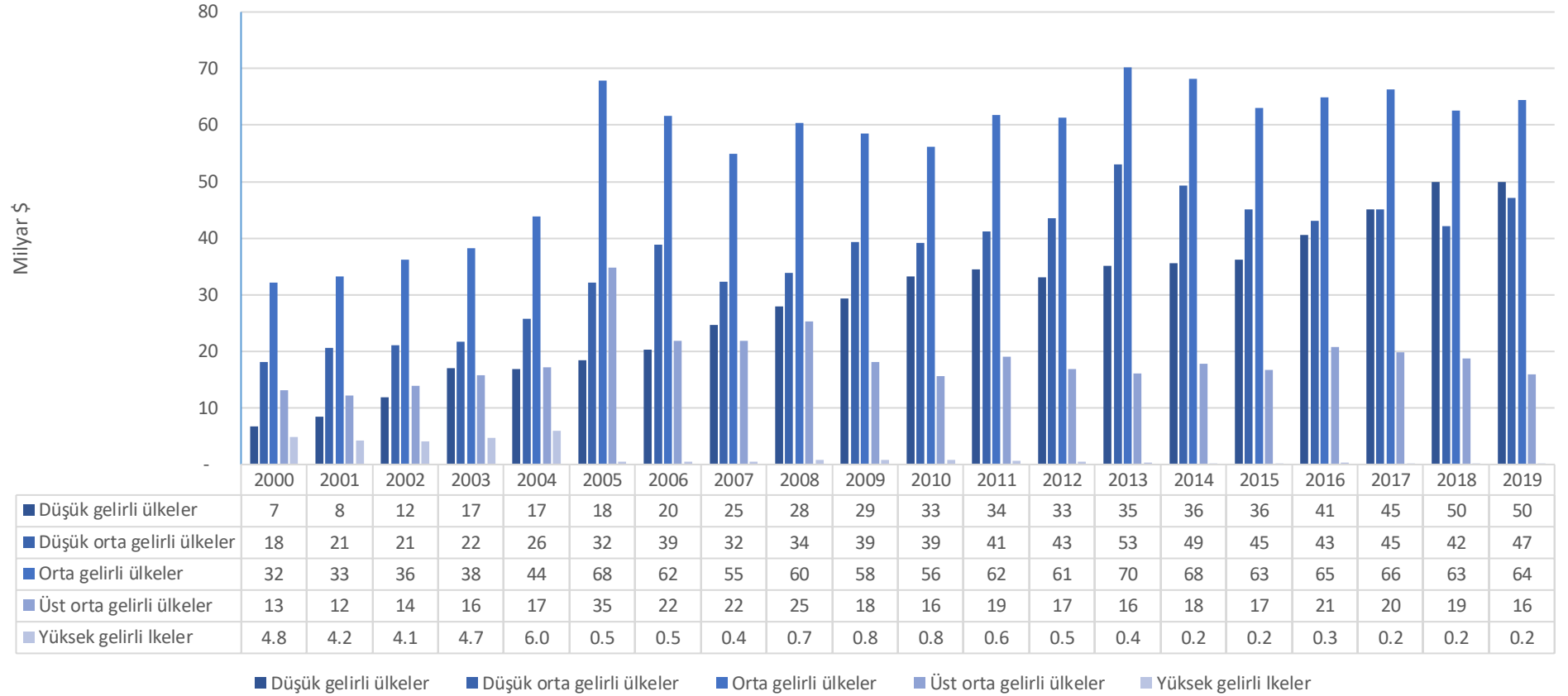
---

¹¹ Yoksul ülkelerin dengeli bir büyüme trendine girmemiş olmalarından kaynaklı olarak belli yıllarda zengin ülkelere daha büyük büyüme oranları görülebilmektedir. Fakat genel olarak yoksul ülkelerin daha hızlı büyüdükleri sonucu doğru görülmemektedir. Bu kapsamda Brad DeLong’un kişi başı GSMH ile büyüme arasındaki ilişkiye dair yapmış olduğu çalışmada ilgili korelasyon değerini sıfıra yakın bulmuştur.

altyapı hizmetlerini gerçekleştirmiş olan ÷lkelerde daha iyi bir performans sergileyecektir. Aşağıdaki Grafik 2.6’da dış yardımların ÷lkelerin gelir durumuna g÷re dağılımını g÷sterilmiştir.

Gelir Düzeyine Göre Dağılım

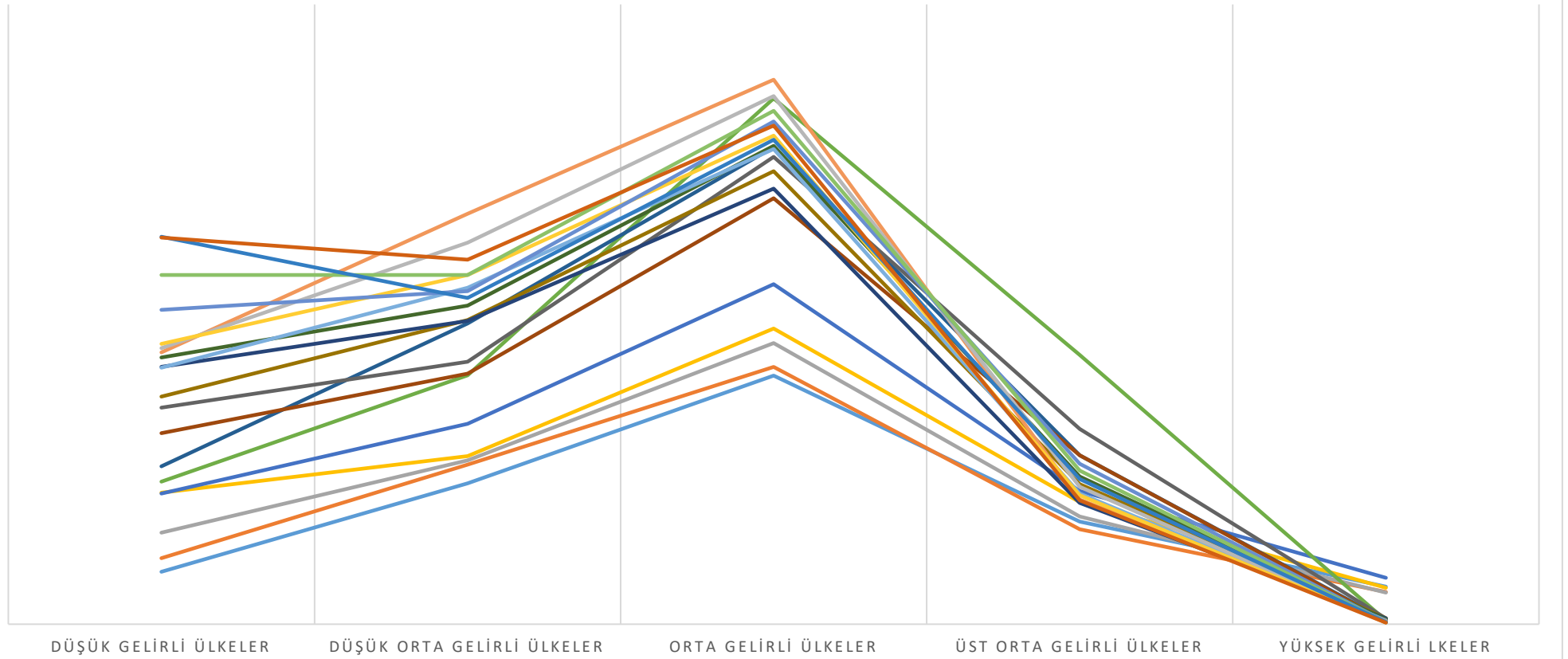
Grafik 2.6: Dış Yardımların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı. Kaynak: World Bank

Ülkelerin gelir durumuna göre dış yardımların dağılımını incelediğimizde beş kategori ön plana çıkmaktadır. Bunlar: düşük gelirli ülkeler, düşük orta gelirli ülkeler, orta gelirli ülkeler, üst orta gelirli ülkeler ve yüksek gelirli ülkelerdir. Dış yardımların dağılımında ana belirleyicilerden biri, aynı zamanda dış yardımların ortaya çıkışında da etkili kriter olan ülkelerin kalkınmışlık düzeyidir. Bu nedenle dış yardımların dağılımı büyüklüğe göre orta gelirli ülkeler, düşük gelirli ülkeler, düşük orta gelirli ülkeler, üst orta gelirli ülkeler ve yüksek gelirli ülkeler olarak sıralanmaktadır.

Grafik 2.6'da yer alan veriler incelendiğinde en yüksek payı alan orta gelirli ülkeler ön plana çıkmaktadır. Akabinde düşük orta gelirli ülkeler ve sonrasında düşük gelirli ülkeler şeklinde sıralanmaktadır. Aşağıda yer alan Grafik 2.7'de ise grafik çizgileri alınan dış yardımların gelir düzeyine bağlı dağılımını daha net bir şekilde göstermektedir.

GELİR DÜZEYİNE GÖRE DAĞILIM (%'LİK GÖSTERGE)

2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009
2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019

Grafik 2.7: Dış Yardımların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı. Kaynak: World Bank

Orta gelirli ülkeler kalkınmakta olan ülkelerin yer aldığı grubu oluşturmaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerin yer aldığı Asya ve Afrika kıtaları en yüksek yardım miktarını alan bölgeler olarak görülmektedir. Bu anlamda dış yardımların büyük bir oranı kalkınma yönünde bir seviyeye gelmiş olan orta gelirli ülkelere yönlendirilmiştir. Bunun yanısıra dış yardımların tüm coğrafyaya yayılmış olması bağlamında bir kapsayıcılık mevcuttur. Bu durum Tablo 2.5'te daha açık görülmektedir. Kalkınmakta olan ülkeler için hem coğrafi hem de toplam tutar içerisinde alınan pay anlamında kapsayıcılığı artmaktadır. Bu kapsamda kalkınmakta olan ülkelere yapılan yardımların daha detaylı görünümü Tablo 2.5'te sunulmuştur. Ardından Grafik 2.8'de ise aynı durumu kıtalar özelinde görselleştirilmiş olarak toplam tutar ile olan karşılaştırmasını sunmaktadır.

Tablo 2.5: Kalkınmakta olan Ülkelere Yapılan Resmi Kalkınma Yardımları

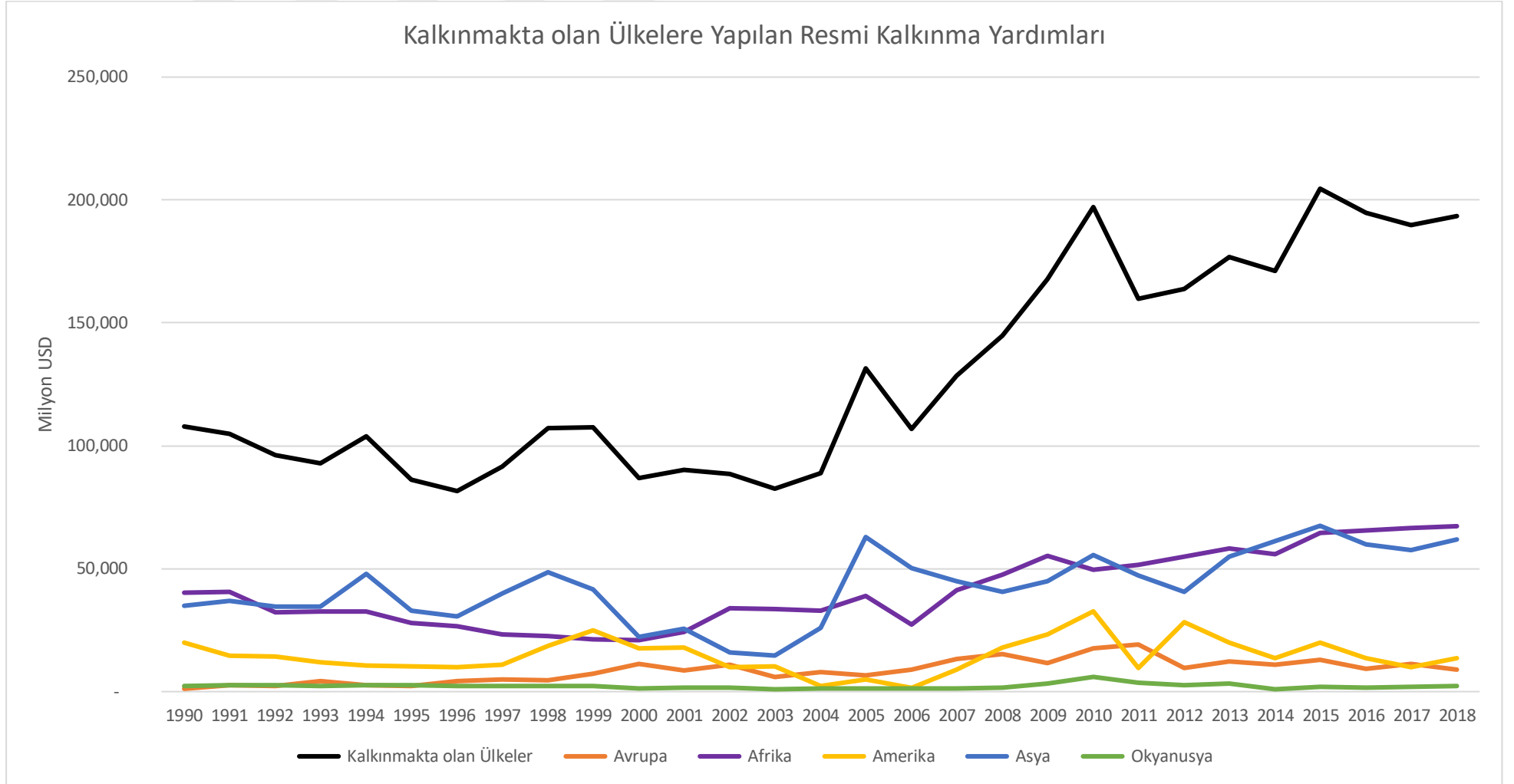
Yıllar	Kalkınmakta olan Ülkeler	Afrika				Amerika			Asya				Okyanusya
		Avrupa	Afrika	Kuzey Afrika	Sahra-altı Afrika	Karayipler & Orta Amerika	Güney Amerika	Uzak Doğu	Güney & Orta Asya	Orta Doğu			
1990	107,991	1,146	40,270	11,621	28,114	19,861	11,723	7,379	34,840	14,435	11,698	8,298	2,180
1991	104,803	2,589	40,581	14,386	25,533	14,609	7,874	6,220	36,771	15,294	13,549	7,583	2,448
1992	96,207	2,417	32,237	4,582	27,009	14,422	7,203	6,788	34,640	17,313	10,502	6,545	2,533
1993	92,901	4,248	32,504	8,515	23,588	12,024	4,518	7,152	34,556	17,984	10,185	4,956	2,359
1994	103,955	2,757	32,732	7,449	24,797	10,632	5,274	5,002	47,777	21,472	12,970	13,496	2,514

1995	86,188	2,259	27,955	5,632	21,965	10,108	6,268	3,663	32,854	18,518	7,971	5,462	2,451
1996	81,579	4,248	26,484	6,893	18,854	9,778	3,046	3,959	30,491	14,361	10,013	5,500	2,246
1997	91,613	4,928	23,257	3,455	18,580	11,053	2,665	7,526	39,783	27,231	10,358	1,860	2,111
1998	107,159	4,591	22,666	3,919	17,581	18,740	4,981	12,711	48,532	33,636	11,282	3,328	2,392
1999	107,646	7,278	21,218	3,314	16,805	25,019	10,110	13,820	41,733	28,335	8,580	4,519	2,112
2000	86,710	11,397	20,919	1,949	17,994	17,545	6,700	10,248	22,317	7,990	6,658	7,302	1,434
2001	90,173	8,494	24,249	3,575	20,022	17,910	5,053	12,216	25,687	10,187	8,679	6,333	1,662
2002	88,652	11,055	33,852	2,501	30,566	10,030	5,256	4,315	15,784	- 329	9,777	4,719	1,679
2003	82,460	5,907	33,590	2,686	30,232	10,233	5,074	4,608	14,653	- 2,607	4,585	12,331	944

2004	88,712	7,898	32,818	2,249	29,911	2,379	3,330	- 1,469	25,843	2,028	8,899	14,626	1,189
2005	131,339	6,664	38,808	2,850	35,121	4,939	4,592	- 252	63,032	10,289	15,248	36,364	1,368
2006	106,813	8,776	27,401	1,605	28,227	1,505	- 3,270	4,204	50,296	7,849	15,784	25,698	1,182
2007	128,472	13,368	41,150	6,882	33,034	9,043	3,401	5,135	44,999	5,344	25,124	13,649	1,315
2008	144,664	15,393	47,614	6,066	40,217	17,831	6,380	8,123	40,541	5,178	21,003	14,146	1,631
2009	167,822	11,584	55,071	6,750	45,755	23,290	11,201	11,121	45,034	10,166	23,942	9,396	3,258
2010	197,263	17,529	49,588	4,117	43,698	32,649	15,406	10,081	55,547	13,709	27,678	9,287	5,978
2011	159,964	19,157	51,497	5,677	43,926	9,563	6,544	2,515	47,072	12,074	26,417	7,228	3,524
2012	163,939	9,687	54,922	7,469	44,664	28,205	7,704	15,913	40,596	10,868	22,560	5,480	2,708

2013	176,911	12,140	58,216	9,112	46,454	19,791	8,966	8,276	54,928	12,162	25,609	14,932	3,106
2014	171,248	10,793	55,827	7,630	44,509	13,497	6,357	7,087	61,324	9,271	25,955	22,314	- 943
2015	204,592	12,874	64,686	13,949	46,235	19,905	8,028	7,271	67,451	15,272	29,293	14,959	1,838
2016	194,755	9,129	65,639	15,078	47,455	13,475	7,513	4,701	59,851	8,751	28,316	21,646	1,614
2017	189,784	11,386	66,568	9,684	53,335	10,018	7,002	1,982	57,491	5,943	26,253	23,528	1,813
2018	193,385	9,088	67,283	10,774	52,224	13,670	5,679	7,333	61,790	9,460	21,497	28,816	2,259

Kaynak: OECD

Grafik 2.8: Kalkınmakta olan Ükelere Yapılan Resmi Kalkınma Yardımları. Kaynak: (OECD)

2.2. Kalkınma

Dış yardımlar yukarıdaki grafiklerde de görüleceği üzere çoğunlukla gelişmekte olan ve geliri diğerlerine (donör ülkelere) göre daha düşük olan ülkelere yönelik yapılan akımlardır. Bu akımlar bir ihtiyaca, bir hedefe, bir amaca yönelik yapılmaktadır. Söz konusu dış yardım ile ulaşılmak istenen nihai hedef ise yardımı alan ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması bir başka ifade ile toplumsal refah artışıdır. Literatürde bu konu büyüme ve kalkınma başlıkları ile olan ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır. Bu kapsamda aşağıda büyüme ile hem ortak yanları hem de farklılıkları olan kalkınma kavramlarından bahsettikten sonra büyüme ile aralarındaki farka vurgu yaparak ana başlığımız olan dış yardımlar ile olan ilişkisinden bahsedilecektir.

2.2.1. Kalkınma Kavramı ve Kapsamı

Kalkınma kavramı iktisadi bir anlama sahip olduğu kadar bu alan dışında da pek çok disiplin için kullanılmaktadır. Kavramsal olarak erken dönemde ortaya çıkan “alternatif kalkınma”, “başka bir kalkınma”, “insani kalkınma” gibi kavramlar ekonomik ve politik akımların ortaya attığı tartışmalar sonucunda yeniden tanımlanarak farklı birçok anlamda kullanılmıştır. Bunlardan bazıları; kendine bağımlı kalkınma, katılımcı kalkınma, endojen kalkınma, adil kalkınma, mikro kalkınma, yerel kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarıdır.

Kalkınma kavramı, kendine yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişim kavramlarıyla iç içe geçmiştir. Ve hatta bu kavramlar çok defa birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bu anlamda kalkınma kavramını büyüme, modernleşme ve yapısal değişim kavramları ile karşılaştırdığımızda bazı farklar ön plana çıkmaktadır. Örneğin büyüme, üretim kapasitesindeki sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı olarak ifade edilir. Modernleşme, iktisadi açıdan ülkelerin az gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırma kriterinin bütünü olarak ele alınmaktadır. Ayrıca modernleşme, bir başka açıdan “modernleşmemiş” ülkelerin ve toplumların yakalaması gereken bir ivme olarak ortaya konan hedeflerin bütünüdür.¹² Diğer yandan yapısal değişim ise sadece ekonomik değil, sosyal

---

¹² Bu tanımlama, Batı-merkezli bir görüşünün yansıması olup medeniyet, modernleşme ve kalkınma konulu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Ayrıca içerisinde bir

alandan, kültür-sanata ve yönetime dair toplu bir sistem değişikliğini ifade eden bir süreci ifade etmektedir.¹³ Tüm bu kapsamda kalkınma kavramı ile ifade ettiğimiz bu kavramlar arasındaki ortak nokta toplumun yaşam kalitesi ile ilgili bir değişiklik ve değişim ile ilgilidir. Bu sebeple kalkınma kurumsal, siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri içeren bir süreç olarak ifade edilmektedir. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın geleneksel zorluklarını çevresel düşünce ile beraber ana akım haline getiren yeni bir yolla ele almak için yüksek verimli ekonomik faaliyetlere ve sektörlere geçiş yapılması gerekmektedir. Özellikle en az gelişmiş ülkelerde ekonomilerin yapısal dönüşümü zorunludur (UNTAC, 2018). Bu dönüşüm veya değişim, modernleşme tartışmalarına benzer şekilde ortak bir sistemin uygulanabilirliği sorununu da beraberinde getirmektedir.

Söz konusu değişim süreci hem bireysel hem de kurumsal değişimleri içermektedir. Örneğin internet kullanımı bireylerin tüketim alışkanlıklarını ve bilişsel yetkinliklerini değiştirirken haber alma ve bilginin yayılması, yönetimlerin daha şeffaf ve hesap verebilirliğini veya sorgulanabilirliğini arttırmaktadır. Bu sebeple kalkınmaya dair parametrelerden biri olan teknolojik gelişmelere bağlı yaşanan değişimler sosyal hayat ve merkezi yönetimlerin de değişim ve dönüşümünü tetiklemektedir. Bu etkileşim durumu kalkınmaya etki eden diğer unsurlar için de benzerlik göstermektedir.

Birbirlerini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen bu süreç, kalkınmanın nasıl ölçüleceği sorusunu da gündeme getirmektedir. Niteliksel olduğu kadar niceliksel

---

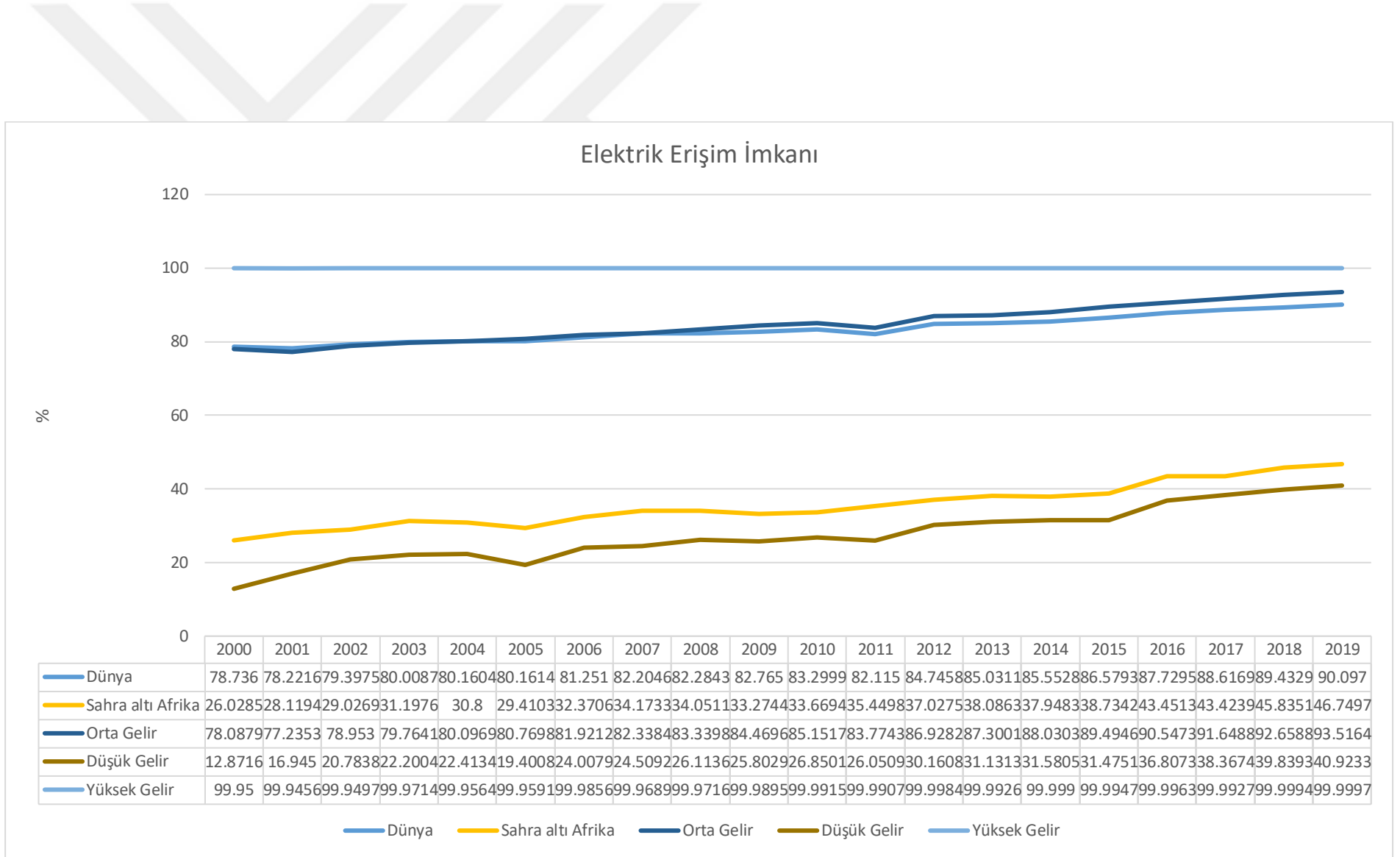
ötekileştirme durumunu barındırmaktadır. Bu anlamda küreselleşme, modernleşme veya bu tarz kendi-merkezli okumalarda kalkınma kavramı, ekonomik şartların ve yaşam standartlarının gelişmiş olduğu ülkelerin kendi ekonomik ve politik çıkarları uğruna “geleneksel” toplumları kendi “modern” ve “kalkınmışlık” şekillerine sokma çabası olarak okunmaktadır.

Ayrıca burada önem arz eden bir tartışma konusu da belirlenen kriterlerin ortak geçerliliğinin sorgulanır olmasıdır. Detayına burada girmediğimiz konunun ayrıntıları için bakınız: Iona Kaçuradi (Kaçuradi, 1993) ve Immanuel Wallerstein (Wallerstein, 2006)

¹³ Kalkınmışlık sadece ekonomik durum ile ilgili değildir. Bu anlamda az gelişmişliğin kriterleri şu şekilde ifade edilmiştir: a)kişi başı düşük gelir, b) istikrarsız bir ekonomi, c) verimli kullanılmaya doğal kaynak sahipliği, d) kapalı ekonomik sistem, e) sermaye azlığı, f) işsizlik, g) geri kalmışlık bilinci (Alexander, 1964)

birçok değeri de kapsayan kalkınma kavramının sabit bir verisi bulunmamaktadır. Bu sebeple ‐kalkınmışlığın‐ ölçümü farklı toplumlarda farklı veriler ile mümkün olabilmektedir. Bununla beraber sermaye birikimi, kişi başi gelirdeki artış oranı, okuryazarlık oranı, içme suyuna erişim oranı, erken yaşta ölüm oranı, işsizlik, okullaşma ve ölüm oranları gibi sosyal ve ekonomik duruma ilişkin bazı temel göstergeler dünya standartlarında kabul görmüş ve kalkınmışlık adına ortak kanaat olarak belirlenmiş kriterlerdir. Bu nedenle bu kriterler her ülke insanı için sağlanması veya temin edilmesi gereken azami unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda aşağıda hem düşük gelir grubunda bulunan ülkelerin hem de orta ve yüksek gelir grubunda bulunan ülkelerin yer aldığı grafiklere yer verilmiştir. Ayrıca grafiklere çoğunlukla düşük gelir grubundaki ülkelerin yer aldığı Sahra altı Afrika bölgesi ve dünya ortalaması da eklenerek daha kapsamlı bir karşılaştırma imkânı sunulmuştur.

Grafik 2.9'da ülkelerin nüfuslarına oranla elektrik erişim imkanlarına ait yüzdeler rakamlar bulunmaktadır. Bu grafikten yola çıkıldığında orta gelir grubuna ait ülkelerde elektrik erişimi dünya ortalaması ile benzer seviyeye sahiptir. Bu oran ülke nüfusunun %80'inin elektrik erişim imkanının olduğunu göstermektedir. Diğer yandan düşük gelir grubunda bulunan ülkelerin ve Sahra altı Afrika bölgesindeki ülkelerin ise dünya ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir. 2000 yılı itibariyle düşük gelir grubuna ait ülkelerde bu oran %12-13 seviyesinde iken 2019 yılı itibariyle %40 seviyesine ulaşmıştır. Benzer şekilde Sahra altı Afrika ülkelerinde bu oran 2019 yılı itibariyle %46 seviyesini aşmıştır. Sahra altı Afrika bölgesinde düşük gelir grubu dışında orta ve yüksek gelir grubuna dahil olan ülkelerin olması bu iki çizgi arasındaki farka neden olmaktadır. Yalnızca yüksek gelir grubuna ait ülkelerin %100 seviyesinde elektrik erişim imkânı bulunurken 2019 yılı itibariyle henüz bu temel ihtiyaç sorunu az gelir grubuna dahil ülkeler ve Sahra altı Afrika bölgesinde çözülmüş görünmemektedir.

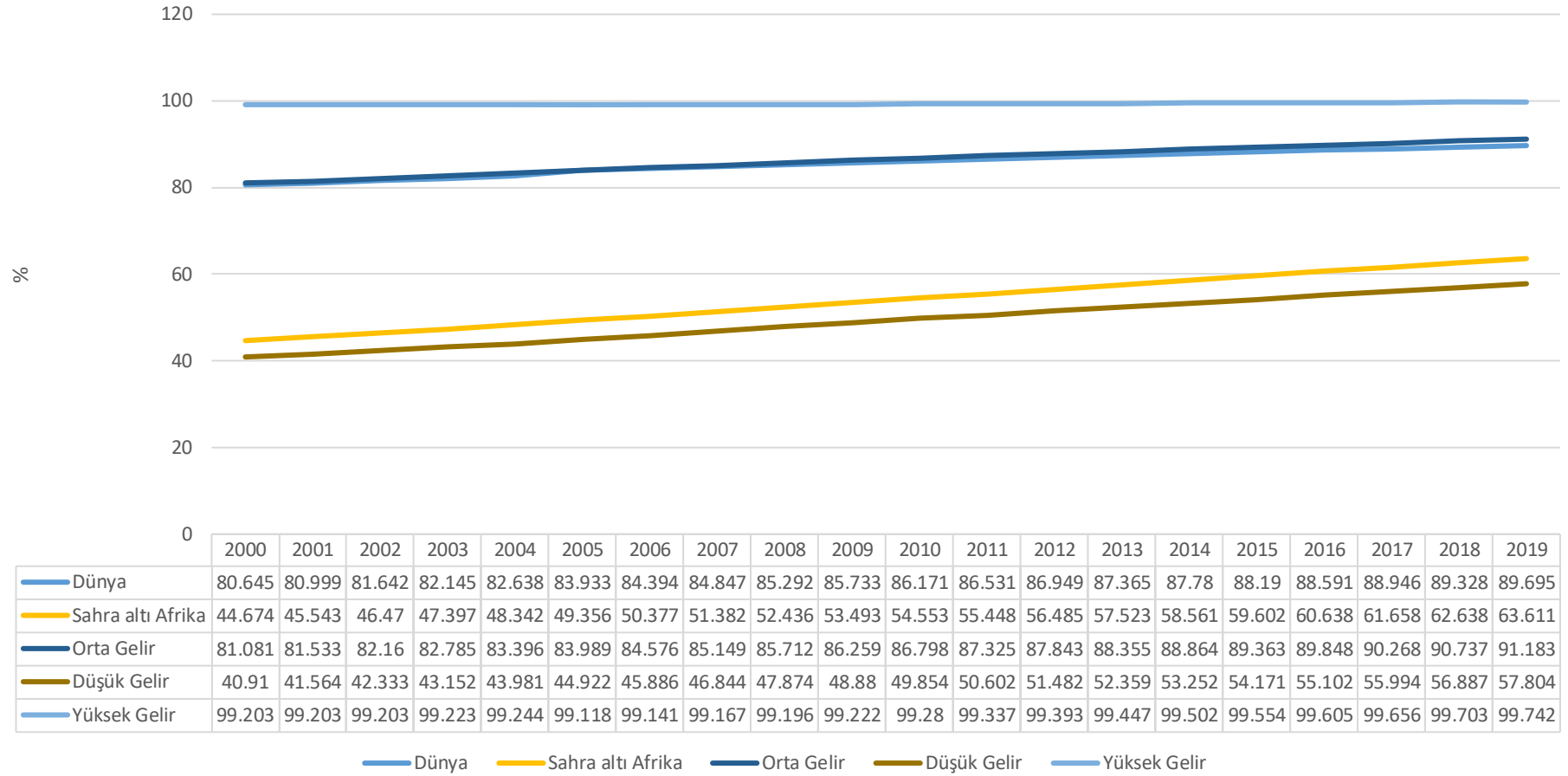

Grafik 2.9: Nüfusun Elektrik Erişim Oranı. Kaynak: World Bank

Diğer bir temel ihtiyaç konusu olan içme suyuna erişim imkânı ise Grafik 2.10'da sunulmuştur. İlgili grafik incelendiğinde elektrik erişim imkânı ile benzer şekilde dünya ortalaması orta gelir grubunda bulunan ülkeler ile benzer çizgide seyretmektedir. Sahra altı Afrika ve düşük gelirli ülkelerin içme suyuna erişimi 2000 yılında %40 seviyesinde iken 2019 yılı itibariyle Sahra altı Afrika'da %63, düşük gelirli ülkelerde %57 seviyesine yükselmiştir. Buna karşın yüksek gelir seviyesine sahip ülke grubunda 2009 yılından itibaren %99 seviyesinin üstünde seyretmektedir.

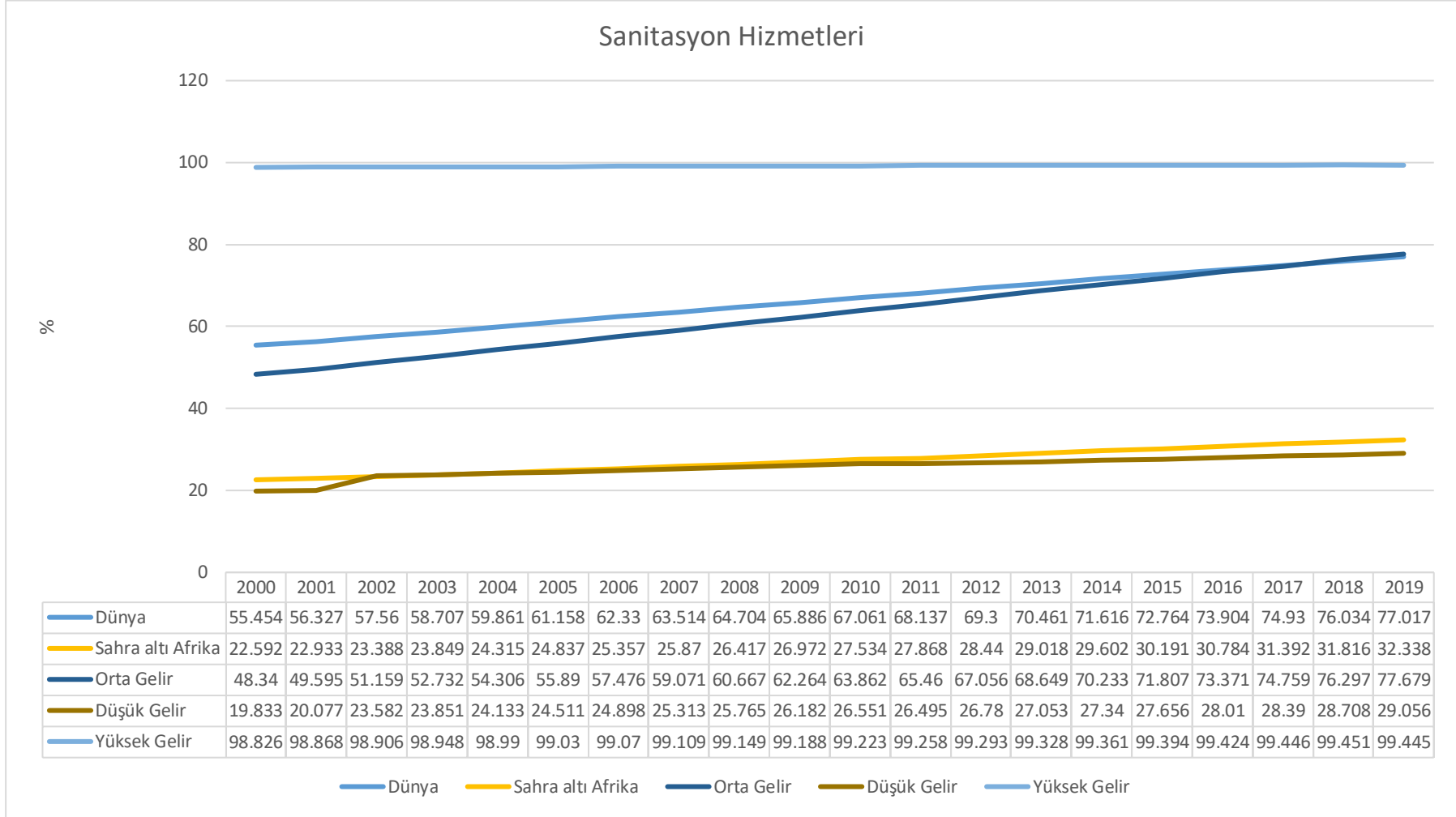
İçme Suyuna Erişim

Grafik 2.10: Nüfusun İçme Suyuna Erişim Oranı. Kaynak: World Bank

Elektrik ve içme suyu erişiminin yanı sıra temel hayati ihtiyaçları sürdürebilmek ve sağlıklı bir yaşam idame ettirebilmek için gerekli olan bir diğer unsur ise sanitasyon hizmetlerinin teminidir. Bu konuda Grafik 2.11 incelendiğinde diğer grafikler ile bir kısım farklılıklar ile beraber benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu benzerlik yüksek gelire sahip ülkelerin %99'un üzerinde seyretmesi, Sahra altı Afrika ve düşük gelire sahip ülkelerin imkanlarının düşük seviyede seyretmesi şeklinde görülmektedir. Diğer yandan orta gelire sahip ülkelerin çizgisi ile dünya ortalamasına ait çizgi 2010 yılı başlarından itibaren arasındaki fark orta gelire sahip ülkelerin lehine yaşanan artış ile %77 seviyesinin üzerine çıkmıştır.

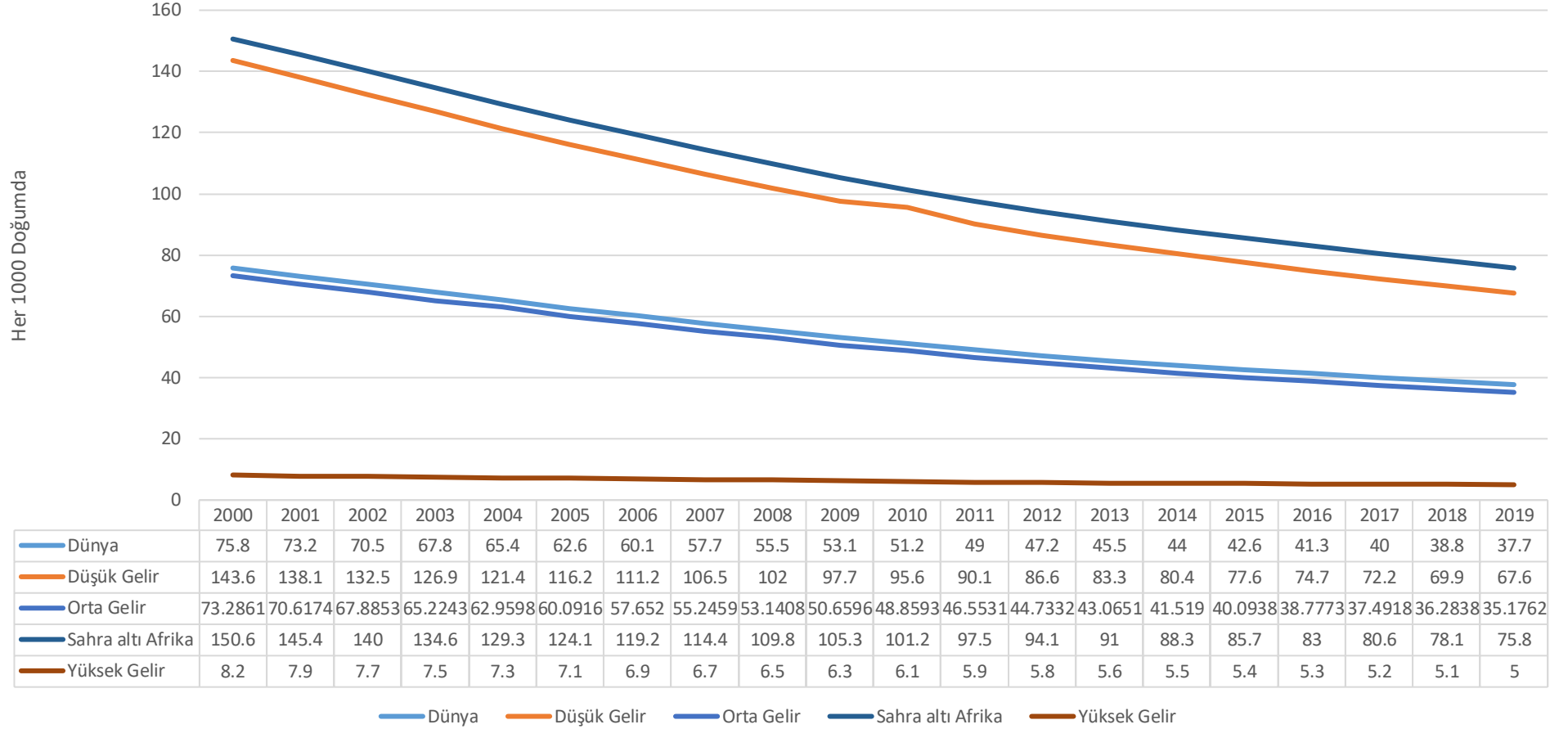

Grafik 2.11: Nüfusun Sanitasyon Hizmetlerine Erişim Oranı. Kaynak: World Bank

Söz konusu üç grafik incelendiğinde 2019 yılı itibariyle elektrik ve içme suyu imkânı itibariyle orta gelire sahip ülkeler %90 seviyesine ulaşmışken, sanitasyon hizmetlerinde de kayda değer bir oran olan %77 seviyesini aşmıştır. Fakat düşük gelirlili ve Sahra altı Afrika bölgesindeki ülkelerde hala söz konusu bu insani temel ihtiyaçların karşılanması istenen seviyeye ulaşamamıştır. Diğer yandan bir başka temel ihtiyaç başlıkları olan eğitim, sağlık ve yaşam beklentisi oranlarına baktığımızda ise ülkeler arasındaki farklar daha fazla açılmaktadır. Nitekim aşağıda Grafik 2.12, 2.13 ve 2.14'e baktığımızda her bin doğumda 5 yaşın altındaki ölüm oranı, ortalama yaşam beklentisi ve hükümet harcamaları içerisinde sağlık harcamalarının oranları verilmiştir.

5 Yaş altı Ölüm Oranı

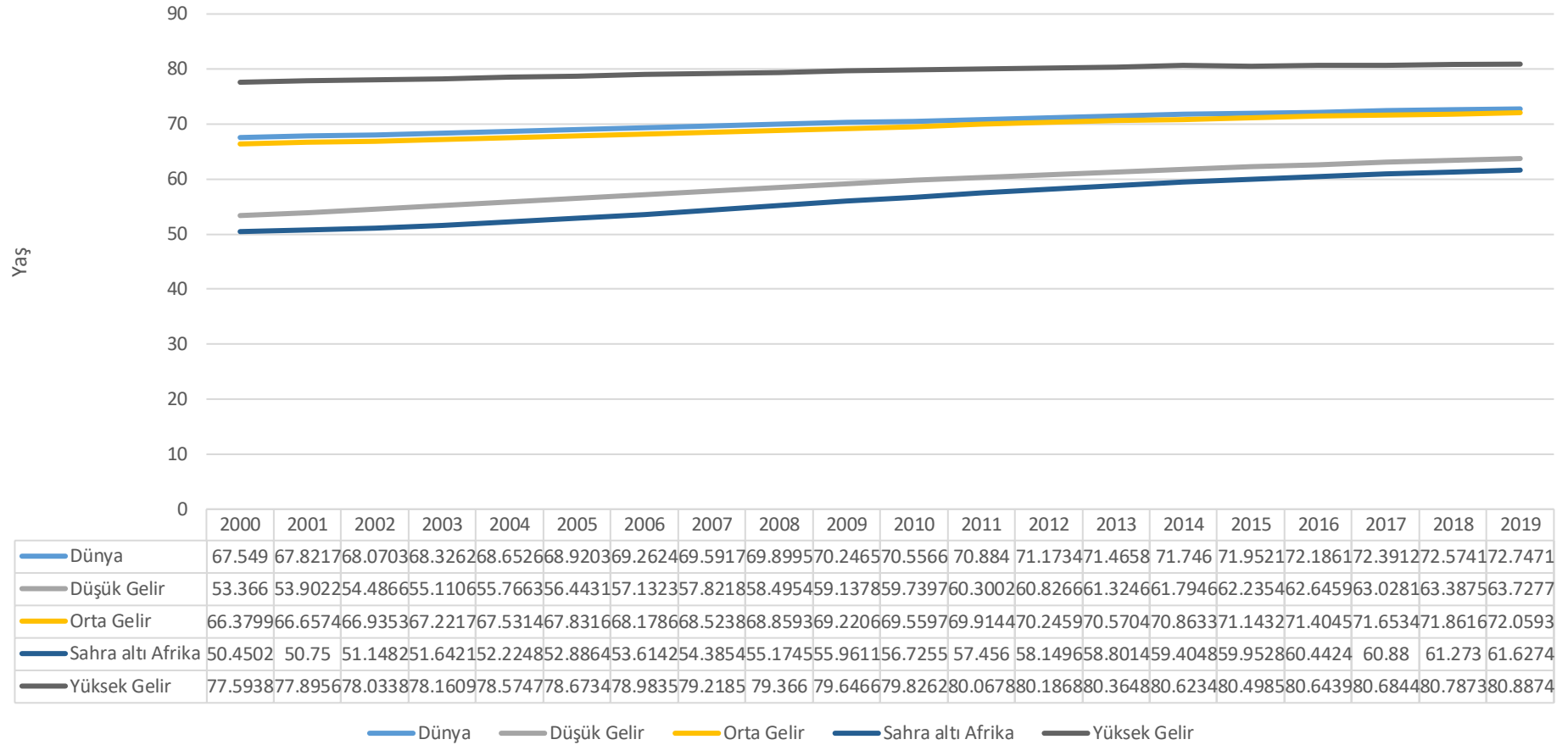

Grafik 2.12: Her 1000 Doğumda 5 Yaş altı Ölüm Oranı. Kaynak: World Bank

Her bin canlı doğum sonrası 5 yaşına kadar olan vefat sayısı düşük gelirli ve Sahra altı Afrika bölgesinde orta gelir düzeyine sahip ülkelerin yaklaşık iki katı oranındadır. Düşük gelirli bölgedeki ortalama vefat sayısı 20 yıl gibi bir sürede ancak 2003 yılı dünya ortalaması seviyesine ulaşmıştır. Bugün itibariyle gelinen noktada bu rakam düşük gelire sahip ülkelerde 67 iken, Sahra altı Afrika bölgesinde 75'tir. Dünya ortalaması orta gelire sahip ülke ortalaması ile benzerlik göstermekte olup sırasıyla 37 ve 35'tir. Yüksek gelirli ülkelerde ise bu rakam düşük seviyede olup 2019 yılı itibariyle 5'e kadar düşmüştür. Nitekim 20 yıl öncesine bakıldığında da dünya ortalamasının 75, Sahra altı Afrika bölgesinde bu sayı 150 iken yüksek gelire sahip ülkelerin ortalaması 8'dir.

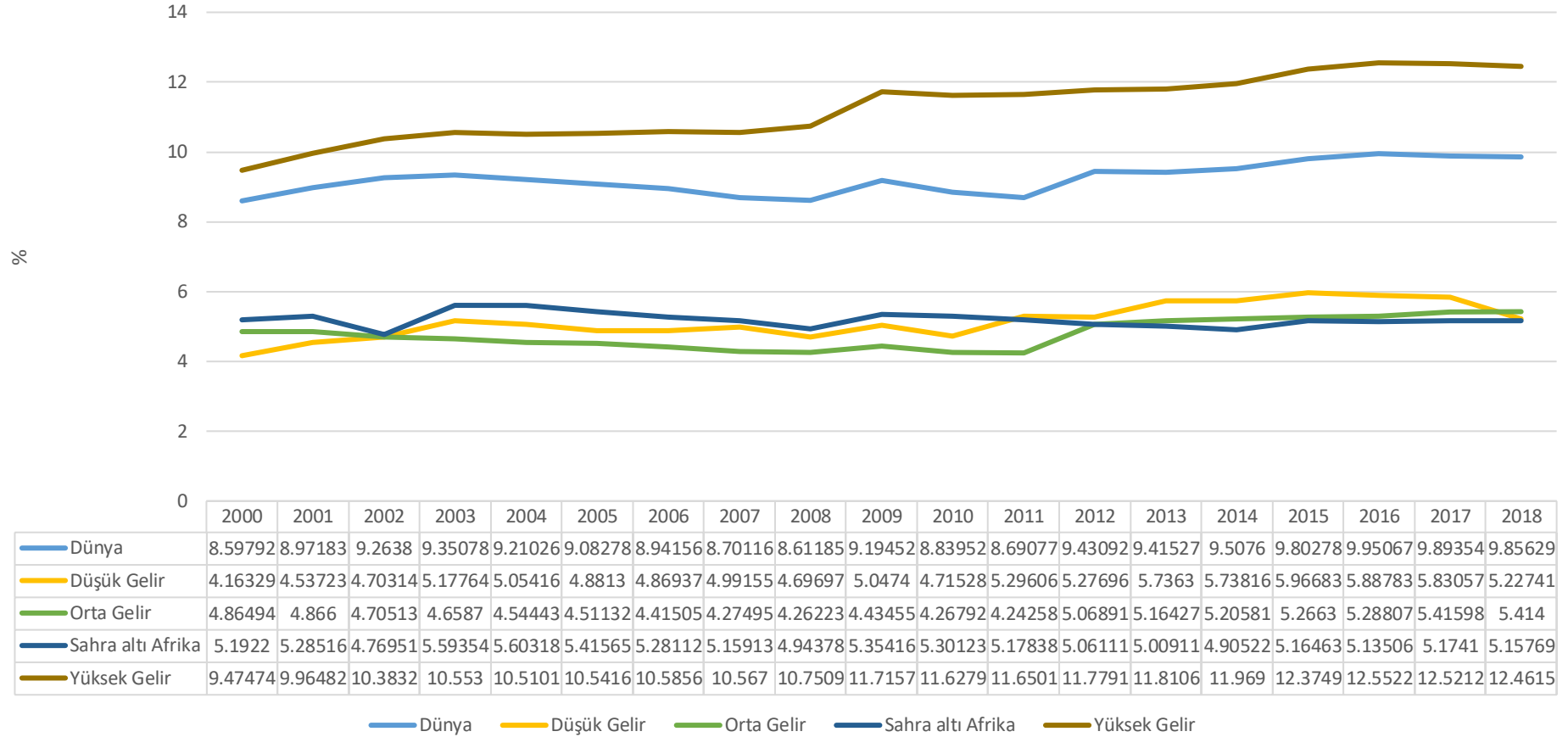
Ortalama Yaşam Beklentisi

Grafik 2.14: Ortalama Yaşam Beklentisi. Kaynak: (World Bank)

Erken yaşta vefat durumu ortalama yaşam beklentisini de etkilemektedir. Bu sebeple 5 yaşın üzerine çıkıldığında insanların ortalama yaşam sürelerine bakıldığında da gelire bağlı ayrıma bağlı olarak bir uzun yaşam ortalaması görülmektedir. Bu değerlendirme içerisinde doğurganlık ve nüfus artışı da çok önemli iki unsur olmakla beraber arındırılmış bir çerçeveden bakıldığında ömür seviyesinin yüksek gelire sahip ülkelerde daha uzun olduğu görülmektedir. Ülkeler arasındaki farkın günümüz itibariyle oldukça küçüldüğü görülmektedir. 2000 yılı itibariyle Dünya ortalaması 67, Düşük gelirli ülkelerdeki yaş ortalamasının 53 ve yüksek gelirli ülkelerin ise 77 olduğu görülürken Sahra altı Afrika bölgesinde ise 50 yaş ortalaması diğerlerine nazaran daha düşük bir seviyede seyretmektedir. Fakat günümüz itibariyle dünya ortalaması yaklaşık %7'lik bir artış ile 72, orta gelirli ülkelerin ortalaması yaklaşık %9'luk bir artış ile 72, yüksek gelirli ülkeler ise %4'lük bir artış ile 80 yaş ortalamasına ulaşmıştır. Burada yine en çok oransal artış Sahra altı Afrika bölgesine aittir. 2000 yılı ile 2019 yılı rakamları karşılaştırıldığında %22'lik bir artış ile 61 yaş ortalamasına ulaşmıştır.

Sağlık Harcamalarının Oranı

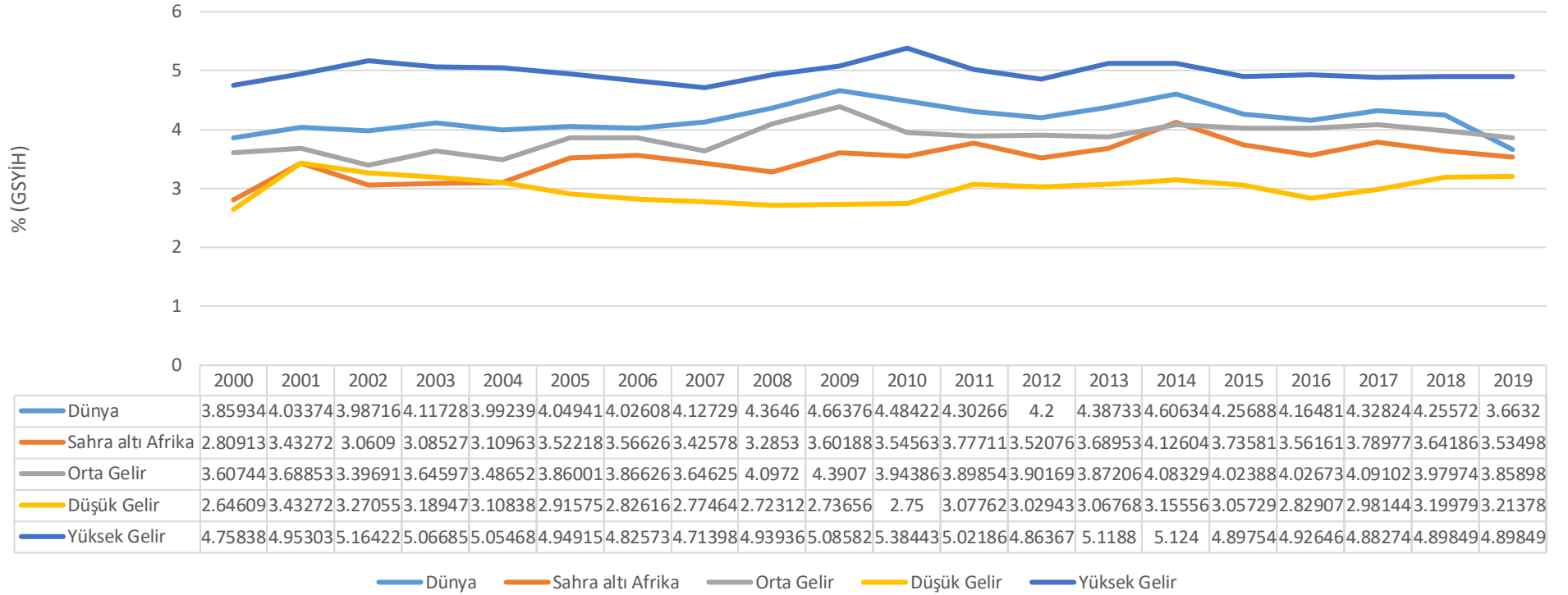

Grafik 2.15: Sağlık Harcamalarının GSYİH içerisindeki Oranı. Kaynak: World Bank

Hem bebeklerin hem de yetişkinlerin vefat sebeplerinden biri anne, bebek ve yetişkinlerin yaşadığı sağlık sorunlarıdır. 5 yaş altı vefatların, ortalama yaşam süreleri ile ilgili beklentiler bu sebebe bağlı olarak düşük veya yüksek seyretmektedir. Sağlık sorunlarını giderebilmek için mevcut hükümetlerin çalışmalarını, bu hükümetlerin yapmış oldukları sağlık harcamaları üzerinden, değerlendirdiğimizde ise Grafik 2.14'teki durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu grafikte dünya ortalamasına ait seviyeyi ortalama değer olarak ele aldığımızda düşük gelirli ve orta gelirli ülkelerin dünya ortalamasının yarısı seviyelerinde olduğu görülmektedir. Dünya ortalaması son 19 yıl içerisinde %8-10 arasında değişiklik gösterirken, yüksek gelirli ülkelerin ortalaması ise %9-12 arasında seyretmiştir. Nitekim dünya ortalamasını, diğer grafiklerde de görüleceği üzere, yüksek gelir grubuna ait ülkeler yükseltmektedir. Diğer yandan düşük ve orta gelirli ülkeler ile Sahra altı Afrika bölgesine bakıldığında bu seviye son 20 yılda %4-6 arasında değişkenlik göstermiştir. Fakat burada bir husus dikkati çekmektedir. Bu husus, Sahra altı Afrika ülkelerine ait harcama yüzdesi belirtilen süre içerisinde çok stabil kalmıştır. Hatta düşük gelirli ülkelere son yıllara kadar hep daha yüksek seviyede seyretmiştir.

Son olarak söz konusu gelir grubuna ait ülkelerin gayrisafi yurtiçi harcamaları içerisindeki eğitim harcamaları ve okullaşma oranlarına baktığımızda eğitim ile ilgili bir görüntü ortaya çıkmaktadır.

Eğitim Harcamaları

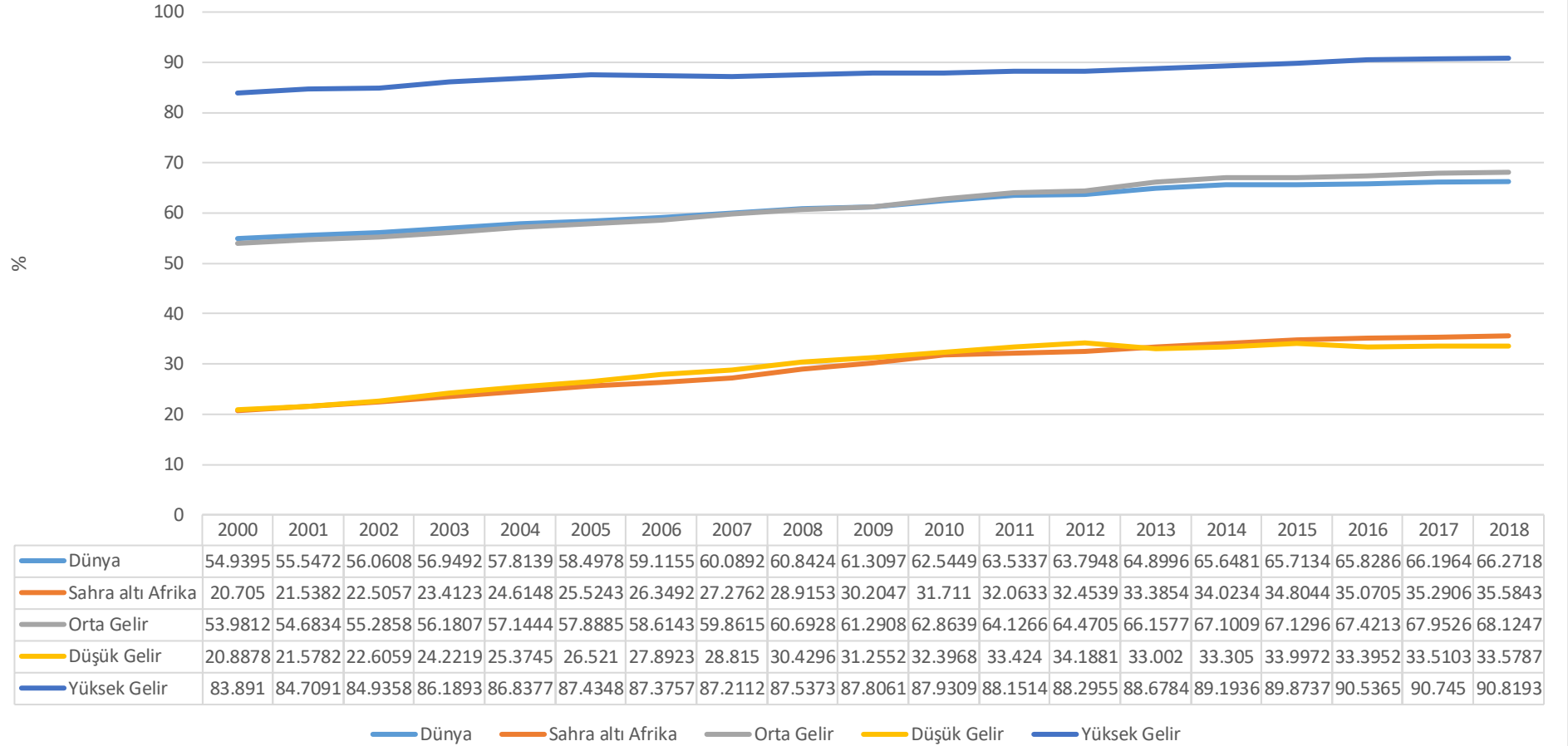
Grafik 2.16: Eğitim Harcamalarının GSYİH içerisindeki Oranı. Kaynak: World Bank¹⁴

¹⁴ Sahra altı Afrika verisinde 2003 ve 2007 yıllarına ait veriler, Düşük Gelir grubuna ait ülke verisinde ise 2002, 2003, 2005, 2006, 2007 ve 2009 yıllarına ait veriler bulunmadığı için önceki ve sonraki yıllara ait verilerin ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

Grafik 2.15'te ülkelerin GSYİH rakamları içerisindeki eğitim harcamalarının oranı belirtilmiştir. Bu kapsamda son yıl itibariyle en yüksek oran %4,8 ile yüksek gelir grubuna ait ülkelerde bulunmaktadır. Sırasıyla sonrakiler %3,8 oran ile orta gelire sahip ülkeler, %3,5 ile Sahra altı Afrika ülkeleri ve son sırada %3,2 oran ile düşük gelirli ülkeler yer almaktadır. Bu ülkelerin gelir seviyesi arttığı için mi bu harcamaları artmıştır yoksa geliri arttığı için mi eğitim harcamalarına olan payı arttırmışlardır sorusu ayrı bir çalışmanın ürünüdür fakat insan sermayesi oluşumunu ve refahı teşvik edecek olan bu harcamaların bir çıktısı olarak söz konusu ülke gruplarında okullaşma oranının ne düzeyde olduğuna bakarak bir çıktı elde edebiliriz.

Net Kayıt Oranı (Ortaöğretim)

Grafik 2.171: Ortaöğretim Kayıt Oranı. Kaynak: World Bank

Nüfusun ilköğretime kayıtlı net oran 2017 yılı itibariyle düşük gelirli ülkelerde %80, Dünya ortalaması %89, orta gelirli ülkelerde %90, yüksek gelirli ülkelerde ise %96 seviyesini aşmış durumdadır. 2018 yılı itibariyle Ortaöğretim okullarına kayıtlı nüfusun oranı ise orta gelir grubuna ait ülkelerde %68, düşük gelirli ülkelerde %33, Sahra altı Afrika ülkelerinde %35, yüksek gelirli ülkelerde %90 seviyesindedir. Dünya ortalaması ise %66 oranındadır. Grafik 2.16'da görüleceği üzere dünya ortalaması son 19 yılda %20 oranında artmıştır. Buna rağmen düşük gelir grubuna ait ülkelerde ve Sahra altı Afrika bölgesinde 2018 yılı itibariyle ortaöğretime kayıtlı nüfus oranı sırasıyla %33 ve %35'e ancak ulaşmıştır. İlköğretim rakamları günümüz itibariyle yükselmiş olsa da bir sonraki seviye olan ortaöğretim kurumlarına olan kayıtlar yüksek gelir grubuna ait ülkeler haricinde oldukça düşük seyretmektedir. Bu kapsamda kalkınmanın önemli bir temin edici unsuru olan eğitimin boyutunun henüz dünyada çok düşük seviyede seyrettiğini söyleyebiliriz.

Nihai olarak 5 yaş altı vefat sayılarının daha yüksek, ortalama yaşam beklentilerinin çok daha düşük, eğitim kurumlarına kayıtlı nüfus oranının nüfusun üçte birine denk geldiği bu ülkelerin mevcut hükümet harcamaları içerisinde insan kaynağını besleyecek ve temel ihtiyaç seviyesindeki sağlık ve eğitim harcamalarına daha çok pay ayırması beklenmektedir.

Daha çok pay ayırabilmek için muhakkak fazla gelire ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat söz konusu ülkelerin kısıtlı bir gelire sahip oldukları malumdur. Bu sebeple donör ülke ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan dış yardımlar bu ülkeler için önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu sebeple dış yardımların kalkınma sürecini tamamlayamamış ülkeler için önemli bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber bu yardımlar doğru kullanıldığında söz konusu ülkelerde tedavi edici görev görürken yanlış kullanımı maalesef ülkelere daha çok zarar vermektedir. Dış yardımların kalkınmaya etkisini sonraki başlıklar altında detaylıca inceleyeceğimiz için burada dikkat çekeceğimiz husus; dış yardım alan ülkelerde bu nakit akımı özellikle alt yapı hizmetleri dediğimiz çok temel düzeydeki insani ihtiyaçlara ve ülkelerin gelişimine kapı aralayacak alt sektörlerle harcanması hedef gösterilmiştir. 2018 – 2019 yıllarına ait ikili anlaşmalar kapsamında Kalkınma Komitesi üyelerinin yapmış olduğu dış yardımları, en çok dış yardım alan ülkelerin bu yardımları harcamış oldukları sektörler itibariyle, incelediğimizde aşağıdaki

oranlar ortaya çıkmaktadır (OECD, 2021). Aşağıda incelediğimiz ülkeler 2018-2019 yılı itibariyle ikili anlaşmalar kapsamında en çok resmi kalkınma yardımını alan on ülke arasındadır. Bu kapsamda Sahra altı Afrika ülkelerinden en çok yardım alan ülkelerin biri Nijerya'dır. Bu yardımların Nijerya için sektör dağılımında sırasıyla en çok pay %29'luk pay ile insani yardımlar, %21'lik pay ile sağlık ve nüfus harcamaları, %16'lık pay ile sosyal altyapı ve hizmetler, %16'lık pay ile ekonomik altyapı ve hizmetleri, %7'lik pay ile eğitim olarak sıralanmaktadır. Etiyopya için baktığımızda ise sıralama şu şekildedir: %27 insani yardım, %15 sağlık ve nüfus, %14 üretim harcamaları, %9 Eğitim, %9 ekonomik altyapı ve hizmetlerdir. Bangladeş için: %60 ekonomik alt yapı ve hizmetler, %14 insani yardım, %8 sosyal alt yapı ve hizmetler, %6 sağlık ve nüfustur. Son olarak Ürdün için bu sıralama şu şekildedir: %54 sosyal alt yapı ve hizmetler, %20 insani yardım, %10 eğitim ve %8 ise teknik yardımlardır.

Alınan dış yardımların sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında alt yapı harcamaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkelerin mevcut halkına sağlayacağı faydanın yanı sıra bununla doğrudan ilişkili olan yabancı yatırım ve ihracat geliri edebilmek adına da gereklidir. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz gibi kalkınma için gerekli olan gelir artışı yalnızca yardımlar ile mümkün olmayacağı için yabancı yatırımların ve gelişmiş üretim süreçleri önemli bir kriterdir. Bu kriterlerin sağlanabilmesi için de teknik, sosyal ve ekonomik alt yapı servislerinin gelişmiş olması gerekmektedir. Nitekim bu süreç söz konusu ülkeleri gelir grubu anlamında da bir üst seviyeye taşıyacak niteliktedir. Fakat tekrar yinelemek gerekir ise gelir artışı kalkınma için tek başına yeterli değildir. Bu gelirin kapsayıcı ve adaletli bir şekilde dağılımı da önemlidir. Bu sebeple kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği problemi önümüze çıkmaktadır.

Bu çerçevede sorulması gereken önemli soru: kalkınma için ne yapılması gerektiğidir. Soruyu biraz daha genişletir isek, niçin bazı ülkelerin kalkındığı, diğerlerinin ise kalkınmadığı meselesidir. Bu probleme sadece yukarıdaki grafikler üzerinden bir cevap verilecek olunursa hükümet gelirlerinin ve dolayısıyla tasarrufların arttırılarak sağlık, eğitim ve temel sanitasyon hizmetleri gibi temel ihtiyaç kalemlerinde doğru harcamaların yapılması cevabını verebiliriz. Fakat sadece gelir artışı veya tasarrufun kalkınmaya etkisi tek başına yeterli değildir ve ayrıca kısa sürede istenen sonuçlar da gözlenememektedir. Lakin uzun

dönemde bunun hem ekonomik hem de politik olumlu katkıları olmaktadır. Bu sebeple öne çıkan iki husus bulunmaktadır biri sermaye diğeri ise bu sermayenin verimli ve adil kullanımınıdır. Bunlardan ilki için kişi başı geliri arttırmayı sağlayacak alanlarda yatırım yapmak suretiyle söz konusu ülkelerdeki gerçek geliri arttırmak gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki kişi başı geliri arttırmak için daha fazla yatırım ve yeni üretim metotlarının geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim bir ekonomideki yatırımlar gelirin tüketime katılmayan kısmı ile karşılanmakta veya tamamlanmaktadır. Fakat az gelişmiş ülkelerde gelirler tasarrufa aktarılamayacak kadar düşüktür. Ayrıca tasarrufları teşvik edecek müessese ve müteşebbis de pek azdır. Buradan yola çıkarak ikinci husus olan verimli ve adil kullanım noktasına gelinmektedir. Bu husus yatırıma yönlendirilen kaynağın ne kadar verimli ve adaletli kullanıldığıyla ilgilidir. Çünkü kaynak girişleri tek başına sermaye birikimini için yeterli değildir. Bu süreç tekrar ifade etmek gerekirse iktisadi olduğu kadar sosyal bir süreci de kapsadığı için sermaye, tasarruf ve dağılım ülkenin beşerî kalkınma süreçlerine temas ederek anlamlı hale gelmektedir. Dolayısıyla ülke içerisinde gerekli tedbir, düzenleme ve yaptırımlar uygulanmadığı müddetçe tasarruf veya sermaye girişi boşa gidecektir (Tuncer, 1963, s. 9). Örneğin beşerî sermayeye yapılan harcamalar bir tüketimden ziyade bir yatırım faaliyetidir ve bu şekilde de görülmesi gerekmektedir. Bir başka ifade ile tasarruf ve sermaye girişi önemsiz değildir gerekli ve önemlidir. Fakat daha önemlisi kaynakların ne kadar verimli ve kapsayıcı bir şekilde kullanıldığı ile ilgilidir. Çünkü sadece kaynak girişi yeterli olsa idi on yıllardır dış yardım akımının sağlandığı Sahra altı Afrika bölgesi kalkınmışlık kriterleri bağlamında diğer ülkeler ile arasındaki farkı daraltmış olması gerekirdi. Halbuki yukarıdaki grafiklerde yapılan karşılaştırmalar incelendiğinde Sahra altı Afrika bölgesi ile diğer ülke grupları arasında farklar çok açıktır. Grafiklerdeki ayrımlar gelir durumuna göre yapılmış olmakla beraber sadece gelirin yüksek olması gelişmiş ülkeler grubuna girmek için yeterli olmadığını bu gelirin verimli ve kapsayıcı bir dağılım ile paylaşılmasının da önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin zengin sayılabilecek birçok ülke kalkınmışlık değerlendirmesinde gelişmiş ülkeler arasında yer almamaktadır.

Ülkelerin kalkınmasını teşvik eden ve engelleyen unsurlar o ülkenin kalkınmaya yönelik yol haritasını belirleyecektir. Bu sebeple bu unsurların neler olduğunu

kalkınmayı teşvik eden ve hızlandıran unsurlar ile kalkınmayı zayıflatan ve geciktiren unsurlar olarak ikiye ayırabiliriz. Bu bağlamda kalkınmayı sağlayacak ve hızlandıracak unsurları şu şekilde sıralayabiliriz: ülkedeki teşvik ve imkanlara tüm halkın erişebiliyor olması, siyasi ve ekonomik kurumların kapsayıcı olması, ekonomik ve siyasi kurumların güç dengesi içerisinde kalması ve bu kapsamda hem istikrarı sağlayacak merkezi otoritenin olması hem de bu iktidarın denetlenebilir olması, bu kurumların kişisel veya belli grupların çıkarlarını korumaktan ziyade toplumun ortak amacına yönelik işlemesi, geliştirilmesi ve genişletilmesi, mülkiyet haklarının güvence altına alınması. Ayrıca refah artışını sağlayacak teknolojik ve eğitim alanındaki ilerlemeler hem kalkınmayı teşvik edecek hem de sürdürülebilirliği sağlayacaktır. Diğer yandan kalkınmayı engelleyecek ve geciktirecek unsurlar ise: sömürücü ve tekel kurumların varlığı, eşitsizlik, gücün küçük bir grup tarafından yönetilmesi ve bu gücü kaybetmek istemeyen bu grupların toplumsal zarara yol açacak güç mücadelesi içerisine girmesi, yönetime duyulan güven eksikliği ve insanların yaşam kalitesini aşağıya çekecek ağır vergiler.

Bir örnek ile anlatacak olursak konuyu Tiberius döneminde kırılmaz bir cam icat eden adamın icadından dolayı öldürülmesinin hikayesi ile özetleyebiliriz (Acemoğlu & Robinson, 2018). Bu kişinin öldürülmesi savaşın hayatiyet unsuru olmasının yanı sıra iktidarın halkı konsolide ettiği bir sektör olmasının da ifadesidir. Bu kapsamda hikâyeden çıkarılacak ders, yeni fikirlerin pratiğe dökülme ve üretime geçme süreçlerinin mevcut ekonomik ve siyasi kurumların engellemelerine takılmadan ilerleyebilmesi gerektiğidir. Eğer birtakım engellemeler oluşuyorsa orada söz konusu kurumların ve işleyişlerin devam ettirilmesi istenmektedir. Bu anlamda statükonun devamı yeniliğin ve bu yeniliğe kapı aralayacak olan yıkımın önünde set oluşturmaktadır. Böylece eski düzenin, yeni bir gelişmeye ve ilerlemeye kapı aralayarak, yıkılmasının engellenmesi durumudur. Bir başka ifade ile siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduranların ayrıcalıklarının sona ermesi, teşvik, olanak veya imkanların el değiştirememesi demektir. Bu da sömürü düzeninin kurulmasına veya devam ettirilmesine neden olmaktadır.

Nihayet tüm bu belirtilen unsurlar bağlamında geri kalmış ülkelerin niçin geri kalmış olduğunun cevabı sadece iktisadi cevaplar veya makro ekonomik görünüm

üzerinden yapılan analizler ile mümkün değildir. Eylemlerin ve kararların nasıl alındığı, kimin aldığı ve neden aldığı sorularının da cevaplanması gerekmektedir. Bu anlamda doğrudan siyaset ile de ilgilidir. Bir başka ifade ile siyasi cevaplar da gereklidir. Çünkü kalkınma süreci hem bireysel hem de geniş kapsamlı toplumsal refahı ilgilendirir. Bu da hem fiziki hem de düşünsel süreç ve uygulamaları bünyesinde barındırmaktadır.

2.2.1.1.Kalkınma İktisadı

Kalkınma iktisadı klasik iktisat içerisinde yer alan ve az gelişmiş ülkelere¹⁵ hitap eden bir alt disiplindir. Bu anlamda kalkınma iktisadının çıkış noktası bağımsızlığını alan eski sömürge ülkelerinin gelişme isteğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü siyasi bağımsızlığın kazanılması ile birlikte ekonomik kalkınmanın sağlanması tam bağımsızlık için bir hedef pozisyonunda görülmektedir. Ayrıca hem eski sömürgeci ülkelerin hem de diğerlerinin bu bölgedeki ülkeleri birer müttefik olarak görmesi İkinci Dünya Savaşı sonrası ilgiyi arttırmıştır. Burada amaç bakımından bir ayrım yapmak gerekirse kalkınma iktisadı ilk dönemde, Neo-klasik iktisadi yaklaşım açısından karşılıklı çıkar ilişkisi görünümündedir. Çünkü az gelişmiş olarak sınıflandırılan ülkeler kendi kalkınma süreçlerinde gelişme kaydetmeye çalışırken diğer yanda İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkımın izleri hızlıca ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Sonraki dönem de ise hem kalkınma kavramının içeriğinin değişmesi hem de beklentilerin değişmesi ile birlikte ülkeler arası farklılıkları giderme aracı olarak kullanılmıştır. Yeni bir dönem olarak adlandırılacak bir sonraki dönem, üçüncü dönem, ise sürdürülebilirlik kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu fikir sonraki nesilleri de kapsayacak şekilde bir refah

---

¹⁵ Az Gelişmiş Ülkeler makroekonomik, demografik, sosyal, beşeri ve sektörel özellikleri kapsamında diğer ülkelerden ayrılmaktadır ve bu kapsamda değerlendirilerek sınıflandırılmaktadır. Geri kalmış toplumları anlatan bir içeriğin ilk kullanımına Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) ana sözleşmesinde (28 Haziran 1919) rastlanmaktadır. Burada kavramsal bağlam farklılık göstermiştir fakat 1947'de Birleşmiş Milletler, kalkınma planlarına dair raporlarında hükümetlerin iktisadi kalkınmada nihai amacının tüm nüfusun refah seviyesini yükseltmek olduğunu belirtmiştir (Tunalı, 2020).

görüşünü ifade etmektedir. Fakat üretilen bu politikaların özellikle eski sömürgeci ülkelerde üretilip gelişmekte olan ve eski sömürge ülkelerinde tüketilmesi bir uyumsuzluğu meydana getirmiştir. Bu durum ortak ve tek geçerli bir yöntemin olduğu fikrinin yer aldığı geleneksel yaklaşıma da ciddi bir eleştirisi getirmiştir. Bu anlamda sorunların yeniden tanımlanması ve alternatif çözüm yollarının aranması farklı teorileri ortaya çıkarmıştır. 3 başlık altında toplanan bu yaklaşımlardan ikisi kalkınmadan iktisadi gelişmeyi anlayan ve gerçekleştirecek gelişmeyi iç ve dış faktörlerde görürken. Diğer yaklaşım ise insan ve çevre bağlamında ele almıştır.

Tablo 2.6: Kalkınmaya Yönelik Teoriler

<p>1. İç İktisadi Faktörlere Dayalı Teoriler</p> <p>1.1.Sosyal-Coğrafi Teoriler</p> <p>1.1.1 İklim Teorisi</p> <p>1.1.2 Nüfus Teorisi</p> <p>1.1.3 Geleneksellik Teorisi</p> <p>1.2.Yapısal Teoriler</p> <p>1.2.1. Kısır Döngü Teorileri</p> <p>1.2.2. Yapısal Heterojenlik ve Düalizm Teorileri</p> <p>1.2.3. Yapısal Uyumcu Neoliberal Serbest Piyasa Teorileri</p> <p>1.3.Teknoloji ve Eğitim Odaklı Yeni Kalkınma Teorileri</p>	<p>2. Dış İktisadi Faktörlere Dayalı Teoriler</p> <p>2.1.Merkez-Çevre Teorileri</p> <p>2.1.1. Latin Amerikalı Yapısalcı Teoriler</p> <p>2.1.2. Neomarksist Bağlılık Teorileri</p> <p>2.1.3. Kapitalist Dünya Sistemi Teorisi</p> <p>2.2.Dış Ticaret Teorileri</p> <p>2.2.1. Korumacılık Teorisi</p> <p>2.2.2. Baskın Ekonomi Teorisi</p>	<p>3. İnsan ve Çevre Faktörlerine Duyarlı Teoriler</p> <p>3.1.Kapasite Geliştirme</p> <p>3.2.Halkla Kalkınma</p> <p>3.3.Sürdürülebilir Kalkınma</p> <p>3.4.Yükselen Refah ve İnsani Kalkınma</p> <p>3.5.Tarihi Bir Olgu Olarak Kalkınma</p>
---	--	---

Kaynak: Polat, 2012

2.2.2. Performans Göstergesi Olarak Büyüme ve Modelleri

Büyüme, üretilen katma değerdeki değişim olarak ele alınmaktadır. Ekonomideki çıktı miktarı ile girdi miktarı arasındaki ilişki üzerinden açıklanmaya çalışılan büyüme, verimlilik veya üretim fonksiyonu ile gösterilmektedir. Ülkelerin ve dolayısıyla hükümetlerin bir başarı kriteri olarak sunduğu büyüme rakamlarındaki artış birbirlerinden farklı unsurlar içerirken dönemsel olarak da birbirlerinden farklılık göstermektedir. Örneğin endüstrileşme sürecini tamamlamış gelişmiş ülkelerin büyüme artışını toplam üretkenlik ile açıklarken, gelişmekte olan ülkelerin büyüme artışını işçi başına sermaye ile, gelişmemiş ülkelerin büyüme artışını daha çok eğitim, sağlık veya yönetim unsurları ile ilişkilendirerek açıklamaktayız.

Büyümenin bugün için artık sonuna geldiğinden de bahsedilmektedir. Yapay zeka veya üç boyutlu yazıcıların geliştirilmesinin elektrik ve motorun bulunması zamanındaki büyümeyi oluşturmayacağı ileri sürülmüştür. Fakat bu iddiaya cevap olarak yeni teknolojik gelişmelerin eskiye nazaran çok daha hızlı yayılabildiğini ve bu anlamda büyümenin çok daha hızlı gerçekleşebileceğini de söyleyebiliriz.

Tıpkı bunun gibi büyüme konusu da bugün için tek başına bir başarı kriteri değildir ve eleştiriye çok daha açıktır. Bu anlamda gayri safi milli hasıla ile ölçülen büyümenin eleştiriye açık olduğu en önemli konulardan biri onun nicel oluşu ve fiyatı konan şeylerle ilgili olmasıdır. Halbuki yönetimlerin halklarına vaat ettiği iyi bir yaşam, mutluluk veya mutsuzluk konuları ile çok daha ilgilidir. Ve büyüme bu konu ile ilgilenmemektedir. Örneğin çevre kirliliğinin yüksek olduğu bir ülkede temiz ve daha sağlıklı bir çevre için alınacak birtakım önlemler ve kısıtlamalar büyüme hızını düşürebilir fakat daha sağlıklı bir ortam sunacağı için refah atmış olur. Büyümenin refah ile olan ayrımından daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz için büyüme fonksiyonundan ve ortaya konan modellerden bahsederek devam edeceğiz.

GSMH ile ölçtüğümüz büyüme için gerekli olan en temel iki unsur sermaye ve işgücüdür. Sabit getirinin söz konusu olduğu Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan yola çıktığımızda fonksiyonumuz aşağıdaki şekilde yazılmaktadır:

$$Y = f(K, L)$$

Y çıktıyı, K Sermayeyi, L ise işgücünü göstermektedir. Bu anlamda sermaye ve işgücü çıktının fonksiyonunu oluşturmaktadır. Fakat sermayenin veya işgücünün sürekli artması çıktının doğrusal bir artışını beraberinde getirmemektedir. Çünkü sermaye ve

işgücünün bir denge noktası bulunmaktadır. Örneğin işgücünün sermayeye nazaran daha fazla olduğu ekonomilerde büyüme çıktısı emeğin sermaye ile dengeli olduğu ekonomilere göre daha düşük olacaktır. Bu örnekte üretime katkı sağlayacak işgücünün olduğu fakat sermayenin az olmasından dolayı işleyemeyen işgücü mevcuttur. Çoğu yoksul ülke bu durudadır bu sebeple dengeli bir büyüme sürecine girememiştir. Bunun tam tersi ekonomilerde ise sermayenin bol iş gücünün kıt olduğu ekonomilerde ise mevcut sermaye ve dolayısıyla makine ve teçhizatlar daha az işgücü ile çalışmaktadır. Burada da sermaye başına çıktı düşeceğinden dolayı büyümeyi arttırabilmenin yolu işgücünü arttırmak olacaktır. Tüm bunlar fonsiyonun kurulmasının yanı sıra fonsiyon içerisindeki unsurların dengesinin de önem arz ettiğini göstermektedir.

Bu faktörlerin ağırlığı ise ekonomik yapıların farklı olmasından dolayı her ülke için ayrı olacaktır. Bu sebeple tek bir reçete sunulamamaktadır. Fakat bu farklılıkları daha iyi açıklayabilmek için fonksiyona ilave faktörler eklenmekte ve bu faktörler her ülke için sonuçları değiştirmektedir.

$$Y = f(K, L, A, B, C)$$

Burada ilk fonksiyona eklenen A, B ve C faktörleri büyümeye etki eden diğer unsurlar olarak ifade edilmektedir. Büyümeye yapacağı etki sebebiyle özellikle teknolojik yenilik ve beşeri sermaye tartışmasız öneme sahiptir. Büyüme ile teknolojik yenilik ve beşeri sermayenin niteliği arasında kaçınılmaz bir ilişki mevcuttur. Bu kapsamda fonksiyona bu faktörler de ilave edildiğinde Gregory Mankiw'in de ifade ettiği aşağıdaki fonksiyon ortaya çıkmaktadır:

$$Y = Af(K, L, H, N)$$

Burada ilave olarak gelen A teknolojiyi, H beşeri sermayeyi, N ise doğal kaynakları göstermektedir. A'da meydana gelen artış ile diğer faktörler veri iken daha yüksek bir büyüme rakamı ortaya çıkmaktadır. Fakat reel ekonomilerde bu veriler sabit olmamaktadır ve bu unsurlar iç içe geçmiş durumdadır. Özellikle işgücünün verimliliğini etkileyen beşeri sermayenin kalitesi toplam faktör verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Beşeri sermayenin kalitesi ise yürütülen ekonomi politikasından kültürel ve tarihi kodlarına ve sahip olunan kurumsallaşmaya kadar bir çok konu ile ilişkilidir. Benzer şekilde doğal kaynaklar faktörü daha çok coğrafi unsurların

belirlediği bir kriter olmasına rağmen verimli bir çıktı elde edilebilmesi beşeri sermayenin kalitesine, iş yapabilme becerisine (know-how), bağlıdır.

Örneğin 2020 yılı rakamlarına göre kanıtlanmış petrol rezervlerinin dünyadaki dağılımında onuncu sırada yer alan Nijerya'nın, aynı yıl içindeki petrol ithalatı ihracatını aşmıştır. Bu durum zengin doğal kaynaklara sahip olan bir ekonominin bu doğal kaynakları verimli bir çıktıya dönüştürebilmek için yeterli iş bilgisine ve teknolojiye sahip olması gerektiğini göstermektedir. Bu sebeple yalnızca iş gücü veya doğal kaynaklar gibi çok önemli unsurlara sahip olunması yeterli gelmemektedir. Nitelikli işgücü, teknoloji ve sermaye yeterliliği de önemli faktörler arasındadır.

Aynı zamanda bir büyüme modelinin amacı üretimde kullanılan girdilerin çıktı üzerindeki etkisini göstermek olduğundan dolayı modelin dayandığı teorik zeminin değişmesi modelin öngörülerinin de değişmesine neden olacaktır (Yardımcı, 2006, s. 98-99). Bu sebeple literatürdeki çalışmalarda teknolojik yenilik konusu önemli bir yer edinmiştir. Örneğin Smith, verimlilik artışına dayalı büyümeyi incelerken iş bölümü uygulamasından yola çıkmıştır ve teknolojik yenilik büyüme konusunda daha geri bir planda kalmıştır. Fakat beşeri sermaye ve nitelikli işgücü konusu Smith'in çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Hatta bireylerin eğitimini getirisi olacak bir yatırım olarak görmekle birlikte eğitimin ücretsiz olarak verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Diğer yandan Ricardo, büyümenin yatırım kaynaklı olduğundan bahsetmiştir. Lakin Marks büyüme kuramını artı-değer ve yatırım miktarı üzerinden kurarken teknolojik yenilikler ile uzun dönem büyüme arasında sağlıklı bir ilişki kurmamıştır. Daha sonra Keynes, kuramı istihdam üzerine inşa etmiştir ve teknoloji ile nitelikli işgücünü/emeği veri olarak kabul ederek eksik istihdamda dengeden tam istihdamda dengeye ulaşmaya çalışmıştır.

Keynes'in çalışmalarının devamı olarak görülen Harrod-Domar'ın görüşlerinin temel amacı ise, istikrarlı (dengeli) büyümenin koşulları olmuştur. Bu bağlamda çalışmalarda optimum büyüme hızının ne olması gerektiği üzerine çalışılmıştır. Ayrıca büyüme, tasarrufların bir fonksiyonu olarak ifade edilmiştir. Easterly (Easterly W. , 2003) bu durumu yatırım-tasarruf ilişkisi üzerinden ifade ederek modeli şu şekilde kurmuştur:

$$g = (I/Y)$$

$$I/Y = A/Y + S/Y$$

Burada g GSYH'yi, I yatırımları, A yardımları, S ise tasarrufları temsil etmektedir. Böylece yatırımlar ile tasarruflar dengede bir eşitlik içerisinde alınmış olup büyüme oranı tasarruf oranının (yatırımın) bir fonksiyonu olarak şu şekilde ifade edilmiştir¹⁶:

$$g = f(sY)$$

$$I = S = sY,$$

$$g = f(sY) = f(I) = f(\Delta K/L)$$

Bu fonksiyon iki durumu ayrıca ifade etmektedir. Bunlardan birincisi tasarrufun yapılıyor olması, ikincisi ise tasarrufların yatırıma yönlendiriliyor olmasıdır. Fakat buradaki önemli husus tasarrufların bireyler tarafından yapılıyor olmasıdır. Bireyler bu tasarruflarını nereye yönlendirirse o yönde bir gelişme veya kriz yaşanabilmektedir. Örneğin bireyler tasarruflarını korumak adına dövize yönelir ise döviz piyasasında bir hareketlenme olacaktır ve bu hareketlenme cari açığı yüksek ülkelerde enflasyona neden olabilecektir. Bu sebeple sermaye hareketlerinin serbest olduğu rejimlerde kısa vadeli yabancı kaynak giriş-çıkışından çabuk etkilenen ülkelerde oluşacak dolarizasyon ekonomik krizlere neden olabilmektedir.

Bir başka açıdan tasarruf olarak bankalarda tutulan mevduatların kısa süreli oluşu bankaların kredi fiyatlandırma ve vade politikalarında daha sıkı olmasına neden olacaktır. Halbuki tasarrufların sermaye olarak firmalara yatırılması ve yatırılan bu sermayenin makine, ekipman ve tesis yapımına harcanması istihdamı arttıracaktır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta bu yolla emek piyasasındaki hareketlilik bir dengeye kadar devam edeceğinden yine bahsettiğimiz verimlilik dikkate alınacaktır. Fakat gelişmekte olan ülkeler için bu durum gelişmiş ülkelere nazaran daha uzun bir süre büyüme süreci getirirken. Geri kalmış ülkelerde maalesef tasarruf oranı sermaye yatırımlarına dönüşebilecek kadar birikmemektedir. Bu sebeple söz konusu ekonomilerde yatırım yapılabilmesi için dış yardımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Dış yardımların alıcı ülke ekonomilerinde ne kadar başarılı olduğuna dair çalışmalar oldukça çeşitli ve

---

¹⁶ Dünya bankası 1995 yılında yayınlamış olduğu bir raporunda yatırım (= tasarruflardaki) %8'lik bir artışın Latin Amerika için %2'lik bir büyüme sağlayacağını ileri sürmüştür. (Easterly, 2001, s. 237. Aktaran: Gürak, 2016, s. 72)

tartışmalıdır. Nihayet çalışmamızda da bu konu işleneceği için ilgili tartışmaya sonraki başlıklarda temas edilecektir.

Büyüme fonksiyonlarında yer alan bir diğer faktör ise teknoloji faktörüdür. Schumpeter'in içsel bir olgu olarak ifade ettiği teknoloji, büyümenin motoru olarak değerlendirilmektedir. “Yaratıcı yıkım” veya “yenilikçi yıkım” gibi kavramsallaştırmalar ile ifade edilen bu durum sadece bilişime dair bir yeniliği değil tüm faktörlerde meydana gelebilecek yeniliği ifade etmektedir. Nitekim modelini bu şekilde işlevselleştiren Schumpeter'e göre büyüme yeniliklerle ilgili olup içerisinde yaratıcı yıkımı barındırmaktadır. Bu sebeple pazar gücü, firma dinamikleri ve kalkınma ile büyüme arasındaki ilişkinin büyüme konusunda ayırt edici unsurlar taşıdığını belirterek mikroekonomik unsurlara vurgu yapılmıştır (Aghion, Akçığit, & Howitt, 2015).

Teknolojik unsurun ekonomik büyümeyi hızlandıracağı doğrudur lakin bu durum bir yeniliği ve buna bağlı yeni paydaşları getiriyor olmasından dolayı önceki tarihlerden itibaren siyasal gücün ve ekonomik payın paylaşımı problemini gündeme getirmektedir. D. Acemoğlu ve J.A. Robinson'un da vurguladığı bu düşünce temelde bir paylaşım sorununu ve kadim bir çatışmayı barındırmaktadır. Bu çatışma ekonomik ayrıcalık ve siyasal güçlerin yeni aktörler ile paylaşımı veya eski gücün tamamen yok olması ile ilgilidir. Bu sebeple teknolojik yenilikler ve Ar-Ge çalışmaları toplumun refah seviyesini arttırmaktadır. Fakat bu yenilik yalnızca yeniliğin yansıdığı ürünü veya hizmeti değil ekonomik ve siyasal gücü elinde burunduran kitleyi de değiştirmektedir. Bu nedenle yeniliklerin ortaya çıkabilmesi için insanların söz konusu yeniliğe ihtiyaç duymasının yanısıra yeniliği ortaya çıkaranların güç odakları olan siyasal ve ekonomik aktörlerin de üstesinden gelmesi gerekmektedir. Örneğin 16. Yy'da William Lee'nin tasarlamış olduğu örgü makinası insanları örgü zahmetinden kurtaracak, ürün artışını sağlayacak ve bir dönüşümü getirecekti. Fakat kraliçe Elizabeth bu icadın örgü ören kişilerin işini elinden alacağını ve bu iş ile geçinen insanların geçimlerini sağlayamayacağından dolayı artacak olan işsizliğin siyasal istikrarsızlığa neden olacağı gerekçeleri ile Lee'ye izin vermemişti (Acemoğlu & Robinson, 2018, s. 172-173).

Bu çatışma iki senaryoyu ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki teknolojik yeniliklerin kabul edildiği durumdur. Bu durumda eskinin yerine yenisi gelmekte ve bununla beraber yukarıda bahsettiğimiz güç paylaşımındaki değişiklik kabul edilmektedir.

Bu değişimin gerekletiği toplumlarda kapsayıcılık ve teşvik arttararak ilerleme sağlanmaktadır. Dolayısıyla büyüme devam etmektedir. Bu durumu Shumpeter “yaratıcı/yenilikçi yıkım” kavramıyla özetlemektedir. Diğeri senaryoda ise güç paylaşımına ve kapsayıcılığa müsaade edilmemesi kurumları sömürücü karaktere büründürmekte ve tekelleşme oluşmaktadır. Bu ekonomilerde bir büyüme gerçekleşiyor olsa dahi tekelliliğin geniş tabanlı bir paylaşımı desteklememesi büyüme sürdürülebilir kılmamakta ve refah düzeyini arttırmamaktadır. Bu konuda örnek olarak Çin’in ekonomik büyüme modeli sıklıkla eleştirilmektedir.

Solow öncesine kadar teknolojik yeniliğin ihmal edilmesi bir eleştiri olarak dururken. Solow’un 1950’li yıllarda yapmış olduğu çalışmalar ile teknolojik yenilikler gündeme getirilmiştir. Bu anlamda teknolojik yenilikler içsel bir unsur olarak değerlendirilmiştir ve teknolojik değişimden kaynaklanan “Toplam Faktör Verimliliği” üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan yola çıkarak teknoloji faktörünün modele dahil edildiği Solow tarzı büyüme modeli şu şekilde ifade edilmiştir:

$$\Delta Y/Y = \alpha (\Delta K/K) + \beta (\Delta L/L) + (\Delta A/A)$$

Toplam faktör verimliliğini ifade eden $\Delta A/A$ kısmı böylece formüle eklenmiş olmaktadır. Bu model ile teknoloji içselleştirilmiş olsa da nitelikli işgücü henüz içselleştirilmemiştir ve ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarını açıklayamadığı için eleştirilmiştir. Fakat nihai olarak teknoloji faktörü önemli bir etki unsuru olarak büyüme modeli içerisinde yerini almıştır.

Bir denge unsuru içerisinde ele alınan Solow öncesi Neoklasik model analizlerine sonrasında nüfus artışı da dahil edilerek kapsam genişletilmiştir (Gürak, 2016, s. 53-74). Bu kapsamda 1988 yılında Lucas, büyüme içsel bir etken olan beşeri sermaye üzerine inşa edilmiş bir model ile açıklamaya çalışmıştır. Üretim fonksiyonuna eklenen efektif emekçi miktarı ile beşeri sermayenin büyüme oranı aynı zamanda ekonominin büyüme oranını belirlemiştir. Böylece sabit ürünler çerçevesinde ülkeler arası büyüme farkı açıklanabilir olmuştur. Mankiw ise zengin ve fakir ülkelerin sebepleri üzerinde durarak yaşam standardının artmasını bilgi artışı ve üretim fonksiyonunun iyileşmesine bağlamaktadır. Böylece sermaye kavramının kapsamını genişleterek beşeri sermayeyi K’nın içine dâhil etmiştir. Eichengreen de, gelişmekte olan ülkelerdeki büyümenin önündeki en büyük engellerden birinin nitelikli işgücü

eksikliği olduğunu belirterek bu durumu desteklemiştir (A.g.e., s. 78-143)¹⁷. Dünya Bankası'nın yayınlamış olduğu kitapta (World Bank, 2000) bu durum vurgulanarak gelişmekte olan ülkelerin kalkınabilmesi için beşeri sermaye ve fiziki sermayenin iyileşmesinden söz edilmektedir.

Buradan yola çıkarak beşeri sermayenin daha kaliteli bir hale gelebilmesi için mevcut hükümetlerin yapmış olduğu harcamalara dikkat çeken R. J. Barro (Barro R. J., 2001) modele kamu harcamalarını dahil ederek büyümeyi şu şekilde ifade etmiştir:

$$Dy = f(y, \gamma^*)$$

Dy , kişi başına çıktının büyüme hızını, y şimdiki kişi başı çıktı düzeyini ve γ^* ise uzun vadedeki seviyesini ifade eder. Dy , y ile ters γ^* ile pozitif ilişki içersindedir. Bu anlamda Barro'nun modeli daha çok kamu politikalarının büyümeye etkisini açıklamaya yönelik olmuştur. Fakat büyüme yatırımın zengin oluşu veya kalitesiz oluşu ile çok sıkı bir ilişki içersindedir. Bu sebeple kamu harcamaları ülkelerin kendilerine özgü yapılarından kaynaklı olarak farklılık göstereceğinden dolayı belirlenecek bir model tüm ülkelere uygulanamayacaktır fakat meselenin aslı, uzun dönem performans ve sürdürülebilir büyüme olmasından dolayı fonksiyonda yer alacak olan sermayenin yatırıma dönüşmesi, ekonominin üretim fonksiyonunun genişlemesi ve iş gücünün niteliği olan beşeri sermayedeki değişim durumları yapısal karakterler sergilemektedir.

Bu nedenle büyüme hesaplamalarında yatırım oranları, tasarruf oranları, beşeri sermayeye ilişkin değişkenler (okullaşma, sağlık, nüfus artışı, temel sağlık ve temizlik hizmetlerinin temini, vb. bu kapsamda sayılabilir), bütçe dengesi, ihracat, işsizlik gibi temel değişkenlerin yanısıra iyi yönetim, kapsayıcı kurumların varlığı, teşvikler ve kaynakların dağıtılması gibi diğer bir çok yapısal durum analize dahil edilmelidir. Bahsettiğimiz bu uzun dönem dengeli ve sürdürülebilir büyüme yalnızca sermaye ve teknoloji unsurları ile açıklanamamaktadır. Bu bağlamda sömürgeci kurumlara dayalı büyüme, yapısal kısıtlamalar, kapsayıcılık için atılan sınırlı adımların tersine dönmesi, paylaşılmak istenmeyen güç dengesi ve toplumun teşviklerden eşit bir şekilde yararlanabilmesi de bu yapısal durumun ana fikirlerini oluşturmaktadır.

---

¹⁷ Eichengreen, gelişmekte olan ülkelerin büyüme süreçlerinin önündeki en büyük engellerden bir diğerinin ise teknoloji piyasalarındaki aksaklıklar olduğunu belirtmiştir.

2.2.3. Kalkınma ve Büyüme Ayrımı

J. Schumpeter iktisadi kalkınma teorisinde ilk kez ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarını ayrı tanımlamıştır. Büyüme bir genişleme ve üretim artışı olarak ifade eden Schumpeter kalkınmayı ise yeni ürün ve üretim tekniklerinin ortaya çıkması olarak ifade etmiştir. Bu kapsamda Mill'in katkıları ve Keynes'in de geliştirmeleri ile kalkınma iktisadi doğmuştur (Polat, 2012, s. 71). Bu anlamda kalkınma teorisi az gelişmişliği anlatmak ve kalkınma sorunlarına çözüm üretmeye yönelik fikirleri ifade eder. Önceki bölümlerde ifade ettiğimiz üzere kalkınma kavramı bir ferah artışı ile ilgili olması sebebi ile ekonomik olduğu kadar siyasal, sosyal ve kültürel alanlardaki süreci de kapsamaktadır. Bu sebeple bir sonuç ve gösterge olmaktan ziyade bir süreci ifade eden kalkınma, toplumların yaşadığı değişim süreçlerinde de farklı anlamlar kazanmıştır.

İlk olarak milli gelirden yaşanan değişim ile ölçülen kalkınma, büyüme ile eş tutulmuştur. Çünkü büyüme dediğimiz olay en nihayetinde üretilen katma değerdeki bir artış ve azalış (eksi büyüme) durumudur. Bir başka ifade ile büyüme bir sonuç göstergesidir ve kalkınma olarak bahsettiğimiz değişim sürecini değerlendirebileceğimiz göstergelerden yalnızca biridir. Bu sebeple ekonomik kalkınma için büyüme, üretim artışı ve kişi başı milli gelirin artışı gereklidir fakat bu kalkınma için tek başına belirleyici değildir.

Büyüme rakamı kuşkusuz kalkınma ile ilgili sonuçlara ulaşmak için önemlidir. Fakat başarılı sayılmanın veya kalkınmışlığın göstergesi olarak tek bir kriteri, büyüme rakamını, ele almak oldukça eksik olacaktır. Nitekim bugün büyüme, ülkelerin refah düzeyi ölçümü için de hala önemli göstergelerden biri iken tek başına yeterli bir gösterge değildir. Bunun bir sebebi, büyümenin yavaşlamış olmasına bağlı olarak "büyümenin sonu" ile ilgili tartışmaların artmış olması, diğer bir sebep ise büyümenin niceliksel olduğu ve niteliğe dair kapsayıcı bir rolünün olmamasıdır.

Belirtmiş olduğumuz ilk sebep ile ilgili Robert Gordon ve benzer fikirdeki yazarlar büyümenin eski hızlı çağına dönmesinin mümkün olmadığını da ifade etmişlerdir. Hatta kanaatleri; günümüz icatlarının elektriğin bulunması veya patlamalı motorun icadının ortaya çıkardığı büyüme ile karşılaştırıldığında aynı etkiyi oluşturamayacağı yönündedir. Diğer yandan yalnızca büyüme odaklı bir bakış açısı iktisat düşünce açısından da eleştiriye açıktır. Çünkü kalkınma refah artışına bağlı olarak içerisinde

insani değerleri de barındıran bir tanıma sahiptir ve büyüme bu değerleri tam anlamıyla karşılamamaktadır.

Büyüme ile ilgili teoriler içerisinde ise iki teori ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri Neoklasik büyüme teorisi, diğeri ise içsel büyüme teorisidir. Bu iki teorinin odak noktası fiziki ve beşeri sermaye birikimine olan vurgularıdır. Bunun yanı sıra verimlilik faktörlerinin ekonomik büyüme üzerine etkilerini inceleyen diğer çalışmalar da literatüre önemli katkılar sunmakta ve daha çok kurumsal yapıların, politik istikrar ve yasal durumların önemine vurgu yapmaktadır.

İlk durumda Solow ve Lucas gibi yazarların çalışmaları ön plana çıkarken ikinci grupta Fischer, Easterly ve Wetzel gibi yazarların çalışmaları ön plana çıkmıştır. Dışsal büyüme modeli olarak bilinen, Neoklasik Solow-Swan ekonomik büyüme teorisine göre kısa vadede fiziki sermaye büyümenin itici bir gücünü oluştururken, uzun vadede teknolojik ilerleme büyümenin temel belirleyicisi konumundadır. Fakat daha sonra bu modele beşeri sermayenin eklenmesi ile önemli bir eklenme gerçekleşmiştir. Bu anlamda yatırım ve tasarruf etkinliğinin ekonomik büyümeyi etkileme noktasında önemli payının olduğu savunulmuştur (Easterly W. , 1993) (Chirwa & Odhiambo, 2016, s. 33-34).

Üretim ve üretim kapasitesi ile ilgili olan büyüme endeksli kalkınma, ekonominin yönetilmesi ile ilgili bir alanı kapsadığı için ekonomik olmayan sosyal, kültürel ve siyasal durumu yansıtmamaktadır. Yetersiz kalan bu ekonomi endeksli büyüme yaklaşımı, sonraki dönemlerde insani unsurları kapsama alanına almaya itmiştir. Bu unsurların da dahil edilmesi ile yoksulluk, işsizlik, iş gücünün niteliği, eğitim ve sağlık gibi unsurlar dikkate alınmaya başlanmıştır.

1990'lı yıllardan sonra kalkınma makroekonomik istikrar, eşit katılım, yönetim, kurumların önemi ve güçlendirilmesi konuları ile ilişkilendirilmiştir. Sonraki yıllarda ise yeşil siyaset ile ilişkilendirilen kalkınma konusunda sürdürülebilirlik durumu ön plana çıkmış olup, küresel politikalar ve hedefler belirlenmiştir. Bu kapsamda 2015 yılında düzenlenen Paris Anlaşması ve buna bağlı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında 2017-2020 süreci için "Küresel İklim Eylemi için Marakeş Ortaklığı" başlatılmış ve "İklim ve Sürdürülebilir Kalkınmaya dair Marakeş Eylem Duyurusu" kabul edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri

Bakanlığı, 2021). Nihai olarak klasik büyüme temelli kalkınma anlayışından daha insani merkezli bir anlayışa geçilmiştir.

İnsan merkezli bu kalkınma anlayışı insanın yaşam kalitesi, refahı ve koşullarının iyileştirilmesi ile ilgili olduğu için süreci de hem bütün olarak algılanmakta hem de uzun soluklu olmaktadır. Bu sebeple kaynakların efektif kullanımı, katılımın ve dağılımın eşit, yönetimin doğru yapılabilmesi için hem çıkarların ortak ve sürdürülebilir olması hem de iş birliklerinin küresel boyutta olması önemlidir.

Özetle kalkınma ve büyüme birbiri ile oldukça ilişkili olgulardır. Kalkınma ile büyüme arasında bir kesişim kümesi de mevcuttur. Dahası bu iki kavramın birbiri yerine kullanılması da bu sebeptir. Çünkü iktisadi açıdan kalkınmanın gerçekleşebilmesi için uzun dönemde bir ekonomik büyümeye gereksinim duyulmaktadır. Fakat büyüme, kalkınma veya yoksullukla mücadele için yeterli değildir. Bu konuda OECD dahil pek çok kuruluş ortak bir görüş birliği içindedir. Bu sebeple kalkınma için gerekli olan büyümenin dahi gerçekleşebilmesi için nitelikli işgücü ve tekniğe/teknolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bunlara rağmen bir ayırım yapmak gerekirse bu ayırımın en önemli unsuru kalkınmanın bir gelir artışından ziyade sosyal, kültürel ve siyasal alanları da kapsayan topyekûn bir yaşam kalitesi ile ilgili olmasıdır. Bu sebeple kalkınmayı büyüme ile ilişkili olarak kısaca tanımlayacak olursak kaliteli büyüme olarak ifade edebiliriz.

2.3. Dış Yardım ve Kalkınma Tartışması

Dış yardımların kalkınmadaki rolü birçok araştırmacı tarafından geniş ölçüde tartışılmıştır ve kayda değer bir literatür ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyüme çalışmaları ile ilgili dinamik modellerin kullanımının yaygınlaştığı 1980'lerden bugüne dış yardımların ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki performansını ölçerek etkilerini ortaya koymak için birçok deneysel çalışma yapılarak dış yardımların yararlılığı sorgulanmıştır. Bu çalışmalar dört ana başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar; dış yardımların büyümeyi ve kalkınmayı teşvik ederek olumlu bir etkisinin olduğunu söyleyen çalışmalar, olumsuz etkilerinin olduğunu söyleyen çalışmalar, olumlu etki için bazı kriterlerin sağlanması ve birtakım koşullar altında bu etkinin gerçekleşebileceğinin belirtildiği çalışmalar ile dış yardımların yapısında bazı değişikliklerin yapılması gerektiğinin ifade edildiği çalışmalardır.

Yapmış olduğumuz bu gruplandırmanın bir benzeri Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan dış yardım ve kalkınma konulu raporda da yapılmıştır (United Nations, 2007). Bu çalışmadaki başlıklar ise şu şekilde sıralanmaktadır: dış yardımların büyüme ve kalkınma üzerinde bir etkisinin olmadığı hatta olumsuz etkisinin olduğu, dış yardımların kısıtlı bir seviyede olumlu etkisinin olduğu, dış yardımların koşullu bir ilişki içerisinde faydalı olabileceği aksi durumda olumsuz neticeler doğurabileceği ve son olarak dış yardım ilişkisini yardım türlerinin ilişkileri bağlamında ele alan çalışmalardır. Dış yardım ve kalkınma bağlamındaki bu tartışma yukarıda saymış olduğumuz dört grup üzerinden ele alınarak aşağıda alt başlıklar altında açıklanmıştır.

2.3.1. Birinci Grup Çalışmalar

Bu gruptaki çalışmalara göre dış yardımların büyüme ve kalkınma üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı hatta olumsuz etkisinin olduğu iddia edilmektedir. Bu gruptaki ilk çalışmalar temelde basit korelasyonlara dayanmakta olup nedensellik konusuna değinmemektedir. Erken dönem araştırmalar arasında yer alan Papanek (Papanek, 1973) ve Griffin'in (Griffin & Enos, 1970) çalışmalarında dış yardım ve büyüme arasındaki ilişki negatiftir. 1980 yılında Mosley (Mosley P. , 1980) yapmış olduğu çalışmada yardım ve büyüme ilişkisine dair benzer sonuçlar elde etmiştir ve negatif ilişkiyi tekrarlamıştır. Fakat Mosley çalışmasında diğerlerinden farklı olarak en fakir ülkeler için bu ilişkiye dair pozitif bulgulara rastlamıştır. Mosley daha sonra buradaki modelini kendisi de eleştirerek 1987 yılındaki çalışmasında yardımların büyüme üzerindeki etkisinin makro ve mikro seviyedeki ayrımlarına dikkat çekerek yardımların mikro ve makro düzeyde farklı etkileri olduğunu açıklamıştır. Bu durum daha sonra mikro-makro paradoksu olarak adlandırmıştır. Bu grupta öne çıkan önemli çalışmalardan bir diğeri de Boone'un 1994 ve 1996 (Boone, 1994) (Boone, 1996) yıllarında yoğun ilgi gören çalışmalarıdır. Boone, 1971- 1990 yıllarına ait veriler üzerinden yapmış olduğu çalışmasında dış yardım ve büyüme ilişkisine dair hiçbir ilişki bulamamıştır. 1997 yılında Dollar ile yapmış olduğu çalışmasında (Burnside & Dollar, 1997) ise çeşitli politik değişkenlerin yer aldığı farklı bir model kullanarak az gelişmiş ülkeler üzerine bir değerlendirme yapmıştır ve benzer şekilde dış yardımların büyümenin ölçütü olarak ifade edilen GSYİH rakamlarına etkisinin olmadığı sonucuna

varmıştır.¹⁸ Hatta dış yardımların ters etki yaptığını belirterek dış yardıma olan bağımlılığın kamu harcamalarını genişlettiği ve düşük büyüyen bir ekonomi oluşturması nedeniyle yurtiçi tasarrufları ortadan kaldırdığını öne sürmüştür. Yardım ve yatırım arasında ilişki olmadığını ifade eden Boone'un bu araştırması sonraki çalışmalar için eleştiri konusu olmuştur. Benzer şekilde Rajan ve Subramanian (Rajan & Subramanian, 2005), yardım ve büyüme arasındaki ilişkinin etkisini farklı zaman, kaynaklar ve yardım türleri üzerinden test ettikleri çalışmalarında yardım ve büyüme arasında güçlü bir pozitif ilişki bulamamışlardır. Isse ve Ali (Isse & Ali, 2006) dış yardımın belirleyicileri olarak ticaret, özel kredi, doğrudan yabancı yatırım, işçi başına GSYİH ve devlet tüketimine dair değişkenlere yerdiği çalışmada dış yardım ile büyüme veya kalkınma arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığından bahsetmiştir. Bu kapsamda eğitim yılı, özel kredi, ticaret ve işçi başına GSYİH ile dış yardım arasında ters ilişkinin olduğunu; uluslararası ticaret, etnik köken ve hükümet tüketimi üzerindeki vergiler arasında ise doğrusal bir ilişki olduğundan bahsetmiştir. Bu doğrultuda konumuz ile alakalı iki önemli sonuç öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, daha fazla yardımın daha fazla ekonomik büyümeye ve kalkınmaya yaramadığını aksine zararlı olduğunu ve hatta küçülmeye yol açacağından bahsedilmektedir¹⁹. Son on yıldaki çalışmalar arasında yer alan Mambetaliev'in (Mambetaliev, 2013) çalışmada ise, gelişmekte olan 39 ülkeden oluşan örneklem üzerinden bir çalışma yapılmış olup GSYİH, gayri safi yurtiçi tasarruf, doğrudan yabancı yatırım, resmi kalkınma yardımı, ortaokul öğrencileri, ticaret ve nüfus değişkenleri kullanılmıştır.

---

¹⁸ Burnside ve Dollar makroekonomik politika değişkenlerini modellerine ilk dahil edenler arasındadır. Boone (Boone, 1996) 1996 yılında yapmış olduğu çalışmada dış yardımların büyümeye etkisi konusunda şüphe uyandırmıştır. Bununla beraber Kormendi ve Meguire ile Fischer (Fischer, 1993) ve Easterly (Easterly W. , 1993)'de makroekonomik faktörlere dikkat çekmişlerdir. Bunların yanı sıra Barro (Barro R. J., 1991) ise modeline insan sermayesini dahil etmiştir. Ramesh Durbarry, Norman Gemmell and David Greenaway (Durbarry, Gemmell, & Greenaway, 1998) tarafından gelişmekte olan ülkeleri inceleme alanı olarak dış yardım ve büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmalarında genişletilmiş Fischer-Easterly modelini kullanarak hem çapraz kesit hem de panel veri tekniklerini kullanarak bir tahminleme yapmışlardır.

¹⁹ Bu doğrultuda yardım transferleriyle ilgili kritik noktanın olması gerektiğinden bahsedilmiştir

Mambetaliev'in yapmış olduğu bu çalışmada dış yardımların büyüme üzerinde negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır²⁰.

2.3.2. İkinci Grup Çalışmalar

İkinci gruptaki çalışmalarda dış yardımların büyüme ve kalkınma üzerinde ortalama bir seviyede olumlu etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Bu grupta yer alan çalışmalarda (Sachs & Warner, 1995), (Kwan, Wu, & Zhang, 1998), (Rodrik, 1999) özellikle ilk grupta yer alan çalışmalar kısmen eleştirilmiştir ve dış yardımların büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu iddiası desteklenmiştir. Bu kapsamda Singh, Mosley gibi ülkelerin ekonomisinde mikro ve makro boyutta farklı sonuçlar meydana geldiğini ifade etmiştir. Ve 1985 yılındaki çalışmasında (Singh, 1985) 73 ülkeye ait veriler üzerinden bir inceleme yaparak dış yardımların ülke ekonomileri üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiğini belirtmiştir. Söz konusu iddialar, özellikle Boone'un bulgularından sonra, 1990'ların ortalarından itibaren, yardım ve büyüme ilişkisinin doğrusal olmadığına atıf yaparak dış yardım ve büyüme ilişkisinde önemli bir aşama oluşturmuşlardır. Bu çalışmalarda dış yardım ve büyüme/kalkınma ilişkisine dair doğrusal olmayan olumlu etkiler bulunmuştur ve yardımın çeşitli mekanizmalar aracılığıyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ifade edilmiştir.

Dış yardımların yatırımları ve tasarrufları, sermayeyi ve teknolojinin ithal edilme kapasitesini, sermaye verimliliğini ve içsel teknik değişimi arttırdığı ifade edilmiştir. Chenery ve Strout'un (Chenery & Strout, 1966) çalışmasında yardımın yurtiçi tasarrufları tamamladığı, döviz açığını kapatmaya katkıda bulunduğu ve yardımın daha iyi teknoloji ve yönetim becerilerine erişim imkânı sağladığı iddia edilmiştir. Benzer şekilde Levy Sahra altı Afrika ülkeleri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında (Levy, 1988) dış yardım ve büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Yine 1995 yılında Hadjimichael (Hadjimichael, 1995) ve arkadaşları da benzer şekilde pozitif bulgular elde etmiştir. 2011 yılında yapılan çalışmada ise (Clemens, Radelet, Bhavnani, & Bazzi, 2011) yabancı yardım gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide yardımlardaki artışların ortalama olarak yatırım ve büyümedeki artışları izlediğini ifade etmekte fakat bunun belli bir seviyeye kadar olduğu eklemektedir.

---

²⁰ Ayrıca örneklemdaki ülkeler arasında güçlü bir farklılaşma eğilimi de bulunmuştur.

Sonuç olarak, yardım akımları her koşulda büyümeyi sağlamasa da ortalama olarak olumlu bir etkiye sahip olduğu savunulmuştur.

2.3.3. Üçüncü Grup Çalışmalar

Diğer bir grup olan üçüncü grupta yer alan çalışmalara göre, dış yardımların olumlu etkiye sahip sonuçlar doğurabilmesi ancak belli koşullara bağlıdır. Dış yardımın doğrudan etkisi yansız iken, alıcı ve donör kurumlar için geçerli olan belli şartlar altında bu etki olumluya dönmektedir. Aksi durumda olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Koşula bağlı bir ilişkinin varlığının savunulduğu bu görüşe göre kalkınmanın bazı durumlarda desteklediği ve diğer durumlarda desteklenmediği belirtilerek bu durumlar arasındaki farklara odaklanılmaktadır. Bu bağlamda sağlam politikalara ve yüksek kaliteli kamu kurumlarına sahip gelişmekte olan ülkeler, bu yapı ve kurumlara sahip olmayan ülkelere göre daha hızlı büyümektedir. Nitekim iyi yönetilen, yüksek yardım grupları kişi başına %3,7 ile çok daha hızlı büyümüştür (United Nations, 2007). Bu grupta yer alan çalışmalar dış yardımların neden bazı ülkelerde işe yaradığını, diğerlerinde ise bekleneni karşılamadığı yönündeki soruya cevap vermesi açısından özellikle çok uluslu donör kuruluşlar tarafından etkili bulunmuştur.

Politikanın yardım üzerindeki etkisine odaklanması sebebi ile bu grupta yer alan çalışmalarda yardım, büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiye dair anlamlı sonuçlar üretebilmek ve anlayabilmek için alıcı ülkenin mali, parasal ve kur değişkenleri incelenmiştir. Örneğin dış yardımların etkisinin, uygulanan ve uygulanacak politikanın etkisine bağlı olması konusunun incelendiği Burnside and Dollar'ın (Burnside & Dollar, 2000)²¹ çalışmasında dış yardım, ekonomi, politika ve GSYH arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Yardım ve politika arasındaki uyumun başarılı sonuçlar getireceğinin ifade edildiği bu çalışmada genel itibarıyla dış yardımın iyi mali, para ve ticaret politikalarına sahip ülkelerde olumlu etki oluşturacağından bahsedilmiştir²². Çünkü iyi politik ortamlarda yapılan yardımların karşılığının da

---

²¹ William Easterly, Ross Levine and David Roodman çalışmadaki örneklem büyüklüğünü artırmak gerektiğini ifade ederler

²² 1990'ların sonunda başlanan çalışma sırasında Dünya Bankası'nın veri tabanı henüz daha yeni geliştirilmişti.

ortaya çıkan verimlilik anlamında pozitif olacağı varsayılmıştır. Benzer şekilde William Easterly, Ross Levine and David Roodman (Easterly, Levine, & Roodman, 2004) da iyi politik yönetimlerin olduğu ülkelerde büyüme ve kalkınma yönündeki kalkışların ivme kazanacağından bahsetmektedirler. Çünkü aksi durumda gelen yardım akımları başkanlık sarayları inşa etmeye veya mevcut yönetimin siyasi temelini güçlendirmeye harcanmaktadır. Bu durumda dış yardımlar politik çekişmelere ve güç mücadelelerine feda edilmektedir. Nitekim dış yardımlar yetkin olmayan hükümetlerin iktidarda kalmalarına yardımcı olabilir, böylece zayıf ekonomik politikaların sürdürülmesine ve kurumsal kalitenin iyileştirilmesine engel olmaktadır. Bu sebeple dış yardımlar iyi ekonomik politikalara ve etkin kurumsal yapılara sahip ülkelere sömürü aracı olarak kullanılmadan, ekonomik kalkınma süreçlerine katkıda bulunurlar. Ancak yolsuzluğun yoğun olduğu ve ekonomik yönetim yapısının yeterince iyi olmadığı ülkelere, dış yardımlar başarılı olamamaktadır. Bu nedenle dış yardım ve büyüme veya kalkınma arasındaki ilişkinin doğru nedenlerini bulma konusunda donör ülkelerin asıl niyetlerinin ve amaçlarının anlaşılmasının yanı sıra yardım alan ülkelerin kurumsal yapısının da önemi büyüktür (Görgülü, 2016, s. 1300-1304). Çünkü Ram (Ram, 2004) yapmış olduğu ampirik çalışmada alıcı ülkenin politikalarının etkisinin olmadığını, yardımın 'iyi' politikalara sahip ülkelere yönlendirilmesinin geliştirmekte olan ülkelere daha fazla büyümeye ve yoksulluğun daha fazla azaltılmasına yol açtığına dair geniş çaptaki görüşü desteklemediği sonucuna varmıştır.

2.3.4. Dördüncü Grup Çalışmalar

Dördüncü grup olarak nitelediğimiz bu son grupta yer alan çalışmalar farklı yardım türlerinin etkilerini birbirinden ayırmaktadır. Örneğin Ownes ve Hoddinott (Owens & Hoddinott, 1998) Zimbabwe'deki hane halkının refahı için acil insani yardım transferleri ve gıda yardımlarından ziyade altyapı, tarım ve sanayiye yönelik kalkınma yardımları ile arttığını ifade etmektedir. Bu nedenle kalkınma için gerekli olan adımların doğru atılabilmesi, bölgesel işleyiş ve bölge halkının ihtiyaçlarının doğru tespiti ile ilişkilidir. Çünkü her yardım türü bütün yardım bölgelerinde aynı etkiyi meydana getirmemekte ve yardımlar duyulan ihtiyaç ile doğrudan uyumlu olması gerekmektedir. Chachage'nin (Chachage, 2005, s. 239-240) bahsetmiş olduğu bir başka örnek üzerinden konuyu açıklayacak olursak, yardım amacıyla dağıtılan

gıdaların söz konusu bölgedeki çiftçilerin ve giysi dağıtılan yerdeki tekstil endüstrisinin silinmesine ve çalışan işçilerin işlerinden olmasına sebep olmaması gerekmektedir.

Bu kapsamda dış yardımların kalkınmaya olumlu etki edebilmesi için gerekli olan şartlar olduğu gibi olumsuz etkilerinden sakınmak için kaçınılması gereken durumlar da mevcuttur. Bu sebeple kalkınmayı teşvik etmede dış yardımların tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Fakat dış yardımların sağlam ve kaliteli kurumsal yapıya sahip ülkelerde çok daha iyi performans sergilediği, aksi ülkelerde ise etkili olmadıkları ve olunan etkinin ise zayıf ve çok az olduğu görülmektedir. Bu durum ayrıca bir kısır döngüyü de devam ettirmektedir. Çünkü donör kuruluşların yukarıda bahsettiğimiz reel-politik çıkarları sebebi ile dış yardımlar her zaman insani unsurlar göz önüne alınarak sağlanmamaktadır. Bu sebeple Burnside ve Dollar'ın belirttiği gibi yozlaşmış ve yeteneksiz bir hükümet, dış yardımları akıllıca kullanamayacak ve donör ülkelerde böyle hükümetlere bu alışkanlıklarını değiştirmeleri için baskı yapmayacaklardır. Böylece dış yardımların sömürüyü arttırdığı, artan dış yardımların yurt içi tasarruflar üzerinde olumsuz etkisinin olduğu, alıcı ülkenin kötü kurumsal yapısını devam ettirdiği, iktidarındaki elit kesiminin aşırı lüks ihtiyaçlarının karşılanması sonucu yolsuzluğun artması ve dış yardımların boşa harcandığı sonucunu doğuracaktır. Bu nedenle kalkınma problemi asıl olarak bir sermaye eksikliğinden değil, politik ve ekonomik kurumların yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Çünkü eğer sorun sermaye eksikliği olmuş olsaydı bu sorun özel sermaye piyasaları tarafından çözülebilirdi (Görgülü, 2016, s. 1303-1304). Fakat yardım alan ülkenin şeffaflık, hesap verebilirlik ve yönetim eksikliği kalkınmasını önünde engel durumundadır. Bu sebeple dış yardımlar yöneticilerin kısa sürede kendilerine fayda sağlayan birtakım menfaatlerine yarayabilir veya sorunlara kısa süreli çözüm olabilir fakat uzun dönemde ülke ekonomisine ve yönetimine zarar verici olmaktadır. Bu sebeple dış yardımların eğitimin iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel altyapının oluşturulması, özel mülklerin korunması ve ticaret risklerinin azaltılması gibi ekonomik performansa net bir fayda sağlayacak alanlarda doğru kullanımı daha fazla refah artışına katkı sağlayacaktır.

Nihai olarak, birçok araştırmacı, dış yardımlar ve kalkınma ilişkisine dair farklı hesaplamalar yapmışlardır. Fakat sonuç itibarıyla ve genel itibarıyla doğrudan kuvvetli bir ilişki bulunamamıştır. Bu sebeple çalışmalarda farklı çözüm önerileri getirilmiş

olsa da söz konusu ülkeler için geçerli bir fikir birliğine varılamamıştır. Fakat diğer yandan, özellikle ikili ve sivil toplum çatısı altında yapılan mikro yardımların az gelişmiş ülke ve bölgelerde yaşayan halka sosyo-ekonomik katkılar sunduğu, beşerî sermayeye katkı sağladığı ve iktisadi hayatı canlandırdığı ifade edilmiştir (Yumuşak & Altun, 2016). Benzer durum Uluslararası Para Fonu'na (IMF, 2015) ait faaliyet raporlarında da belirtilmiştir. Burada çelişkili bir durum görünüyor olsa da, aslında işlemlerin küçük ölçekli olması akımların hem yönetilebilir hem de kapsama alanının dar olmasından kaynaklı olarak daha iyi bir performans sergilediğini ifade edilebiliriz. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mosley de (Mosley, Hudson, & Horrell, 1987) yapmış olduğu çalışmada yardımların büyüme üzerindeki etkisini makro ve mikro seviyedeki ayrımlarına dikkat çekerek sivil toplum örgütleri tarafından yürütülen yardım projelerinin diğerlerine -küçük ölçekli projelerin büyük ölçeklilere- göre daha iyi performans sergilediklerini belirten bulgulara ulaşmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA’NIN TARİHSEL EKONOMİK SEYRİ

“Afrika ülkeleri aşağı yukarı 45 yıldır az gelişmişliğin vermiş olduğu çeşitli sorunlarla başa çıkmak durumunda kalmıştır. Oluşan sosyal ve siyasi tahribata önlem olarak çoğunlukla ekonomik sorunların üstesinden gelinmesine çalışılmıştır. Bu sorunlara çoğu zaman sermaye ve teknoloji eksikliği çerçevesinden bakılmıştır. Buna istinaden Afrika ülkeleri gelişmiş ülkelere ve Bretton Woods kurumlarından yardım arayışında olmuşlardır.” (Chachage, 2005, s. 1)

Afrika ülkeleri siyasi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra özellikle ekonomik anlamda kalkınma sağlamak için dış yardımlara başvurmuşlardır. Fakat bu dış yardımlar farklı sonuçlar doğurmuştur. Bunlar olumlu etkilerin yaşandığı durumlar, olumsuz sonuçların yaşandığı durumlar ve bu yardımların kalkınma söylemi ve görünümü dışında bir dış politika aracı olarak kullanıldığı durumlar olarak ortaya çıkmıştır. Olumlu ve olumsuz neticelerin farklı sebepleri mevcuttur. Gelen dış yardım akımının ülke içerisinde planlı bir faaliyet ile yönlendirilmesi veya yönlendirilememesi, gelen yardımların bir koşula bağlı olup olmaması, tabana yayılması ve yolsuzluk gibi durumlar ülke özelinde farklı sonuçları doğuran bazı sebeplerdir. Bu durumlar göz önüne alındığında da ülke özelinde farklı politikalar da ortaya çıkmıştır. Nitekim dış yardımların büyük bir kısmının Afrika kıtasına yönlendirilmesi bir açıdan kolonyal geçmişi olan ülkelerin “günah çıkarması” bir diğer açıdan donörlerin politik çıkarları olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple kalkınma adı altında yapılan bu yardımlar Afrikalıların direncini kırma amacı taşıyan bir düzenin devamı niteliğinde görüldüğü için ihtiyaçları olmasına rağmen Nkrumah, Sekou Toure, Nyerere ve Senghor gibi Afrikalı liderler dış yardımları yeni sömürgeci entrikalar olarak ifade etmiştir (a.g.e., s. 4-6). Nitekim 16. Yy itibariyle kıtaya gelen sömürgeci güçler yer altı madenlerinden insan unsuruna kadar kıtanın tüm zenginliğini sömürmesinin yanında kültürel ve tarihi yapısını da tahrip ederek kendi ilkelerini yerleştirmeye çalışmıştır. “Beyaz Adamın

Yükü” olarak ifade edilen bu sömürü gerçekliği bugün kıtanın geri kalmışlık, az gelişmişlik ve istikrarsızlık algısının da temel sebeplerinden biri olmuştur. Halbuki kıtanın zengin medeniyet birikimi ticaretten sanata birçok alandaki faaliyetlerin gelişiminde uğrak noktalardan biri olmuştur. Bu sebeple 21. Yy’in uluslararası ekonomik ve politik liderlik arayışında da Afrika ülkeleri büyük güçlerin kayıtsız kalmadığı bir coğrafya olmuştur.

Kıta günümüzde birçok uluslararası aktörün yatırımlarını gerçekleştirdiği bölge konumundadır. Söz konusu bu aktörler arasında bir yandan Çin, ABD, Avrupa Birliği ülkeleri gibi 21. Yy’in büyük güçleri yer alırken diğer yandan da Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası gibi uluslararası kalkınma ve yatırım bankaları yer almaktadır. Bu sebeple hala stratejik olarak önemli bir konumda olan Afrika ülkeleri ile yaşanan bu yoğun ekonomik ilişki ağı kıta ülkeleri için de kalkınmaya yönelik bir takım imkân ve fırsatlar sunmaktadır. Örneğin Sahra-altı Afrika bölgesinde alt yapı yatırımları için her yıl ortalama 130 milyar dolar ile 170 milyar dolara ihtiyaç duyulmaktadır (Marais & Labuschagne, 2019). Finansman ihtiyacı duyulan bu projeler için mevcut sermayesi yeterli gelmeyen kıta ülkeleri bu finansmanı kıta dışından temin etmektedir. Finansör olan uluslararası kurumlar kıta ülkelerini az gelişmişlik grubundan çıkarmaktan ziyade mevcut ticari potansiyeli sebebiyle “karlı” bulmaktadırlar. Çünkü bu yatırımların gelişmekte olan ülkeler düzeyinde yapılması durumunda yıllık büyüme rakamının %1,7 olacağı tahmin edilmektedir. Nitekim sınırları içerisinde çok sayıda gelişmekte olan ülkenin bulunduğu Afrika kıtasındaki altyapı yatırımlarının toplam fonlanma tutarı 2018 yılı itibariyle 100 milyar doları aşmış bulunmaktadır (ICA, 2022). Söz konusu fonun %37’si Afrika hükümetleri tarafından sağlanırken %25’i Çin, %20’si Afrika Altyapı Konsorsiyum üyeleri ve kalan %18’lik kısım ise özel sektör ve diğer aktörler tarafından finanse edilmiştir.

Tüm bu anlatılan çerçeve bağlamında aşağıda sömürgecilik ve sonrası dönemlere ait genel ekonomik görünümün akabinde beş alt başlık halinde Afrika’nın uluslararası aktörler ile olan ekonomik ağırlıklı ilişkilerine dair süreç sunulmuştur.

3.1. Sömürgecilik Dönemi Afrika

Uzun bir geçmişi olan sömürgecilik²³ faaliyetleri günümüze kadar farklı ekonomi-politik şekillerde devam etmiştir. Sömürülen ülkelerin başında ise Afrika ülkeleri gelmektedir. Birçok antropoloğa göre insan ırkının ilk görüldüğü bölge olan Afrika kıtası 15. Yüzyıla kadar dünyanın en zengin kıtalarından biri iken bu tarihten itibaren gelen yabancılar²⁴ ile birlikte değişime uğramaya başlamıştır. Bu anlamda kıtanın sahip olduğu zengin hammadde kaynaklarının sömürülmesi ve bu kaynakların dışarıya çıkarılması kıtanın hem fakirleşmesine hem de gelişmeleri dışarıdan izlemesine neden olmuştur. Bu sebeple Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin tesis edilmesi kıtanın geleceği açısından da dönüm noktası olmuştur (Daban, 2017, s. 18-19).

16. yüzyılda coğrafi keşiflerin hız kazanması sömürgecilik faaliyetlerinin de yaygınlaşmasına yol açmıştır. Avrupalı gezginler hükümetlerinden aldıkları destekler ile Hindistan'a giden yolu bulmak için uğraşırken Afrika'daki hammadde kaynaklarını fark etmişlerdir. İlk zamanlar yaşanan sağlık sorunları ve coğrafi şartlar sebebiyle Afrika'nın kıyı kesimlerinde faaliyet gösteren birlikler, sağlık sorunlarının aşılması ve kullanılan tekniğin ilerlemesi ile kıtanın iç kesimlerine ilerleyerek kıtanın zenginliklerini fark etmişlerdir (Daban, 2017, s. 75-78). Bu kapsamda gemicilik sektöründe tecrübe sahibi olan Portekiz'in kıyıda hızla ilerleyip ilk sömürge imparatorluğunu kurmasının yolunu açmıştır (Özey, 2014, s. 2-4). 1602 yılında ise artan ticaret seferleri Hollanda hükümetinin dikkatini çekmiştir ve Hollanda hükümeti tarafından desteklenen bu ticari şirketler bir süre sonra birleştirilerek Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ni kurmuşlardır (Çolak, 2015, s. 44-47).

---

²³ Sömürgecilik; güçlü devletlerin, sınırları dışındaki bölgelerde bulunan yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip olmak için o bölgedeki ülkelere uyguladıkları askeri ve siyasi faaliyetler bütünüdür (Zahar, 1999, s. 30-33). Bir başka tanım yapmak gerekirse, Sömürgecilik: "Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması" şeklinde tarif edilebilir (Kavas, Sömürgecilik, 2020).

²⁴ Sömürgeci Avrupalı ülkelerin Afrika'daki faaliyetleriyle ilgili bakılabilir: William Easterly, *The White Man's Burden*, (New York: Penguin Press, 2000), Ahmet Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, (Ankara: Kitabevi, 2005).

Bu anlamda kıta ticari şirketlerin ve bu şirketlerin kurulu olduğu ülkelerin bir geçim kaynağı olmuştur. Çünkü burası elmas, altın, kükürt, bakır, uranyum, petrol ve kömür gibi maden yatakları açısından oldukça zengindir. Bunun yanı sıra Afrika'da en çok sömürülen kaynaklardan bir diğeri de insan gücü olmuştur. Bu durum köle ticaretinin önünü açmıştır ve 19. Yüzyıla kadar yoğun bir biçimde devam etmiştir. Öyle ki köle ticaretinin İngiltere'yi Sanayi Devrimine götüren süreçte etkisi ve önemi oldukça büyük olmuştur (Hobsbawn, 2008, s. 74-77). Eric Williams 1944 yılında yazmış olduğu kitabında İngiltere'de sanayi kapitalizminin gelişmesinde köle ticaretinin özellikle gerekli sermayenin oluşmasında büyük etkisinin olduğunu söylemektedir²⁵. Bu anlamda bu konuyu ön plana çıkarmıştır.

Her ne kadar 16. Yüzyıl ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kuzey, Orta ve Doğu Afrika bölgelerindeki hakimiyeti Avrupa Devletleri'nin Afrika'yı sömürgeleştirme faaliyetlerini engellemiş ve geciktirmiştir ise de (Kavas, 2003, s. 71-73) 19. yy'in önemli savaşlarından olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamıştır ve Avrupalı ülkelerin Afrika'ya yönelik sömürge faaliyetleri tekrar hızlanmıştır. Bu durum bir süre sonra Avrupa ülkeleri arasında bir rekabete de yol açmıştır. Çünkü Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'yle oluşan hammadde ihtiyacı doğal kaynak arayışını arttırmıştır. Bu kapsamda sömürgecilik faaliyetlerini bir plana bağlamayı düşünen Avrupalı ülkeler için 1884-1885 yıllarında düzenlenen Berlin Afrika Konferansı bir anlamda kıtanın paylaşım oturumu olmuştur ve konferans her sömürgeci devletin nereyi sömürgeleştireceğini belirlemiştir. Bu anlamda konferans hammadde kaynaklarına ulaşmak için de ön ayak olmuştur (Öztürk, 2013, s. 694, Özkan, 2014, s. 448).

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı hammadde ihtiyacının yanı sıra oluşan üretim fazlası da yine Avrupa devletlerinin diğer kıtalara yayılma isteğini arttırmıştır. Böylece

---

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bakılabilir:

Eric Williams, *Capitalism & Slavery*, (ABD: The University of North Carolina Press, 1944).

Barbara L. Solow, *Caribbean slavery and British growth: The Eric Williams hypothesis*, *Journal of Development Economics*, Sayı 17, Ocak-Şubat 1985, Sayfa 99-115.

Joseph C. Miller, *Way of Death- Merchant Capitalism and the Angolan Slave Trade 1730-1830*, (ABD: The University of Wisconsin Press, 1988).

hem kaynak hem de pazar arayışı sömürgeciliği 19. yüzyılda en agresif noktaya getirmiştir. Bu dönemde tüm Avrupalı sömürgeci devletler kıtada söz sahibi olmaya başlamıştır. Sonraki yüzyılda kıtanın birçok bölgesine yerleşen bu sömürgeci devletler farklı politikalar ile varlıklarını sürdürmüşlerdir ve hemen her sektörde yeni politikalar üreterek çıkarlarını devam ettirmişlerdir (Özey, 2014, s. 37-39). Örneğin Cibuti küçük bir ülke olmasına rağmen Fransa'nın en önemli askeri üslerinden biri konumuna gelmiştir. Fransa bu askeri birlikleriyle Afrika'nın önemli ticaret merkezlerini denetim altına almış ve politik baskı aracı olarak kullanmıştır (Woodruff, 2002, s. 73-76).

Afrika yer altı zenginliklerinin yanı sıra tarımsal ürünler ve endüstriyel ürünler açısından da zengindir. Bu kapsamda Sudan ve Çad' ta pamuk; Angola, Etiyopya, Kamerun ve Uganda'da kahve; Gana, Kamerun ve Togo'da kakao önemli bir ekonomik değere sahiptir (Ataöv, 2010, s. 25). Fakat Avrupalı ülkelerin uyguladıkları sömürgecilik politikaları Afrika'nın ekonomik geleneklerini zayıflatmıştır. Örneğin Fransa Fildişi Sahillerinde kahve, kakao ve şeker ekim alanları tesis ederek buradaki halkı yetiştiricilikten vazgeçirmeye çalışmıştır. Diğer yandan Kenya'da 1963 yılına kadar en verimli alanlar İngilizlere tahsis edilmiştir. Benzer şekilde Portekizliler de Angola'da benzer uygulamalarda bulunmuştur ve bölge halkını ağır şartlarda köle olarak kullanmışlardır (Habeeb, 2014).

Ayrıca 1900'lü yılların başlarında Afrika Kıtası'nın dünya ticareti içerisindeki payı günümüze oran ile göreceli daha iyi görünmektedir. Bu bağlamda söz konusu yıllarda Kıta'nın dünya ihracatındaki payı %3,7 dünya ithalatındaki payı ise %3,6 oranında iken bu oranlar sonraki yıllarda artış göstermesine rağmen günümüze yaklaştıkça oranlarda düşüş yaşanmıştır (Hazar, 2016, s. 64-65).

Nihai olarak Afrika ticaret yolu açısından önemli olması ve ekonomik değere sahip yapısı sebepleri ile dönemin sömürgeci ülkeleri tarafından sömürülmüştür ve ekonomik yapısı çökertilmiştir. Bu durum söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla da son bulmamış form değiştirerek yeni bir hale bürünmüştür. Bu anlamda sömürünün görünümünde bir değişiklik olmuştur ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanılan siyasi bağımsızlıklar hemen ardından ekonomik bağımsızlığı izlememiştir (Ataöv, 2010, s. 61-62)

3.2. 1960 sonrası Afrika'nın Ekonomik ve Politik Durumu

19. yüzyılın sonu itibariyle Büyük Güçler Afrika'nın işgaline ilişkin karar almak üzere Berlin'de bir araya gelmişlerdir. Konferansa Avrupalı ülkelerin yanı sıra uluslararası çıkarları sebebi ile ABD ve Rusya'da katılmıştır. Nitekim II. Dünya savaşı sonrası küresel meselelerde Avrupa ülkelerinin egemenliği gerilemeye başlarken iki kutuplu sistem ile ABD ve Rusya iki süper güç olarak ortaya çıkmışlardı. Diğer yandan Birleşmiş Milletler gibi uluslararası teşkilatların kurulması sömürgeci ülkeleri (özellikle İngiltere ve Fransa'yı) zorlamıştı. Çünkü yeni büyük güçler açısından sömürge düzeninin son bulması yeni düzenin bir gerekliliği olarak görülmekteydi (Ataöv, 2010, s. 61-62). Bu bağlamda uluslararası arenada yeni siyasal ve ekonomik düzen kurulmaya başlanmıştır ve bu düzenin ana aktörleri ise siyasal alanda Birleşmiş Milletler Teşkilatı olurken ekonomik ve mali alanda Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu olmuştur. (Hazar, 2016, s. 70).

Devam eden süreçte, dekolonizasyon döneminde, ise Asya ve Afrika halkları bağımsızlık için mücadele yoluna girmiştir. Böylece İkinci Dünya savaşı bir yandan Avrupa'yı parçalamaya yeterken diğer taraftan Afrika'nın sömürgecilikten kurtulmasının yolunu açmıştır (Mazrui, 1992, s. 289). Bu süreç nihai olarak Atlantik Bildirgesi'nde alınan kararlar ile neticelendirilmiştir. Bu kapsamda;

Sömürgelerden çekilme konusu kararlaştırılmıştır ve sömürgelerin tasfiye süreci başlamıştır.

Asya ve Afrika halklarına bağımsızlık verilmesiyle halkların tercih ettikleri hükümet biçimlerine saygı gösterilmesi karara bağlanmıştır. (Gilbert & Reynolds, 2010)

Bu kararlar ile Afrika'daki Avrupa'nın etkinliğinin doğası değişmeye başlamıştır ve yürütülecek politikalar toprak genişletmekten yönetmeye doğru evrilmiştir.

Bu yıllar dünyada yeni bir uluslararası politikanın yürütüleceğinin de habercisiydi. Bu çerçevede dünyada iki yeni güç yükselmekteydi: savaştan büyük ölçüde zarar görmemiş olan Amerika Birleşik Devletleri ve Doğu Avrupa'da sınırını genişletmiş olan Sovyetler Birliği. Bu iki kutup ülkenin uluslararası ilişkilere etkisi de yoğun olmuştur. Bu açıdan ilgili dönemde söz konusu etki çevre ülkelerin stratejilerinde ana paradigmalardan biri olmuştur. Bu bağlamda söz konusu gelişmeler Afrika Kıtası'nda

da kendini hissettirmiştir ve yirmi yıldan daha kısa bir sürede Afrika ülkelerinin çoğu sömürgecilikten kurtulmuştur.²⁶

Kıta ülkelerinin dünyadaki politikaların merkezinde yer alamamaları uluslararası gelişmelerden sürekli olumsuz etkilenmelerine neden olmuştur. Çünkü bağımsızlıkların kazanılmasıyla birlikte kurulan devletlerin hem iç işleri hem de dış dünyayla olan ilişkileri oldukça zayıftı. Bunun yanı sıra sömürgecilik sonrası egemen devletler meşruiyetini tam kuramamış ve halk desteğinden yoksunlardı. Bu durum ülke içi şiddet olaylarına yol açarken ulusal birliğin sağlanmasını da zorlaştırmıştır. Ayrıca kurulan yeni devletler Avrupalı çok uluslu şirket ve yöneticilerinin etkisine çok açık olduklarından dolayı ekonomik ve siyasi hareket alanları da kısıtlanmıştır. Kıta ülkelerinde istikrarı sağlayabilecek koşulların o yıllarda henüz tam anlamıyla oluşmamış olması sebebiyle bağımsızlık sonrası hem ülkede yaşayanlar hem de idari kadrolar kendilerini yeni zorluklar ile karşı karşıya bulmuşlardır (Mazrui, 1992, s. 304).

Bu çerçevede sosyal hizmetlerin genişletilmesi, eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması ve merkezileştirme gibi bir takım millileştirme projeleri hükümetlerin kendi kendine yetebildiklerinin göstergesi ve bağımsızlıklarının birer neticesi olarak kullanılmıştır. Bunların içerisinde en önemlilerden biri ise, ekonomik gelişmeler olmuştur. Nitekim ekonomik konular devletlerin kendi meşruiyetlerini kanıtlamaya çalıştığı önemli bir alan olarak görülmüştür. Zira yeni hükümetler kendi değerlerini kanıtlamak istemişlerdir. (Gilbert & Reynolds, 2010, s. 564-566). Bu kapsamda sömürge öncesi dönemde uzun mesafeli ticarete katılmış olan Afrika ülkeleri için ticaret en önemli ekonomik olguydu ve dünya ekonomisine katılımda payı yüksekti. Dahası birçok Afrika ülkesinin ekonomisi ticarete dayanıyordu. Fakat Afrika dünya ticareti içerisinde oyun kurucu olarak yer alamamıştır ve kıta için önemli olan tarım ve maden ürünlerinin dünyadaki alternatif kullanımları, kıtanın ekonomik önemini zayıflatmıştı. Bu sebeple bağımsız hükümetler yüksek giderlerini karşılamakta zorlanmaktaydı ve bu durum ülkeleri finansman arayışına itmiştir. Soğuk Savaş dönemi politikalarının alan genişletme üzerine yoğunlaştığını dikkate

---

²⁶ Afrika ülkelerinin bağımsızlık tarihleri için bakınız:

<https://www.britannica.com/topic/Freedom-from-Empire-An-Assessment-of-Postcolonial-Africa-1707631/Key-players-in-1960#ref296577> (Encyclopædia Britannica)

aldığımızda savaş devam ettiği sürece finansman kaynağı da devam etmiştir. Fakat Soğuk savaş sonrası müttefik kazanma arayışının azalması kaynak girişi anlamında kıtaya yapılan yardım ve yatırımların azalmasına yol açmıştır (Gilbert & Reynolds, 2010, s. 435-580).

Böylece kıta ülkelerine olan bağıllığın azaldığı ve bağımlılığının arttığı kıta, özgürlüğünden bu yana hem yüksek borç yükü altına girmiştir hem de dünyanın en yoksul bölgesi haline gelmiştir. Çünkü bugün başarılı olduğunu düşündüğümüz ulus devletler dahi geçmişinde benzer sorunlarla karşılaşmışlardır.

Bu sorunlar ve ülkelerin geri kalmış oluşu 19. ve 20. Yy'de hastalık, iklim, coğrafya, kültür gibi daha çok meta-yapısal faktörler üzerinden açıklanmıştır. Bu kapsamda öne sürülen argümanlar 21. Yy itibariyle geniş kapsamda eleştirilmiş ve alternatif paradigmlar ile açıklanmıştır. Bu bağlamda konuya önemli bir eleştiri ve alternatif getiren Acemoğlu ve Robinson söz konusu faktörlerin eski paradigma olduğunu, aynı dönemler içerisinde benzer kötü ekonomik şartlara sahip ülkeleri karşılaştırarak ilerleyen on yıllar içerisinde ekonomik neticelerin birbirlerinden nasıl ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Botswana örneği üzerinden tüm dezavantajlı şartlara rağmen geniş kapsamlı katılım, adil yönetim, eşitlik, yönetimlerin hesap verebilirliği ve kurumların erişilebilirliği gibi unsurların ön plana çıkarılması ile Afrika'da bir başarı öyküsünün yazılabildiğini ortaya koymuştur (Robinson, Acemoglu, & Johnson, 2003) (UNECA, 2016)

Bu ve benzeri sebeplerin etkisi ile Afrika, bağımsızlık yıllarında ekonomik ve siyasi olarak diğer bölgelere kıyasla dünyanın en gerisinde kalmıştır. Çünkü kıtadaki zenginlik bölge halkına ulaşmamıştır ve gelir dağılımındaki adaletsizlik bir yanda milyonerleri oluştururken diğer yanda da insanların yoksulluğunu devam ettirmiştir. Bu durum ayrıca devlet gelirlerinin kamu yararına tam anlamı ile aktarılmadığını veya aktarılan kısmın çok kısıtlı bir alanı kapsadığını da göstermektedir. Diğer yandan kırsalda bulunan evlerde içme suyunun ve elektriğin olmaması, sağlık hizmetlerine ulaşımın düşük olması, eğitimin oldukça kısıtlı olması da yine bunu göstermektedir. Sonraki yıllarda tüm alanlarda birtakım gelişmeler kaydedilmiştir ve yetişmiş insan gücü artmaya başlamıştır fakat bu defa da beyin göçü sorunu ile karşılaşmıştır. Bu gelişmeler o dönem için gereken yeterliliği sağlamamıştır ve bu tüm sebeplerle bağımsızlık zamanında Afrika birkaç kent dışında, koca bir köy olarak görülmektedir (Ataöv, 2010, s. 72-76).

Nihai olarak Afrika ülkeleri mücadelesini küresel politikaların hassas olduğu dönemde vermiştir. Bunun en basit örneği ülkelerin bağımsızlığı ve meşruiyeti büyük güçlerin onayına tabiydi. Bu sebeple bir nevi sektör haline gelmiş olan başarısızlıkları ve tarihsel olayları sıralayarak Afrika'yı yargılamak çok insaflı olmayacaktır. Fakat bununla beraber gerçeklerden yüz çevirmek ve yapılan yanlışları mazur görmek de anlamlı olmayacaktır. Bunun farkındalığı ile kıta ülkeleri daha iyi bir kalkınma ve daha etkili bir güç oluşturma anlamında bir araya gelerek hem kıta içi kalkınma ve güçlenmeyi sağlayacak teşebbüslerde bulunmuşlardır hem de kıta dışı birliktelikler ile ilişkilerini genişletmiş ve geliştirmişlerdir.

3.3. Bölgesel Ekonomik Teşebbüslerden Uluslararası Birlikteliklere Dış Yardım Finansmanı ve Ekonomik İlişkiler

Çok uzun sayılmayacak bir geçmişi olan küresel yardımları tarihsel olarak yedi kategoriye ayırabiliriz. Bunları 1940'lı yıllarda Bretton Woods'ta başlayan doğum süreci, 1950'lerde özellikle Avrupa'nın yeniden imarı için kullanılan Marshall Planı Yardımları, 1960'lı yıllarda yaşanan sanayileşmenin on yılındaki destek yardımları, 1970'li yıllarda yoksullukla mücadele kapsamında kullanılan yardım faaliyetleri, 1980'li yıllarda istikrar ve yapısal düzenleme aracı olarak kullanılan yardımlar, 1990'lı yıllarda yönetim ve demokrasi bağlamında yapılan yardımlar ve 2000'li yıllarda glamour yardımları olarak ifade edilen yardımlar olarak sıralayabiliriz. Avrupa'da olumlu sonuçların alınması, daha sonra dış yardım uygulamalarının Afrika için de uygulanabilir olduğu yönünde bir fikri doğurmuştur (Moyo, 2010). Fakat sonuçlar benzerlik göstermediği gibi yardımların kullanım amaçları da yıllar içerisinde değişmiştir.

Bağımsızlık sonrası ekonomik yapılarını yeniden inşa etmeye çalışan Afrika ülkeleri mücadelelerini 1960'lı yılların ortasına kadar sürdürmüştür. Böylece dünyada sanayileşme süreci devam ederken bir yandan da söz konusu bu fazla üretim için bir pazar arayışı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Afrika önemli bir Pazar konumunu da almıştır. Böylece dördüncü kategoride bahsedilen yoksullukla mücadele kapsamında Afrika ülkeleri daha nitelikli bir ekonomik yapıya sahip olması gerekmiştir. Yukarıdaki bölümlerde bahsettiğimiz üzere yeni hükümetlerin kapasitelerinin ve kaynaklarının yeterli olamaması bu ülkeler ile ilgili ekonomik kırılmalıklar ve zorlukları ortaya çıkarmıştır. Bağımsızlıklarını kazanmış yeni devletlerin en temel

sorunlarından biri olan ekonomik istikrarsızlık ve tesis edilmeye çalışılan siyasi egemenliklerin aşılmaya çalışıldığı bu dönemde başka ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesi ve uluslararası örgütlere üye olunması doğrultusunda adımlar atılmıştır. Nitekim Afrika ülkeleri verdiği siyasi ve ulusal kimlik mücadeleleri sonucunda hem meşruiyetlerini kanıtlamak hem de bağımsız bir devlet olarak devam edebilmek için ekonomik kalkınma ile bu süreci güçlendirmek istemiştir. Fakat bu ekonomik sürecin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine dair görüşler farklılık göstermiştir. Mevcut hükümetlerin ve yöneticilerinin fikirleri olduğu gibi finansman sağlayan uluslararası kuruluş ve diğer ülkelerin programları ve koşulları da devreye girmiştir. Bu kapsamda bölge ülkeleri ekonomik kalkınmalarını sağlamak için hem bölgesel teşebbüslerde bulunarak bir çıkış yolu aramışlardır hem de uluslararası kuruluşlardan dış yardımlar kabul ederek finansman kaynağı sağlamışlardır.

Bu dönemlerde Afrika'da kıta içi ekonomik ve siyasi teşebbüslerde başarıyı yakalayabilmek için ulusal kimliğin ağır bastığı bir Pan-Afrika bilinci yaşanmıştır. Söz konusu bilincin oluşmasını en fazla savunanlardan biri olan Kwame Nkrumah olmuştur.²⁷ Nkrumah bu birliktelik fikrinin küresel rekabet için de elzem olduğunu belirterek Afrika ülkelerine çağrılarda bulunmuştur ve 1957 yılında Akra/Gana'da 'Birinci Pan-Afrika Toplantısı' ile bağımsızlıklarını kazanan ülkeler bir araya gelmiştir. Daha sonra ikinci toplantı Monrovia/Liberya'da 1959 yılında ve üçüncüsü toplantı Addis Ababa/Etiyopya'da gerçekleştirilmiştir. 1963 Afrika Zirvesi Konferansı'nda farklı görüşte olan birçok Afrikalı devlet başkanı katılım sağlayarak bir uzlaşma sağlanmıştır. (Daban, 2017, s. 134) Nkrumah bu konferansta bir birlik çağrısı yaparak Afrika'da ortak bir pazar, ortak para kullanımını ve hatta bir Afrika

---

²⁷ Kwame Nkrumah, Sahra Altı Afrika'da bağımsızlığını ilk kazanan ülke, Gana'nın ilk devlet başkanıdır.

Kısa inografik biyografisi için bakılabilir: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bagimsiz-gananin-ilk-cumhurbaskani-dr-nkrumah/1080971#> (Anadolu Ajansı).

Kwame Nkrumah fikirlerini 1963 yılında "Africa Must Unite" başlığı ile kitaplaştırmıştır. (Kwame Nkrumah, Africa Must Unite, (New York: Frederick A. Praeger, 1963). Kitabında da bahsettiği üzere Afrika'daki değişim rüzgârı karşı koyulamaz bir hal almıştır ve söz konusu birliktelik hem zor kazanılan özgürlükler kadar hem de eski emperyalist ve büyük güçlere karşı dengeleyici olması açısından önemli görülmüştür (Nkrumah, 1963).

merkez bankasını içeren bir devlet birlikteliği önermiştir (Gilbert & Reynolds, 2010, s. 567-568). Bu toplantılar sonrasında Mayıs 1963 yılında, Addis Ababa/Etiyopya’da, 32 bağımsız Afrika devlet başkanı bir sözleşme imzalayarak bağımsızlık sonrası kıtanın ilk birlikteliği olan Afrika Birliği Örgütü’nü kurmuşlardır. Ekonomik gidişatı iyileştirmek adına bölgesel adımlar atılmaya devam etmiştir ve kıta ülkelerini konsolide etmesi hedeflenen diğer uluslararası örgütler kurulmuştur. Bunlardan bazıları; Afrika Kalkınma Bankası (AfDB-1964), Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS- 1975), Hükümetler arası kalkınma Otoritesi (IGAD- 1986), Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı (COMESA- 1994), Doğu Afrika Topluluğu (EAC- 2000), Afrika’nın Kalkınması İçin Yeni Ortaklık ’tır (NEPAD- 2001) (Daban, 2017, s. 134-144). Bu birliktelikler hem geçmişi bağımsızlık öncesine uzanan Pan-Afrika vizyonunun bir tezahürü hem de Afrika halkları arasındaki birçok alanda ihtiyaç duyulan dayanışma, kalkınma ve sorunların çözümüne dair iş birliği isteklerine verilen olumlu bir karşılık olmuştur. Bugün de bu birliktelik Afrika Birliği olarak toplam 55 ülkenin katılımı ile faaliyetlerine devam etmektedir. Bu bağlamda Afrika’nın kıta içerisinde kalkınmaya yönelik hareketleri günümüze kadar sürmüştür. Bir diğer ifadeyle kıta ülkeleri bu birlikteliklere olumlu karşılıklar vermiştir ve aktif katılım sağlamışlardır. Bu kapsamda birlikler kurmuş, ortaklıklar için hedefler belirlemişler ve ekonomik entegrasyonu: ortak pazar, iş adamları iletişim ağı, girişimi destekleme ve kıta içerisinde paranın konvertibilitesini sağlama gibi mikro ve makro boyutta hedefleri gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Fakat bu girişimler bir seviyeye kadar başarılı olmuş olsa da tek başına istenen neticeyi verememiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, bu kurumların yeterli tecrübeli olmamaları ve gelişmelerinin kısıtlı kalmış olmaları iken diğer önemli sebep ise, sömürgecilik döneminden kalan bağımlılıkların Afrika’nın ekonomisini büyük ölçüde olumsuz etkilemiş olmasıdır. Bu sebepleri biraz açacak olursak örneğin sözleşmelerin ihlali durumunda çözüm ve yaptırım mekanizmalarının sınırlı kalması iyi yönetimi engellemiştir ve yapılan usulsüz işlemler kurumların etkisiz olmasına yol açmıştır. Bu ise ekonomik anlamda etkisiz ve riskli bir yapı oluşturmuştur (Luiz, 2009, s. 58-75).

Kıta içi teşebbüslerin yetersiz kalması bölge ülkelerini, kalkınmalarını gerçekleştirmek ve projelerine finansman sağlamak amacıyla, diğer uluslararası finansman kuruluşlarına yönelmiştir. Bu kuruluşların başında çok taraflı kalkınma bankaları, gelişmiş ülkelerin ve Körfez ülkelerinin geliştirmekte olan ülkelerdeki projelere

finansman sağlayan kuruluşları gelmektedir. Nitekim sektördeki bu oyuncular Sahra altı Afrika bölgesine yapılan dış yardımların da ana finansman sağlayıcılarıdır.

21. Yy'in en çok parlayan bölgelerinden biri olan Afrika kıtasındaki ülkeler ile olan ilişkiler yukarıda bahsettiğimiz uluslararası aktörler ile sınırlı değildir. Özellikle kıtada önemli etkisi ve kadim bir ilişkisi bulunan başta Türkiye olmak üzere Brezilya, Hindistan, Japonya ve Körfez Ülkeleri'nin de kayda değer ilişkileri mevcuttur. Fakat hem kıta ile olan ilişkiler anlamında hem de küresel ölçekte ekonomik ilişkiler kapsamında ilk sırada yer alan uluslararası aktörlerin kıta ile olan ekonomik ilişkilerine dair aşağıdaki başlıklar altında daha detaylı bilgilere yer verilmiştir.

3.3.1. Birleşmiş Milletler (BM)

Uluslararası alanda etkin bir konuma sahip olan Birleşmiş Milletler (BM), bağımsızlığını yeni kazanmış Afrika Devletleri arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirecek birçok teşebbüste bulunmuştur (Tepebaş, 2007, s. 88-89). Nitekim kurucu anlaşmasında da belirtildiği üzere BM, sorunların çözümü için bölgesel kurumlarla olabildiğince iş birliği içerisinde olacaktır (United Nations, 2020, s. Chapter VIII).

Birleşmiş Milletler platform olarak demokratik kurumları teşvik etmekten uluslararası barışı korumaya, insan haklarından ekonomik ve sosyal kalkınmayı geliştirmeye kadar bir dizi amacı bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda BM, Sahra altı Afrika bölgesinde ekonomik büyüme, istihdam, kadın hakları, yoksullukla mücadele ve hatta mikro ölçekte içme suyu temini gibi hizmetler alanında faaliyetlerine devam etmektedir. Tüm bu faaliyetler bağlamında BM'nin Afrika'ya olan ilgisi yıllar itibariyle artmıştır ve faaliyetlerini daha kapsamlı ve organize yürütebilmek amacıyla 2003 yılında, BM bünyesinde Birleşmiş Milletler Afrika Özel Danışman Ofisi kurulmuştur (United Nations, Africa, 2020).

Bunların yanı sıra Birleşmiş Milletler bünyesinde Afrika'ya çok sayıda barış gücü de gönderilmiştir.²⁸ BM, ana ilkelerinden biri olan barışa yönelik tehditlerin ortadan

---

²⁸ Birleşmiş Milletler bünyesinde birçok barış gücü operasyonu Afrika'ya yönlendirilmiştir. Bunlardan bazıları: Orta Afrika Cumhuriyeti (MINUSCA), Darfur (UNAMID), Mali (MINUSMA), Somali (UNSOS), Güney Sudan (UNMISS) operasyonları olup tarihi süreçte görevini tamamlayan yine birçok barış gücü bölgeye sevk

kaldırılması (United Nations, 2020, s. Chapter I) amacıyla Afrika'nın birçok noktasına müdahalede bulunsa da Soğuk Savaş sonrası dönemde ciddi boyutlara ulaşan iç savaşlarda tam anlamıyla bir başarı sağlayamamıştır. Tabii ki bu durumun tek nedeni bulunmamaktadır. SSCB'nin çökmesi ile ortaya çıkan Rusya Federasyonu'nun durumu, Afrika'dan daha öncelikli görülen dış politika gündemleri, ülkelerin iç politikalarında yaşanan istikrarsızlık gibi farklı sebepler Afrika'ya olan ilgiyi düşürmüştür ve dolayısıyla etkisiz kalmıştır. Nitekim, bu durum kıta ülkelerinde güven ve istikrarı olumsuz etkilediğinden dolayı yatırımların da düşük düzeyde kalmasına ve dış borcun artmasına neden olmuştur (Tepebaş, 2010, s. 83-86). Bunun yanı sıra kıta ülkeleri Afrika'nın çıkarlarını korumak anlamında da Birleşmiş Milletler (BM) içerisindeki entegrasyonunu tam anlamıyla sağlayamamıştır. Ülke sayısının çok olması ve birbirleri ile olan uluslararası sorunlar BM içerisinde birlikte hareket edebilme becerisini zorlaştırmıştır.

Bu ve benzeri sebepler sonucunda zayıf ve kırılabilir bir ekonomik yapıya sahip olan Afrika kıtasının bir an önce iyileştirilmesi için Birleşmiş Milletler uluslararası toplumdaki yardım talep etmiştir (Asal, 2013). Bu talep ve önerilerin en önemlisi: IMF, Dünya Bankası, GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), OECD gibi uluslararası örgütlerin Afrika'nın içine sokulmasıydı. Fakat bu durum Afrika'nın ekonomik olarak bağımsızlığını zorlaştırmıştır. Çünkü uluslararası ticaret ve para düzeninde üçüncü dünya ülkelerinin yararına bir değişiklik yapılmamıştır ve bu sebeple yabancının dışarıdan zorla benimsettiği ekonomik buyurganlık biçimi Afrika'daki yaşamı büyük ölçüde zora sokmuştur (Ataöv, 2010, s. 78-79). Nitekim, 1980 ve 1992 yılları arasında 35 Sahra Altı Afrika ülkesine IMF veya Dünya Bankası'nın desteklediği ekonomik programlar uygulanmış olup dünyada uygulanan en yoğun ve sık düzenlemeleri içeren yapısal düzenleme programlarının başında gelir (McCarthy, 1998). Buna rağmen beklenen netice elde edilememiştir.

Buna bağlı olarak kıtada bulunan bölgesel kurum ve kuruluşlar da istenen kalkınma ve gelişmişliği yakalamak adına faaliyetlerini bir süre sonra BM ile ortaklık kurarak devam ettirmişlerdir. Bu kapsamda 2001 yılında Afrika Birliği'nin kalkınma ajansı olarak kurulmuş olan NEPAD, BM ile stratejik ortaklık yapmıştır. Dahası daha iyi bir

---

edilmiştir. Detayları konumuzun dışında kaldığı için detaylı bilgi için bakılabilir: <https://www.unmissions.org/> (United Nations, United Nations Peace Operations, 2020)

birliktelik için 2019 yılında NEPAD kendi yönetiminde de birtakım iyileştirmeler yapmıştır. Çünkü dünyanın diğer bölgeleri gibi Afrika için de bazı gündem başlıkları değişmiş olup, Batı Afrika'da görülen Ebola hastalığı gibi spesifik sorunlar baş göstermiştir (United Nations, Africa, 2020). Tüm bu çalışmalar bugün en nihayetinde kıtayı küresel arenada daha çok ön plana çıkarmak ve ideal bir Afrika için oluşturulan 2063 Gündem planına yöneltmiştir. Nitekim bu vizyon 2013 yılından 2063 yılına kadar 50 yıllık bir süre içerisinde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda 7 ana amaç ve bu amaçları gerçekleştirmeye yardımcı olacak 20 alt amaç ile birlikte bu ideallerin uygulanacağı öncelik alanları belirlenmiştir.

Bu çerçevede planın ana hedefleri:

- 1- Kıtayı kapsayıcı büyüme ve sürdürülebilir kalkınmaya dayalı geliştirmek,
- 2- Pan-Afrika idealleri ve Afrika Rönesans'ı vizyonu kapsamında kıtanın konsolidasyonunu sağlamak ve bu anlamda politik olarak entegrasyonu kurmak,
- 3- Hukukun üstünlüğü, adalet, insan hakları ve iyi yönetim alanında Afrika'yı öne çıkarmak,
- 4- Barışçıl ve güvenli bir Afrika oluşturmak,
- 5- Ortak kültürel geçmiş ve etik değerlerin yer aldığı bir Afrika,
- 6- Özellikle kadınlardan ve gençlerden oluşan insan potansiyeline bağlı insan odaklı bir kalkınmayı gerçekleştirmek. Ayrıca çocukların korunması ve gelişimini sağlamak.
- 7- Afrika'nın küresel arenada hem güçlü ve etkili bir aktör hem de bir partner olarak yer alması (African Union, 2020).

Nihai olarak Afrika'nın BM'deki karar alma ve stratejik konularda etkisi azdır. Çünkü BM kurucu sözleşmesi hazırlanırken birçok Afrika ülkesi henüz bağımsızlığını dahi kazanmamıştı. Ve daha önce bahsettiğimiz üzere uluslararası ekonomik sistemin kurulumu aşamasında üçüncü dünya ülkeleri yararına kararlar alınmamıştı. Ayrıca sömürgecilik anlayışı ile BM kararlarına karşı çıkılması da ayrı bir engel olarak görülmektedir. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın sömürgecilik faaliyetlerini devam ettirmeye çalışması alınan kararların yeterince uygulanamamasına sebep olmuştur

(Daban, 2017, s. 142-148). Fakat tarihsel süreç içerisinde birtakım kırılmalar yaşanmıştır ve bir güç unsuru oluşturması bağlamında Afrika önem kazanarak, oyuna dahil olmuştur ve hatta Afrika bugün BM'deki en büyük bölgesel grubu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Afrika BM için, özelde güvenlik konseyi ülkeleri için, stratejik öneme sahiptir. (Lehmann, 2008).

3.3.2. Avrupa Birliği (AB)

Avrupa Birliği ülkelerinin sömürgecilik faaliyetleri sebebiyle Afrika kıtasında uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Bu geçmişe dair ilişkilerden daha önceki bölümlerde bahsedildiği için bu bölümde daha çok bağımsızlık sonrası yapıdan bahsedilecektir.

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni güç merkezleri ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası yapılanmaların oluşturduğu baskı sebebiyle kolonyal geçmişi bulunan Avrupa Birliği ülkelerinin kıta ülkelerine yönelik doğrudan sömürgecilik faaliyetlerini sonlandırmıştır. Fakat sonraki yıllarda Avrupalı ülkelerin Afrika kıtasındaki sömürge faaliyetleri örtülü olarak devam etmiştir. Nitekim bu durum yeni veya modern sömürgecilik olarak da adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Batı Afrika Fransız Birliği, Frankofon Ülkeler Birliği, Commonwealth adında İngiliz Milletler Topluluğu gibi toplulukların sömürgeciliğin yeni aktörleri olduğuna ve sömürgeciliğin yumuşak güç unsurları altında devam ettiğine atıfta bulunmaktadır (Daban, 2017, s. 135-148). Bir örnek vermek gerekirse Somali, Nijerya, Burundi ve Tanzanya gibi ülkeler İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmışlardır fakat özel şirketler üzerinden ekonomik, ilişkiler üzerinden siyasi ve eğitim alanındaki kalıcılığı ile kültürel anlamda sömürgecilik faaliyetlerini devam ettirmiştir (Özkan, 2014, s. 449-500). Böylece söylem ve uygulama şekli değişmiş olsa da öz değişmemiştir ve Avrupalı ülkelerin kıta üzerindeki çıkarları soğuk savaş döneminde dahi ciddi bir yara almamıştır (Yüksel, 2016, s. 1395).

Kıta ülkeleri ile olan ilişkiler tarihi süreçte hep aynı şekliyle devam etmemiştir sonraki dönemde belli çerçevede iş birliğine doğru kaymalar yaşanmıştır. Bu kapsamda Afrika ekonomik yapısını güçlendirmek ve kalkınmasını sağlamak için hem Avrupa Birliği (AB) ile hem de Birlik üyesi ülkelerle münferit olarak önemli anlaşmalar imzalamıştır. Bu kapsamda 1964 – 1975 yılları arasında Birlik henüz Avrupa Ekonomik Topluluğu iken Yuounde Konvansiyonu, 1976 – 2000 yılları arasındaki Lome Konvansiyonu,

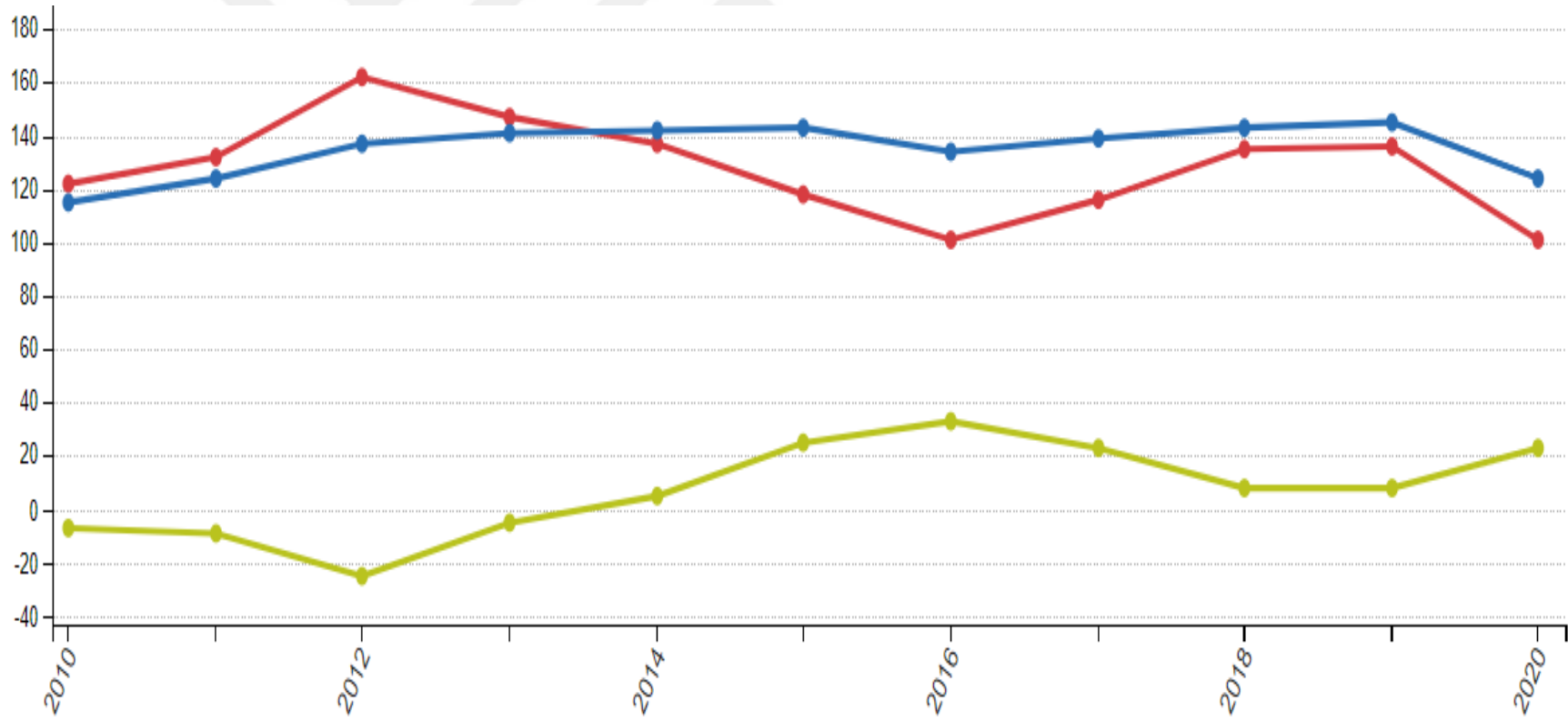
2000 yılında gerçekleştirilen Kahire Zirvesi, 2001 yılında yapılan Cotonou Anlaşması, 2007 yılında düzenlenen Lizbon Zirvesi, 2010 yılında düzenlenen Tripoli Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa Kalkınma Fonu'nun 2008 ile 2013 yılları arasında Sahra Altı Afrika ülkelerine yönelik açıkladığı yardım paketleri hem iki kıta arasındaki ilişkileri dönüştürmüştür hem de kıtadaki ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki süreçte yaşanan kötü ekonomik yapının iyileşmesine yönelik olumlu adımlar olmuştur. Bu ilişkiler kapsamında Afrika'nın uluslararası alandaki en önemli ekonomik partnerlerinden birinin Avrupa Birliği olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca AB, kıtada kurulan birçok uluslararası kuruluşun oluşmasında da önemli rol oynamıştır (Daban, 2017, s. 142-148).

Avrupa Birliği ülkelerinin kıta ülkeleri ile olan ilişkilerinin derinliği diğer aktörlerden farklılık göstermektedir. Bunda kolonyal geçmişin çok fazla etkisi vardır fakat Avrupa Birliği ülkelerini kıtada etkisi görülen Çin ve Rusya gibi diğer aktörlerden ayıran özellik te yine aynı sebeptir. Bu durumun bir yansıması kıta ülkelerinin kolonyal geçmişi bulunmayan ülkelere karşı daha açık bir politika izlenmesinin önünü açmış olmasıdır. Bu anlamda Birlik dışındaki ülkeler ile “kazan-kazan” kapsamında kurduğu ilişkiler bu duruma bir örnek niteliğindedir.

Diğer yandan Avrupa Birliği'nden ayrılan İngiltere Brexit sonrası kıta ülkeleri ile ilişkilerini düzenlemek için de ikili görüşmeler yaparak önemli ticari partnerliğini devam ettirmek istemiştir. Nitekim aşağıdaki grafikte görüleceği üzere Avrupa Birliği'nin Afrika ile olan ticaret hacmi Brexit sonrası düşüş yaşamıştır fakat dış ticaret dengesi pozitif olarak ayrılmıştır. Bu durum ekonomik ilişkiler içerisinde İngiltere'nin etkisini göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden resmi olarak ayrıldığı 31 Ocak 2020 tarihini baz alırsak her iki tarafın Afrika ile olan ticaret ilişkisine olan etkisini görebiliriz. Bu kapsamda 2019 ve 2020 yılı rakamları sırasıyla incelendiğinde Avrupa Birliği'nin Afrika ile olan ithalatı 136 milyar Euro, ihracatı 145 milyar Euro ile ticaret dengesi 8 milyar Euro ile artıda iken sonraki yıl ise ithalatı 101 milyar Euro, ihracatı ise 124 milyar Euro ile ticaret dengesi 23 milyar Euro seviyesine yükselmiştir. 2019 ve 2020 yıllarının ikisinin de pandemi (Covid-19) yılları olması iki yıl arasındaki en büyük değişimin Brexit olmasını da doğrulamaktadır. Bu sebeple ithalat tarafındaki ağırlığı düşen Avrupa Birliği'nin ihracat ağırlığı artmıştır.

Söz konusu grafik ABD ve Çin grafikleri ile karşılaştırıldığında ise ithalat ve ihracat dengesi kapsamında Çin'e ait grafiğe daha çok benzemekte fakat iş modeli kapsamında Çin'den ayrılmaktadır.

Grafik 3.12: AB – Afrika Dış Ticareti (Milyar \$). Kaynak: Eurostat

3.3.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'nin tarihsel olarak Afrika kıtasına olan yoğun ilgisi bağımsızlığını kazandığı 1776 yılından sonra gerçekleşmiştir. Fakat bu dönemlerde kıtanın üzerinde egemenlik kuran ülkelerin genel itibarıyla Avrupalı ülkeler olması sebebiyle ABD'nin kıta üzerinde kuvvetli bir denge ve güç unsuru olması II. Dünya Savaşı sonrasına ve Soğuk Savaş dönemine denk gelmektedir. Bu sebeple ABD'nin kıta ile ilişkilerinin seyrini Soğuk Savaş ekseninde ayırarak incelemek daha anlamlı olacaktır.

ABD köleliğin kaldırılması kapsamında 1820 yılından itibaren Afrika'ya geri dönüş kapsamında göçmen gruplarını göndermeye başlamıştır. Böylece Amerikan Kolonileşme Derneği (The American Colonization Society) ilk göçmen grubunu Sierra Leona'da yer alan Sherbo Adasına götürmüştür fakat burada yaşanan bir kısım aksaklıklar sebebiyle sonraki yıllarda transfer edilen yeni gruplar başka yerlere sevk edilmiştir. Nitekim bu faaliyetler sonucunda 1847 yılında Liberya adıyla buradaki halk bağımsızlığını ilan etmiştir (Library of Congress, 2020).

ABD, Afrika'nın bağımsızlık süreçlerinde önemli bir yeri olan 1884 yılındaki Berlin Konferansı'nda da yer alarak çıkarlarını korumaya çalışmış ve sömürgeciliğin yayılmasını engelleyecek kararları desteklemiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı sonunda ABD Başkanı Wilson açıkladığı ilkeler ile sömürgeciliğe karşı çıkmıştır ve II. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Atlantik Bildirisi ile de Afrika ülkelerinin bağımsızlığına kapı aralanmıştır. Bu bağlamda kıta ABD için birincil önemde değildir fakat kurulan ilişkiler çoğunlukla ticari zeminde önem kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Soğuk Savaş'ın yaşandığı dönemde, ise ABD'nin Sovyetlere karşı üstün gelme mücadelesi çevreleme politikası bağlamında yürütüldüğünden dolayı Afrika, mücadelenin gidişatına göre ilgi görmüştür. ABD'nin Sovyetleri çevrelemeye çalışması ve uluslararası desteğini arttırmaya çalışması sebebi ile Afrika ilgi görmüştür fakat SSCB'nin dağılması bu ilgiyi de azaltmıştır. Bunun yanı sıra bu durum uzun sürmemiş ve kısa süre sonra Afrika'nın önemi tekrar ivme kazanmıştır. Burada ABD'yi harekete geçiren önemli üç sebep: Yükselen güç olarak Çin'in uluslararası arenada etkin olmaya başlaması, yaşanan terör olayları sebebi ile güvenlik algısı ve enerji politikalarıdır (Yüksel, 2016, s. 1399-1400).

1998 yılında Tanzanya ve Kenya'daki ABD büyükelçiliklerine yapılan bombalı saldırılar ABD'nin Afrika ile olan ilişkisini daha çok güvenlik odaklı bir zemine

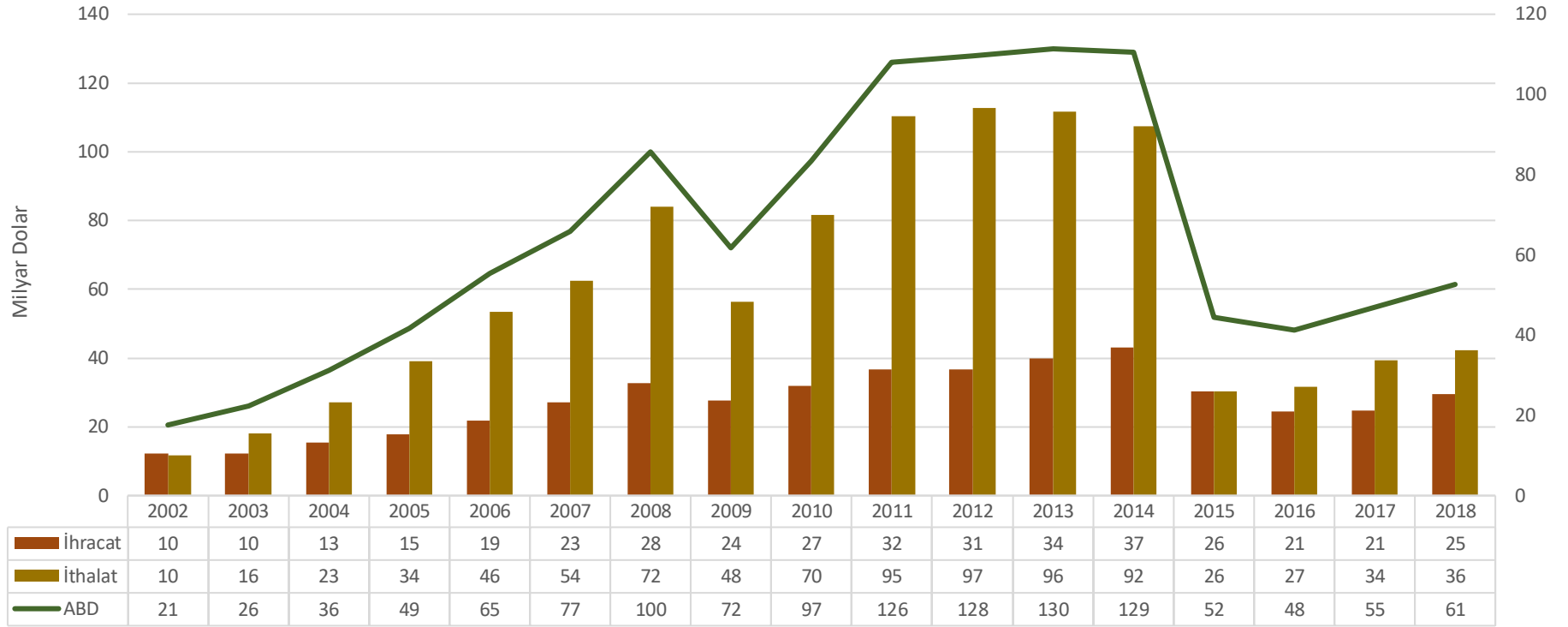
kaydırmıştır. Ardından yaşanan 11 Eylül olayının ABD'nin dış politikasında meydana getirdiği paradigma değişimi doğal olarak Afrika'ya da yansımıştır. Nitekim ABD bu gelişmeler sebebiyle 2007 yılında Afrika özelinde güvenlikten sağlığa ve ekonomik kalkınmaya bir dizi misyon edinen bir komutanlık kurmuştur: AFRİCOM. Kıtaya özel kurulmuş olan bu komutanlık kıtanın ABD açısından uzun dönemli projeksiyona girdiğinin göstergesi olmuştur (AFRICOM, 2020). Yine bu durumu destekleyecek bir diğer konu ise Obama döneminde yayınlanan Sahra altı Afrika'ya yönelik strateji planı olmuştur. Bu kapsamda 4 ana stratejik hedef belirlenmiştir:

- Demokratik kurumların güçlendirilmesi
- Ekonomik büyüme, yatırım ve ticaretin teşvik edilmesi
- Barış ve güvenliğin geliştirilmesi
- Kalkınma ve fırsatların teşvik edilmesi (White House)

Bu hedefler ABD'nin Afrika ile olan ekonomik ilişkilerini değiştirmiş olmamakla birlikte kapsamını ve boyutunu arttırmıştır. Bu kapsamda ABD'nin Afrika ile olan dış ticaret hacminin görüldüğü Grafik 3.2 incelendiğinde 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkisinin görüldüğü 2009 yılı hariç tutulursa 2002 yılından 2014 yılına kadar toplam dış ticaret hacmi yıllar itibariyle artış göstermektedir. Bu durum Beyaz Saray raporlarında görülen bölgeye yönelik alınan kararlar ile uyumlu görünmektedir. Grafikte dikkat çekici hususlardan biri söz konusu ticaret hacminin hemen her yıl önemli bir kısmını ABD'nin ithalatının oluşturuyor olmasıdır.

Diğer yandan kıta özelinde bir rekabet ilişkisi içerisinde bulunan Çin ile ekonomi politikaları oldukça farklı seyretmektedir. Çünkü bir sonraki bölümde Çin'in Afrika ile olan ticari ilişkisine dair grafikler incelendiğinde Çin'in Afrika ile olan ihracat ve ithalat seviyelerinin daha dengeli seyrettiği ve ayrıca ABD gibi hammadde ve enerji temini sonrası kıtaya mamul ve yarı mamul sevkiyatında bulunduğu görülmektedir. Söz konusu grafikte göze çarpan diğer bir görüntü ise ticari ilişkilerin hem ihracat hem de ithalat boyutunda 2015 yılı itibariyle oldukça keskin bir düşüş yaşamış olmasıdır. Bunun sebebi ise ABD'nin kıtaya sağladığı doğrudan yatırımlardaki düşüştür (Orakçı, 2020).

ABD'nin Afrika ile Dış Ticareti

Grafik 3.2: ABD'nin Afrika ile olan Dış Ticareti. Kaynak: Johns Hopkins China-Africa Research Initiative

Nihai olarak sömürgecilik öncesi dönemden itibaren yaşanan ilişkiler ABD açısından ekonomik unsurları içeren bir ilişki ağına sahipken soğuk savaş döneminde bir tampon bölge ve rakibe kaptırılmaması gereken bir coğrafya olarak okunmuştur. Ardından küresel siyaseti etkileyen güvenlik odaklı politikalardan dolayı mevcut ilişkiler de güvenlik merkezli şekillenmiştir. Daha sonra dünya siyasetinde Çin'in yükselişi ABD'nin bölgede bu defa farklı bir rakip ile güç mücadelesine girdiği bir ortam oluşturmuştur. Fakat bu yeni mücadele kıta ülkeleri ile olan ilişkileri daha çok ekonomik zemine çekmiştir. Böylece ABD'nin Afrika ile olan ilişki süreci bağımsızlığından bugüne oldukça aktif olarak devam etmiştir ve etmektedir.

3.3.4. Rusya

Rusların Akdeniz ve Körfez bölgesinde etkili olma isteği, tarihi süreçte jeopolitik stratejisini ve küresel güçler ile olan ilişkilerini belirleme noktasında önemli bir etken olmuştur. Bu bağlamda Çarlık Rusya'sının Afrika ile kurmuş olduğu ilk ilişkiler Etiyopya ile kurmuş olduğu temaslardır. Fakat Osmanlı'nın bir güç olarak Anadolu coğrafyasında yer tutması Rusların Afrika'ya olan açılımını önemli derecede etkilemiştir. Daha önce bahsettiğimiz 1877-1878 savaşı Ruslar için önemli bir kırılma noktası olarak Afrika ile olan ilişkilere kapı açmıştır. Daha sonra kurulan SSCB de temalarını devam ettirerek ilişkilerini genişletmiştir. Nitekim ilk olarak Kuzey Afrika bölgesi ile genişletilen ilişkiler daha sonra Güney Afrika, Sudan, Somali ve Moritanya gibi ülkelerle diplomatik ilişkiler kurularak devam etmiştir (Daban, 2017, s. 118-121). SSCB döneminde Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ve ekonomik inşaa süreçlerinde vermiş olduğu destekler ise kıta ile ilişkilerinin düğümünün atıldığı dönemdir (Abdujabarova, 2017). Birleşmiş Milletler 'in sömürge altındaki ülkelere bağımsızlığını öngören kararının alınmasında da yine Rusların Avrupalı ülkelerin karşısında olumlu oy ile dengeleyici olması Afrika tarafında olumlu karşılanmıştır. Böylece dekolonizasyon döneminde Rusya önemli adımlar atmıştır (Akhiyadov, 2019).

Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın iç politikasını öncelemesi sebebiyle hızlı bir düşüşün yaşandığı ilişkiler, 2000 sonrası yeniden toparlanmıştır. Dahası Rusya uluslararası arenada eski saygınlığını kazanmaya çalışırken Afrika'yı bu anlamda bir gösterge olarak görmüştür. Bugün, Rusya Federasyonu'nun da gündeminden düşmeyen Afrika, özellikle Putin dönemi ile birlikte Rus dış politikasında yaşanan yapılanma ile yeniden

ivme kazanmıştır ve Rus dış politikasındaki önem seviyesini korumuştur (Fidan & Aras, 2010, s. 48-50). Ardından Rusya da 2007 ve 2009 yıllarında Afrika ülkelerine bir dizi iş birliği gezileri düzenleyerek yeni ilişkiler inşa etme sürecine girmiştir. Bu iş birlikleri ekonomik faaliyetleri kapsadığı gibi uluslararası arenada meşruiyet zemini oluşturacak BM kararlarında destek sağlamak gibi siyasi unsurları da içermektedir.

Rusya'nın tüm bu açıklamalar temelinde Afrika'ya yönelik hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Akdeniz'e egemen olma stratejisinin bir parçası olarak kıta ile olan ilişkiler ve küresel siyasette söz sahibi olunabilmesi için uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmelerin yaşandığı havzaya yakın olmak,
- Ekonomisinde önemli ölçüde ağırlığı bulunan enerji ihracatındaki bağıllığını azaltmak ve ticaretinin kapsamını genişleterek daha da canlandırmak,
- Bölgede ABD ve Çin politikalarını dengelemek. Ayrıca rekabetten kopmamak.

Sıraladığımız bu hedeflerin Rusya açısından önemli olduğu yadsınamaz. Nitekim son 10 yılda ekonomisinde sorun yaşayan Rusya'nın, ticari ilişkilerini arttırabildiği bölgelerden biri Afrika olmuştur. Bu kapsamda 2018 yılı itibariyle Afrika ile olan ticaret hacmi 20 milyar doları geçmiştir. Fakat bu rakam aynı yıl için Avrupa Birliği'nde 278 milyar Euro, ABD'de 61 Milyar dolar ve Çin'de 185 milyar dolardır. (Akhiyadov, 2019) Bu sebeple Rusya'nın, Afrika kıtasında Avrupa Birliği, ABD ve Çin ile karşılaştırıldığında henüz çok büyük bir etkisi bulunmamaktadır.

3.3.5. Çin

Çin, Ming Hanedanlığı döneminde ilki 1405 yılında olmak üzere Afrika, Güney ve Güney Doğu Asya bölgelerine birçok deniz seferi düzenlemiştir. Deniz seferlerini fazlaca destekleyen imparator Yongle'nin vefat etmesinin ardından deniz seferleri azalmış ve bir süre sonra kesilmiştir. Bu durum Çin'in Avrupalılardan önce kıtaya deniz seferleri düzenlemiş olmasına rağmen seferlerini durdurması sebebiyle Afrika ile olan ilişkilerini ertelenmiştir (Hazar, 2016, s. 28-29). Ve uzunca bir süre boşluk

meydana gelmiştir. İlişkilerin tekrar başlaması ise, uluslararası arenada Soğuk Savaş dönemi, Çin’de sosyalist devrimin yaşandığı yıllara denk gelmektedir. Çin’in dış politikada üçüncü dünya ülkesi söylemiyle ideolojik bir bakış açısı sergilediği Mao Zedong döneminde (1949-1976) sömürge karşıtı mücadelelere vermiş olduğu destek nedeniyle kıta ile olan ilişkiler tekrar canlanmıştır. Tekrar başlayan bu ilişki, sömürge karşıtlığı ve üçüncü dünya ülkeleri arasındaki iş birliğini arttırmaya yönelik olması açısından, 1955 yılında düzenlenen, Bandung Konferansı ile pekişme sağlamıştır.²⁹ Bu ilişkiler Soğuk Savaş sonrasında da artarak devam etmiş olup bugün çok daha yoğun olan ilişkilere bir zemin oluşturmuştur. Bu kapsamda özellikle 10-12 Ekim 2000 tarihlerinde Pekin’de düzenlenen İşbirliği Forumu ilişkiler için bir dönüm noktası olmuştur. Üst düzey yetkililerin katıldığı bu toplantıda ekonomik ve sosyal kalkınmayı öngören iki önemli belge de imzalanmıştır. Daha sonra 2007 yılında Çin Devlet Başkanı Hu Jintao’nun yapmış olduğu kapsamlı Afrika ziyaretleri sırasında bir dizi önemli görüşme gerçekleşmiştir. Tüm bu ilişki süreci Çin ve Afrika ilişkilerini daha çok ekonomik bir zeminde konsolide etmiştir bu sürecin bir neticesi olarak bugün Çin, Afrika’nın birinci ticaret ortağı konumuna gelmiştir.

Diğer yandan dış politikasında yaşanan değişimler sebebiyle Çin, uluslararası arenada olduğu gibi kıta özelinde de ekonomik ve politik olarak hem ABD ile hem de Rusya ile mücadele etmeye başlamıştır. Bu sebeple Çin Afrika’da yer alan Çin merkezli şirketlerin sayısını arttırarak diplomatik, siyasi ve askeri konularda hem kıta genelinde kendi etkinliğini arttırmış hem de ülke bazında ortaklıklarını yaygınlaştırmıştır. Bu kapsamda 2019 yılı itibariyle Afrika’da faaliyet gösteren Çinli şirketlerin mühendislik

---

²⁹ Çin, kıta ülkelerinin Batı’ya karşı olan ulusal kurtuluş mücadelelerine destek verirken bir yandan da meşru hükümetlere olan ayaklanmaları desteklediği gerekçesiyle bazı Afrika ülkeleri ile ilişkileri bozulmuştur. Hatta diplomatlarının sınır dışı edildiği vakalar dahi yaşanmıştır. Sonraki süreçte bu ilişkileri düzeltmeye çalışan Çin, Mao’nun ölümünün ardından dış politikasında yaşanan açılım politikası ile Afrika ile olan ilişkilerini daha çok ekonomik ilişkilerin yoğun olduğu bir zemine kaydırmıştır.

Kazan-Kazan prensibi ve ülkelerin iç işlerine karışmama prensipleri ile hareket eden Çin, Afrika’da etkinlik alanına sahip ABD ve Avrupa Birliği’nin güçlü ülkelerinin yanı sıra etkinlik alanlarını genişletmeye çalışan Rusya, Brezilya ve Hindistan gibi yeni güçlerin de rakibi konumundadır. Bu sebeple ekonomik alan lokomotif olmakla beraber siyasi ve askeri alanlarda da dikkat çekici politikalar inşa etmiştir.

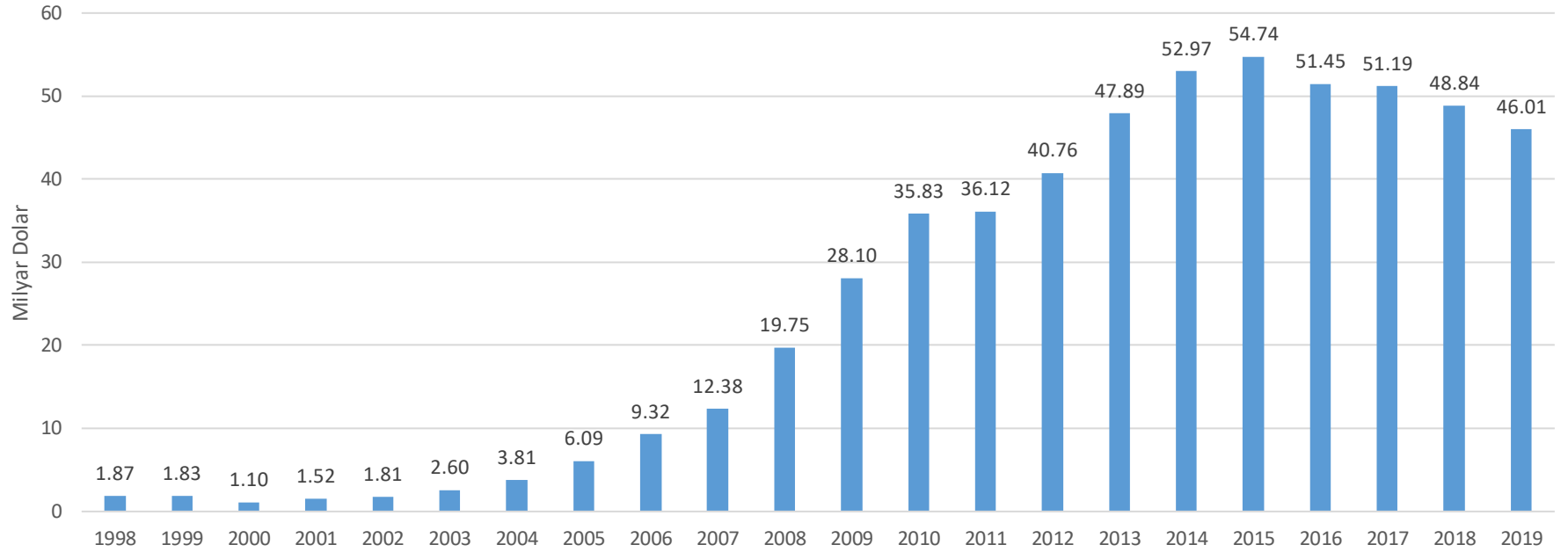
ve inşaat projelerinin geliri 46 Milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam Çin'in söz konusu şirketlerinin toplam tutarının %26'sını oluşturmaktadır.³⁰ Detayı aşağıdaki tabloda görülen söz konusu gelirden en fazla paya sahip ülkeler ise Cezayir, Nijerya, Kenya, Mısır ve Angola'dır. Nihayetinde bugün Afrika, Çin yatırımlarını en fazla alan ikinci bölge konumundadır.

---

³⁰ Bu orana Libya dahil edilmemiş olup, Libya'nın dahil edilmesi ile oran %38,9 seviyesine yükselmektedir.

Çin Merkezli Şirketlerin Afrika'daki İnşaat Projelerinin Yıllık Gelirleri (Brüt)

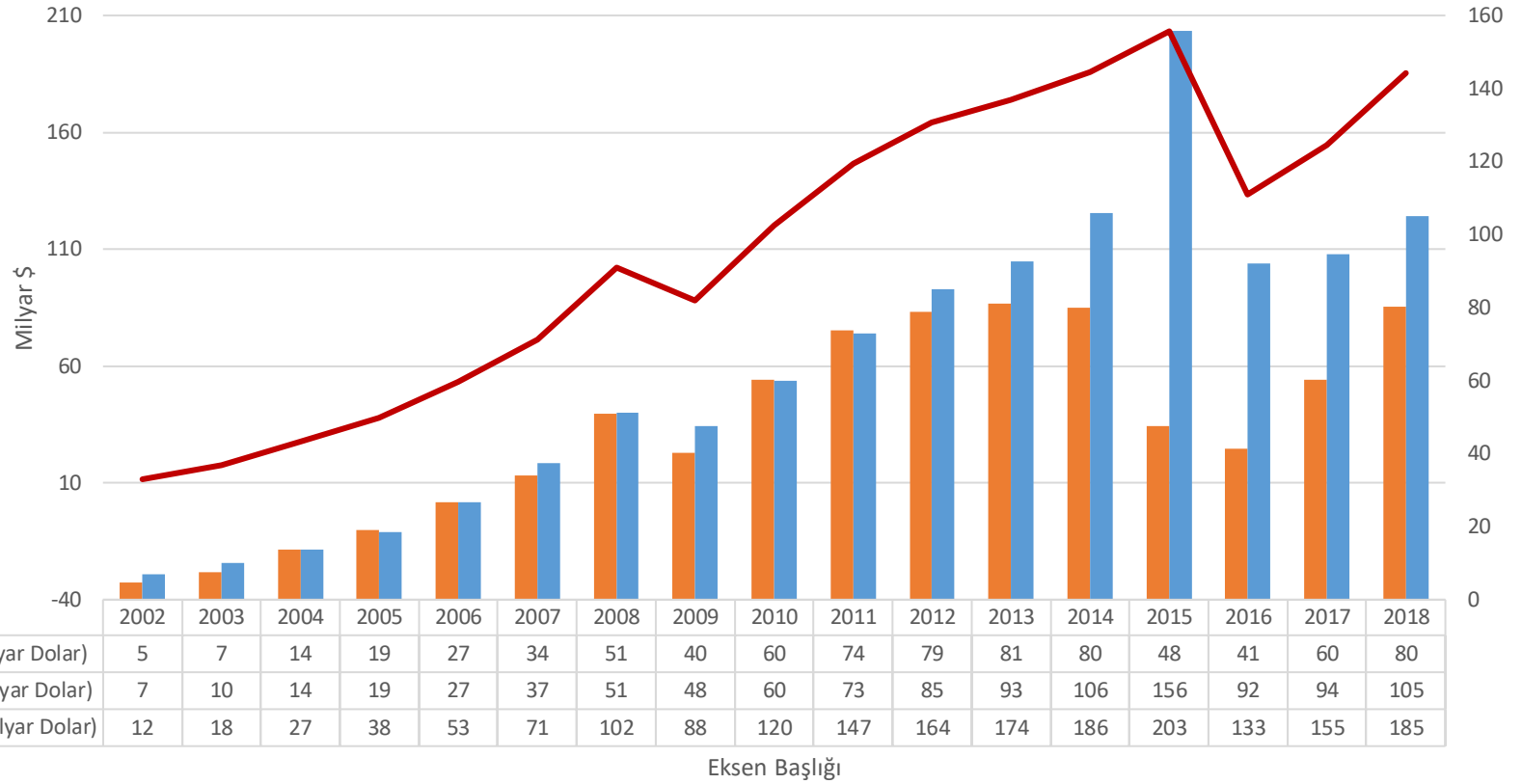

Grafik 3.3: Çin Merkezli Şirketlerin Afrika'daki İnşaat Projelerinin Yıllık Gelirleri. Kaynak: Johns Hopkins China-Africa Research Initiative

Çin ve Afrika arasında artan dış ticaret hacmi 2001 yılında 11 milyar dolar düzeyinde iken, 8. Çin-Afrika İşbirliği Forumu'nda ifade edildiği üzere, 2019 yılında bu rakam 208 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere ilişkilerde altı yüz yıllık bir geçmişe sahip olunmasına rağmen son çeyrek yüzyıldaki seviyelere daha önce hiç ulaşılmamıştır. Son on yedi yıla ait ticaret hacmine ilişkin rakamlar aşağıdaki tabloda ayrıca belirtilmiştir.

Çin'in Afrika ile Dış Ticareti

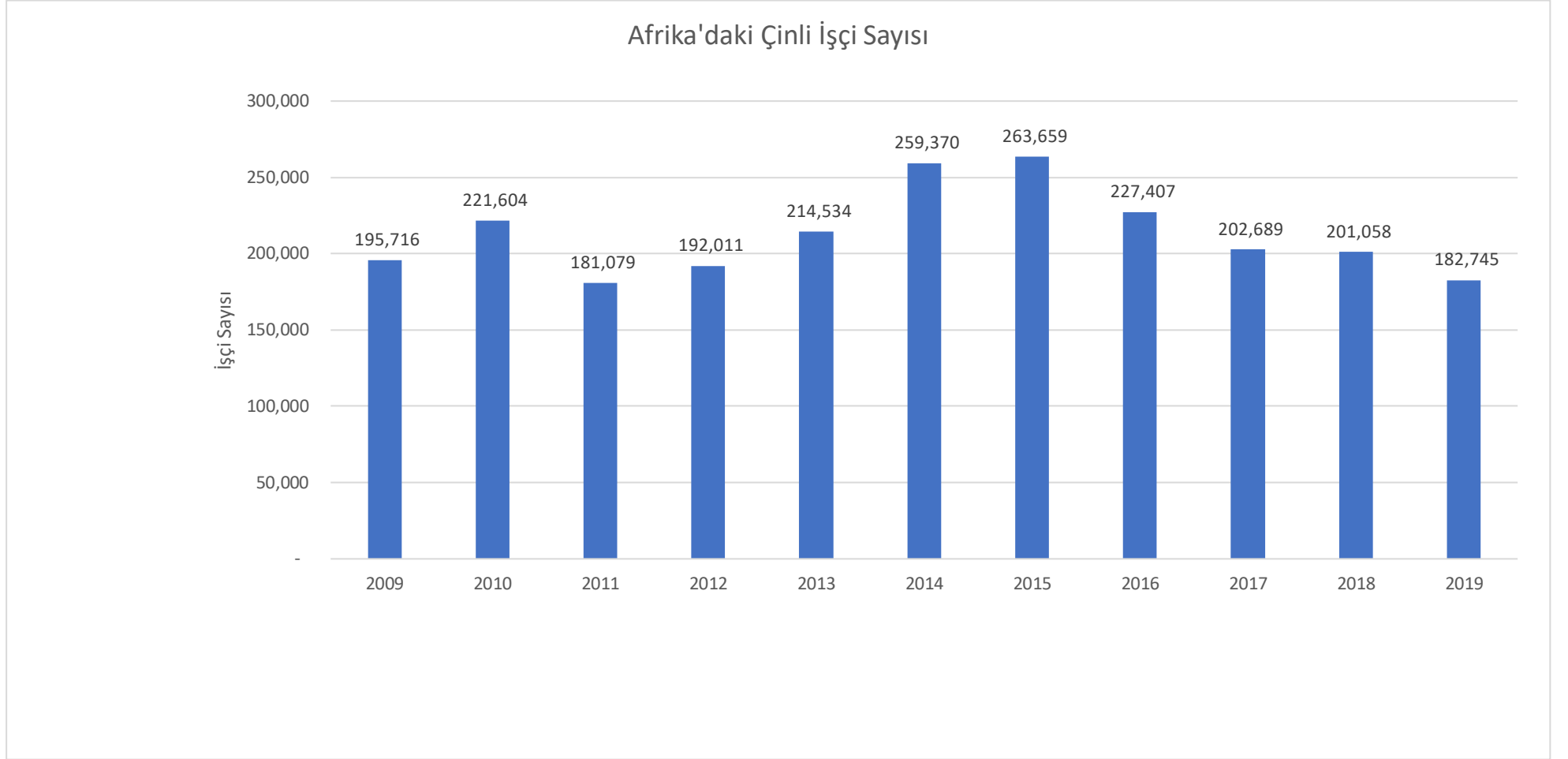
Grafik 3.4: Çin'in Afrika ile Dış Ticareti. Kaynak: Johns Hopkins China-Africa Research Initiative

Grafik 3.4 incelendiğinde 2009 ve 2016 yıllarında önceki yıla göre bir düşüş yaşanmış olmasına rağmen on yedi yıllık zaman serisinde Çin'in Afrika ülkelerine yapmış olduğu ihracatın hızla arttığı görülmektedir. Afrika'dan yapılan ithalatın ise benzer şekilde 2014 yılına kadar artış gösterdiği fakat sonraki yıllarda düşüşe geçtiği ve son iki yılda 2014 yılındaki seviyeyi yakaladığı görülmektedir. 12 milyar dolardan 185 milyar dolara ulaşan ticaret hacmi son yıllarda 200 milyar doların üzerine çıkarak kıtanın toplam dış ticaret hacminin %20'sine denk gelmektedir. Ayrıca grafikte dikkat çekici bir diğer unsur ise ithalat ve ihracat sütunlarının birbirine olan benzerliğidir. Bu da aslında yukarıda ifade ettiğimiz bölgeye yapılan yatırımlar ile ticaretin bağlantısını teyit etmektedir. Dahası Çin Afrika ülkelerine teknolojiye dayalı ürünler, makine, plastik ve metal parça ile türevlerini ihraç ederken, Afrika ülkelerinden özellikle hammadde ve enerji kaynağı ithal etmektedir³¹ (WITS, 2022). Bu durum Çin'i birkaç açıdan avantajlı konuma taşımaktadır. Bunlar; hammadde ve enerji kaynağını yurt içine transfer ederek teknoloji temelli ürünlerin ihracatını gerçekleştirmek, yurt içi istihdamı sağlamlaştırırken fazla iş gücünü yatırım yapılan ülkelerde istihdam ettirebilmek ve “know-how” birikimini teknoloji transferine kapı aralamak.

Dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip olan Çin'in Afrika kıtasındaki Çinli işçi sayısını aşağıdaki veiler üzerinden incelediğimizde 2019 yılı itibariyle Çinli işçi sayısı 182,745 kişi ve 11 yıllık seri itibariyle ortalama işçi sayısı 212,897 kişi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Afrika'da toplam 1 milyonun üzerinde de Çin vatandaşı ikamet etmektedir. Bu kapsamda 2019 yılı itibariyle de Kuzey Afrika dışındaki bölge ülkeleri özelinde işçi sayısı bağlamında Angola, Nijerya, Zambiya ve Etiyopya ön plana çıkmaktadır. Bu görüntü Çin'in kıta ile uzun bir ilişki geçmişi bulunan ABD ve kolonyal ülkelerin kıta ile ilişkileri arasındaki çok farklı bir noktaya işaret etmektedir. ABD'nin yeniden inşası sırasında Amerika'ya götürülen Afrikalı işçilerin yerine kendi ülke vatandaşını kıtaya göç ettiren Çin'in ekonomi-politik farklılığıdır.

---

³¹ Çin enerji ihtiyacının %25'ini kıta ülkelerinden sağlamaktadır. Bu anlamda, özellikle altyapı dahil ulaşım ve taşımacılık sektörlerinin hem geliştirilmesi hem de güvenliklerinin sağlanması Çin açısından stratejik öneme sahiptir (İstikbal, Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Güvenliği, 2019).

Grafik 3.5: Afrika'daki Çinli İşçi Sayısı. Kaynak: Johns Hopkins China-Africa Research Initiative

Çin ve Afrika arasındaki bu dış ticaret ilişkisi, büyük ölçüde Çin menşeli firmaların altyapı projelerini finanse etmesi karşılığında ilgili ülkeden doğal kaynak takasına dayanan “Angola Modeli” çerçevesinde yürütülmektedir. Model, ihraç edilen doğal kaynakların katma değer yaratılarak tekrar Afrika pazarına sunulabilme olanağı sağlaması sebebiyle Çinli şirketlerin kıtaya ilgisinin yüksek düzeyde seyretmesine neden olmaktadır. (Demir, 2013). Ayrıca, Çinli şirketler gerçekleştirdikleri yatırımlar karşılığında söz konusu yatırımın işletme haklarını da devralmaktadır. Bu anlamda Angola modeli birçok Afrika ülkesinde altyapı yatırımlarının hız kazanmasını sağlarken gerçekleştirilen projelere sağlanan finansmanlar sayesinde de işletme hakları uzun yıllar devralınmıştır³². Örneğin, Çin’in Kenya’daki demiryolu projesi için sağlamış olduğu kredinin geri ödemesinde yaşanan gecikme sebebi ile 2020 yılında ülke varlıklarına el koyabileceği sorunu ile karşılaşmıştır. Aynı şekilde 2017 yılında Sri Lanka hükümeti Hambantona Limanı’nı, Zimbavya ise Kenneth Kaunda Uluslararası Havalimanı’nı Çin’e devir etmiştir. Benzer durumlar Cibuti, Mozambik ve Güney Afrika ülkelerinde de yaşanmaktadır. Uluslararası platformlarda önemli bir sorun olarak gündeme getirilen bu durum “Borç Tuzağı”³³ olarak ifade edilmekte olup özellikle Afrika ülkelerinin egemenliğini tehdit ettiği eleştirisi yapılmaktadır.

Çin dış yardımlarının %45’ini Afrika’ya göndermiştir (Johns Hopkins China-Africa Research Initiative). Aşağıdaki grafikte Çin’in küresel dış yardım harcamaları görülmektedir. 2016 yılında bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında görülen gerilemeyi istisna tutarsak yıllar itibariyle artış trendi izlemektedir. İhracat ve ithalat rakamları için de aynı yıllarda benzer durumu düşündüğümüzde dış ticareti ile uyumlu bir tablo görülmektedir. Bu da yine ifade etmek gerekir ise, Çin’in ticari ilişkide bulunduğu ülkelerdeki sektörlere sağladığı finansman kaynağı ile sahada kendini göstermektedir. Bu yaklaşım yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Afrika’da Çin’i özellikle ABD ve kolonyal geçmişi bulunan ülkelerden uygulama olarak ayırmaktadır. Fakat Çin’in Afrika ile olan ilişkilerinde bir “borç tuzağından” da söz edilmekte ve özellikle alt yapı projelerinin yapımı ve finansmanına vermiş olduğu destek ile daha çok “kazan-kazan” stratejisi belirlemiştir.

---

³² Bakınız: (The Guardian Newspapers, 2020)

³³ Özellikle batılı ülkelerin bunu dile getirmesi Afrika siyasetinde Çin’in yükselişini ve alternatiflerin artışını ifade etmektedir.

Grafik 3.63: Çin'in Global Dış Yardım Harcamaları. Kaynak: Johns Hopkins China-Africa Research Initiative

Bu kapsamda alınan kararlar ve yapılan anlaşmalar Çin'in Afrika'ya vermiş olduğu önemin yanı sıra bugün geline nokta itibariyle özellikle enerjiden sağlığa ve altyapıdan eğitime kadar hemen her sektörde kıta bir uluslararası mücadele sahasına ve karşılıklı ekonomik ilişkilerin kurulması istenen bir pazara dönüşmüştür. Bu sebeple rekabetin getirmiş olduğu mücadele Afrika ülkelerinde ağır şartların da oluşmasına neden olmuştur. Nihai olarak Çin'in bölgeye yönelik önemli yatırımları gerçekleşmiştir. Fakat, ciddi problemler de oluşmuştur. Bu sebeple tüm bu iş birlikleri Afrika ülkeleri için bir imkân anlamına gelirken diğer yandan bağımlılık anlamında da zorlukları içermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM KALKINMA BANKASI ÖRNEĞİ

İslam Kalkınma Bankası 1974 yılında, İslam Konferans Örgütü³⁴ üyesi ülkeler tarafından üye ülkeleri ve üye olmayan ülkelerdeki Müslüman toplulukları kalkındırmak amacıyla kurulmuş çok uluslu bir kalkınma bankasıdır. Banka, İslami ilkelere bağlı olacak şekilde üye ülkeler ve Müslüman topluluklar arasında ticaretin geliştirilmesi, sermaye ve finans desteğinin sağlanması, teknik yardım, eğitim desteği ve araştırma-geliştirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu kapsamda daha iyi bir yaşam ve refah düzeyinin artışı için gerekli olan ekonomik ve sosyal altyapıyı sağlamaya çalışmaktadır.

İslam Kalkınma Bankası tüm bu proje ve finansman süreçlerini kırılgan ve çatışmalara karşı hassas durumlar, üye ülkeler ile stratejik ortaklık, bölgesel iş birliği ve entegrasyon temaları kapsamında kalkınmaya yönelik olarak aşağıdaki maddeler kapsamında gerçekleştirmektedir:

- Yatırım ortamını iyileştirmek,
- Yatırıma yönelik teknik programlar yürütmek,
- Üye ülkelere danışmanlık hizmeti ve yatırım ajansları ile kapasite geliştirme programları düzenlemek,
- Üye ülkelerin yatırım cazibesini arttırmak ve bu kapsamda yerli yatırım ve girişimciliği teşvik etmek,
- Çalıştay, eğitim ve çalışma grupları ile uygulanabilir iş bağlantılarını kurarak bu kapsamda organizasyonlar düzenlemek.

Bu genel çerçevenin içerisinde İslam Kalkınma Bankası yoksulluk, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma konularında 2021 yılında yayınladığı “Ekonomik Güçlendirme” kavramı altında yeni bir paradigma ile hareket ettiğini ilan etmiştir (IsDB, 2021b). Bu kapsamda ekonomik güçlendirmeyi piyasaları geliştirmek, kapasiteyi arttırmak,

---

³⁴ Bugünkü ismi ile İslam İşbirliği Teşkilatı’dır.

düzenleyici ortamı ve altyapıyı destekleyecek şekilde aşağıdaki 7 temel fikir üzerine inşa ettiğini belirtmiştir.

1. Yoksul ve dezavantajlı insanları topluma yük olarak görmemek,
2. Güçlendirilmesi hedeflenen grupların keşfedilmesi gerektiği ve bu grupların iyi bir potansiyele sahip olduğu düşüncesinin benimsenmesi,
3. Yoksul kesimin yeteneklerini kullanabilmesi için çalışmak,
4. Sadece yardım edip geri çekilmekten ziyade kalkınmaya yönelik karma bir model yaklaşımının desteklenmesi,
5. Yoksul kesimin ekosistem içerisinde önemli bir potansiyel aktör olabileceğini düşünmek,
6. Sosyal, ekonomik ve finansal performanslar arasında bir denge kurulması,
7. Meslek sahibi olunabileceğine ve istihdam oluşturulabileceğine güvenmek.

İslam Kalkınma Bankası bu fikirlerin hayata geçirilebilmesi ve yoksul kesimin potansiyelinin ortaya çıkarılabilmesi için ise 6 engelin kaldırılmasını gerektiğini belirtmektedir (IsDB, 2021b). Bu engeller:

1. İyi planlanmış ve karlı projelere erişimin eksikliği,
2. Yoksulların ekonomik faaliyetlerini destekleyecek projeler için düşük sosyal ve beşerî sermaye,
3. Yoksulların ekonomik faaliyetlerini destekleyecek ekonomik ve sosyal altyapının yeterli olmaması,
4. Finansmana erişimin eksikliği,
5. Kendi potansiyellerine olan inancının eksikliği,
6. (Amaca) Uygun pazarın eksikliği.

Ekonomik Kalkınma Yaklaşımı, yoksul kesimleri yardım alan pozisyondan kendi kendine yetebilen ve böylece sosyo-ekonomik kalkınmayı hızlandırabilecek gruplar haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda belirlemiş olduğu strateji kapsamında planladığı yardımlar ile hem iyi bir yatırım yapmış olmayı hem de dezavantajlı nüfus ile karşılıklı kazanmayı hedeflemektedir. Böylece İKB ilgili kesimlere yalnızca yeterli ve uygun araçlara erişim sağlamış olmayı yeterli bulmamakta, ekonomik olarak sisteme tam dahil olmalarını da sağlamaya çalışmaktadır.

57 üye ülkesi bulunan İslam Kalkınma Bankası'nın (İKB) söz konusu çalışmaları dört ana bölgede, Asya ve Latin Amerika, Avrupa ve Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey

Afrika, Sahra-altı Afrika, olmak üzere yerel çalışmalar ile birlikte dünya çapında yürütülmektedir. Bu kapsamda banka üye ve üye olmayan ülkelerdeki tüm Müslüman topluluklar dahilinde dünya nüfusunun 5'te 1'ine temas etmektedir. Bu teması ise üye ülkeler, uluslararası kuruluşlar ve özel vakıflar ile iş birliği yaparak gerçekleştirmektedir. İslam Kalkınma Bankası özellikle özel sektör ve sivil toplum aktörleri ile bir araya gelerek Kamu-Özel Ortaklığı (PPP) projeleri yürütmektedir.

İslam Kalkınma Bankası üye ülkelerinin yıllık bazda ortalama 200 Milyar usd finansman açığı bulunmaktadır. Bu sebeple Kamu-Özel Ortaklığına dayalı projeler önem arz etmektedir. Örneğin İslam Kalkınma Bankası 2013 yılında "Erişilebilir ve Temiz Enerji"³⁵ hedefleri kapsamında Türkiye'deki bir projeye %20 pay ile katılım sağlayarak enerji verimliliği ve kapasite artışı sağlamıştır. 2014 yılında Tunus'ta "Açlığa Son"³⁶ ve "İklim Eylemi"³⁷ hedefleri kapsamında tarımsal entegrasyon projesine yaklaşık %80 pay ile katılım sağlamış olup tarımsal kalkınmayı desteklemiştir. Bu kapsamda Banka, 17 üye ülkede toplam 46 Kamu-Özel ortaklığına dayalı proje gerçekleştirmiştir. Bu projelerin haricinde bölgesel entegrasyon ve iş birliği kapsamında üye ülkeler ile yapılan ortaklık kapsamında stratejik projeler gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu projelerin finansmanı için banka, önemli ölçüde dış yardım akışı sağlamaktadır. Özellikle Sahra altı Afrika bölgesindeki ülkelere yapılan yardımlar bu ülkelere yapılan toplam yardımlar³⁸ içerisinde oran olarak düşük kalmasına rağmen Komorlar, Gabon, Gine Bissau ve Uganda gibi birkaç ülke istisna tutulursa 1990 yılından bugüne kadar, yıllar itibariyle, bir süreklilik bulunmaktadır. Örneğin 1990 –

---

³⁵ Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Amaç:7. (Birleşmiş Milletler, 2020)

³⁶ Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Amaç:2. (Birleşmiş Milletler, 2020)

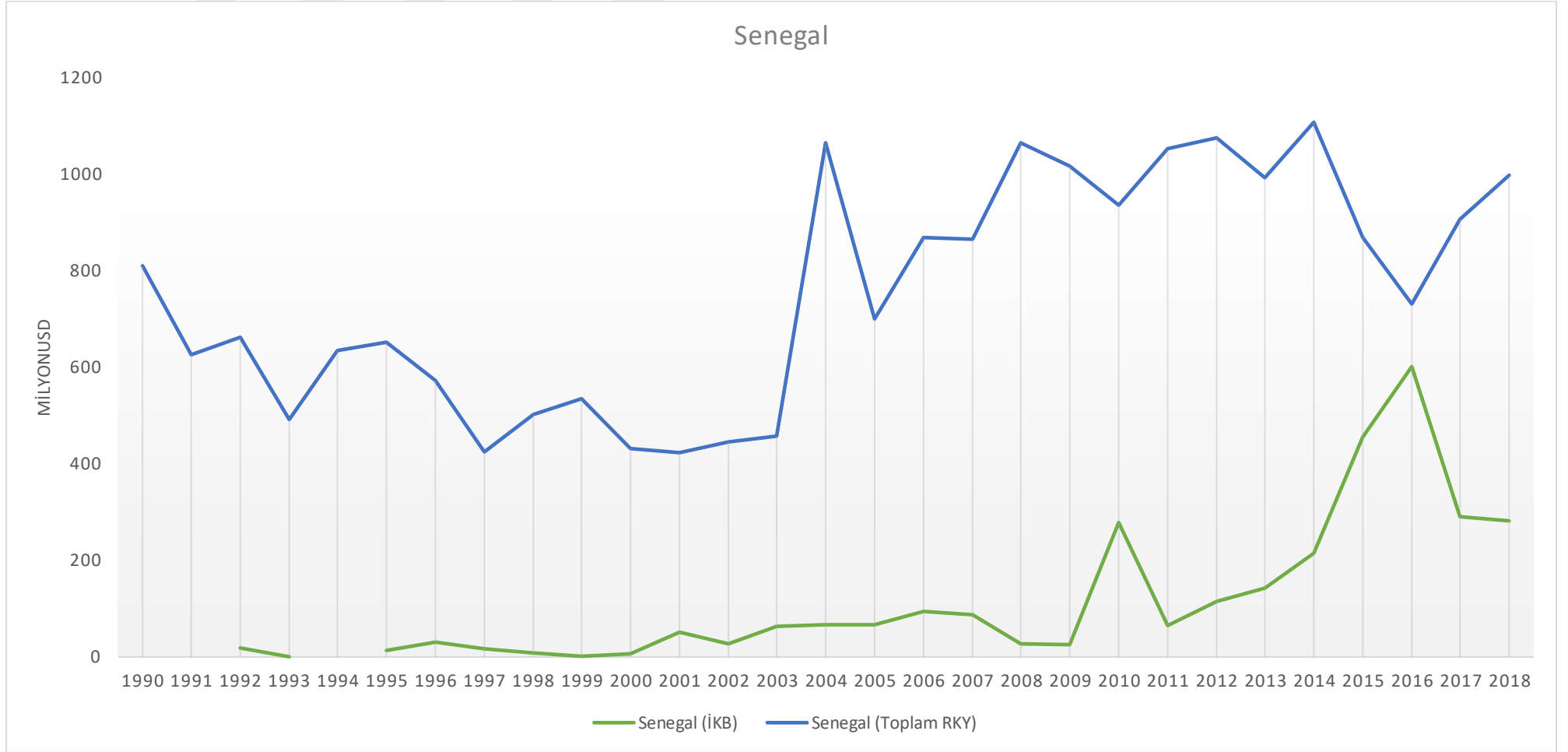
³⁷ Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Amaç:13. (Birleşmiş Milletler, 2020)

³⁸ İslam Kalkınma Bankası'nın sağlamış olduğu finansmanının bir kısmı Resmi Kalkınma Yardımları kapsamında değerlendirilmekte iken, diğer bir kısmı ise Resmi Kalkınma Yardımları dışında kalmaktadır.

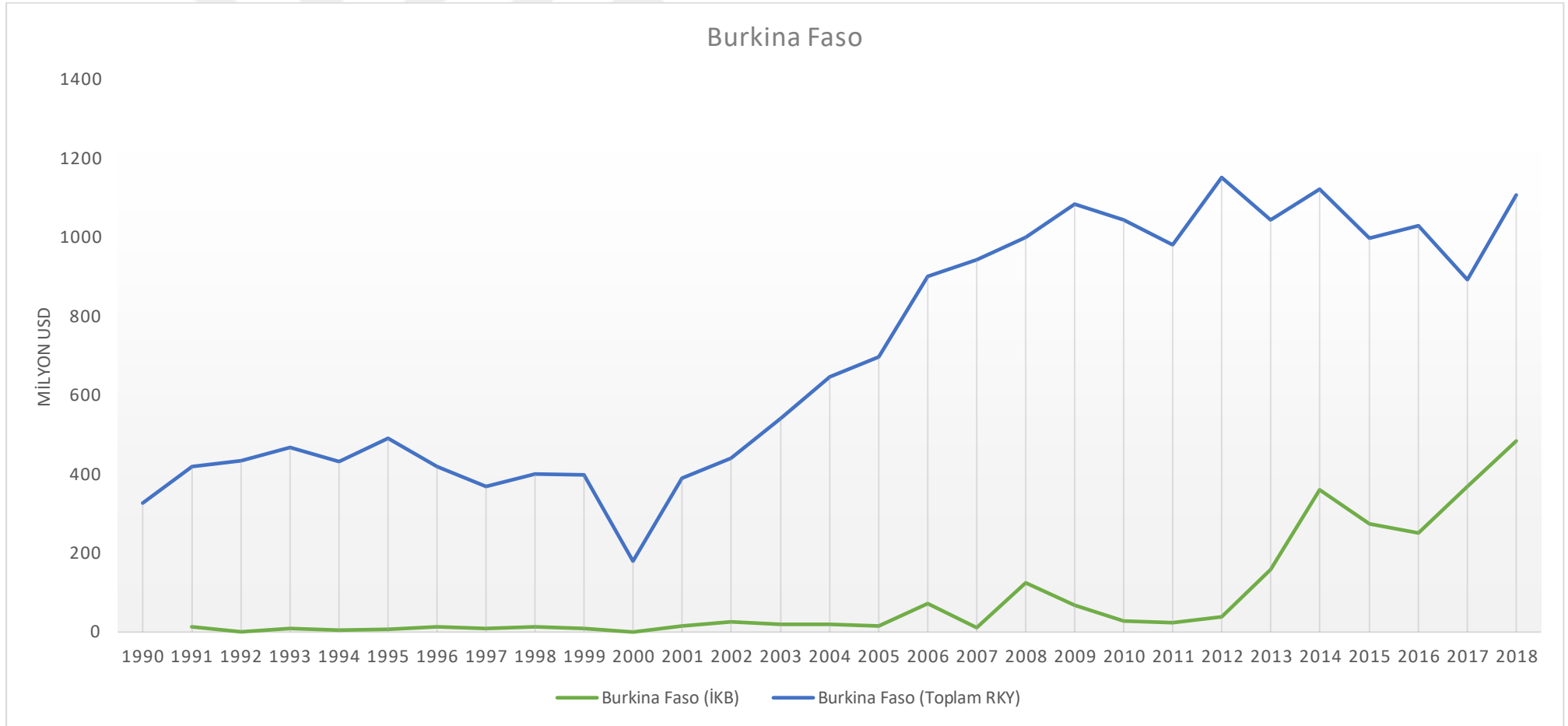
Ayrıca İslam Kalkınma Bankası finansman sağlarken Resmi Kalkınma Yardımları kapsamında olmayan fonlama işlemlerini Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler (HIPC) için uyguladığı kriterler kapsamında gerçekleştirmektedir.

2018 yılları arasında İslam Kalkınma Bankası yardımlarından en çok yararlanan Sahra altı Afrika ülkeleri: Senegal (3 Milyar usd), Burkina Faso (2.5 Milyar usd), Fildişi Sahilleri (1.7 Milyar usd), Kamerun (1.6 Milyar usd) ve Mali (1.5 Milyar usd) olmuştur. Bu ülkelerin aşağıdaki grafiklerde küresel ölçekte almış olduğu resmi kalkınma yardımları ile karşılaştırması da bulunmaktadır. Bu çerçevede İslam Kalkınma Bankası ve küresel ölçekteki kalkınma yardımlarının toplamı arasındaki fark ülkeler özelinde görülürken, toplam yardım rakamları açısından da bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır (IsDB, 2019).

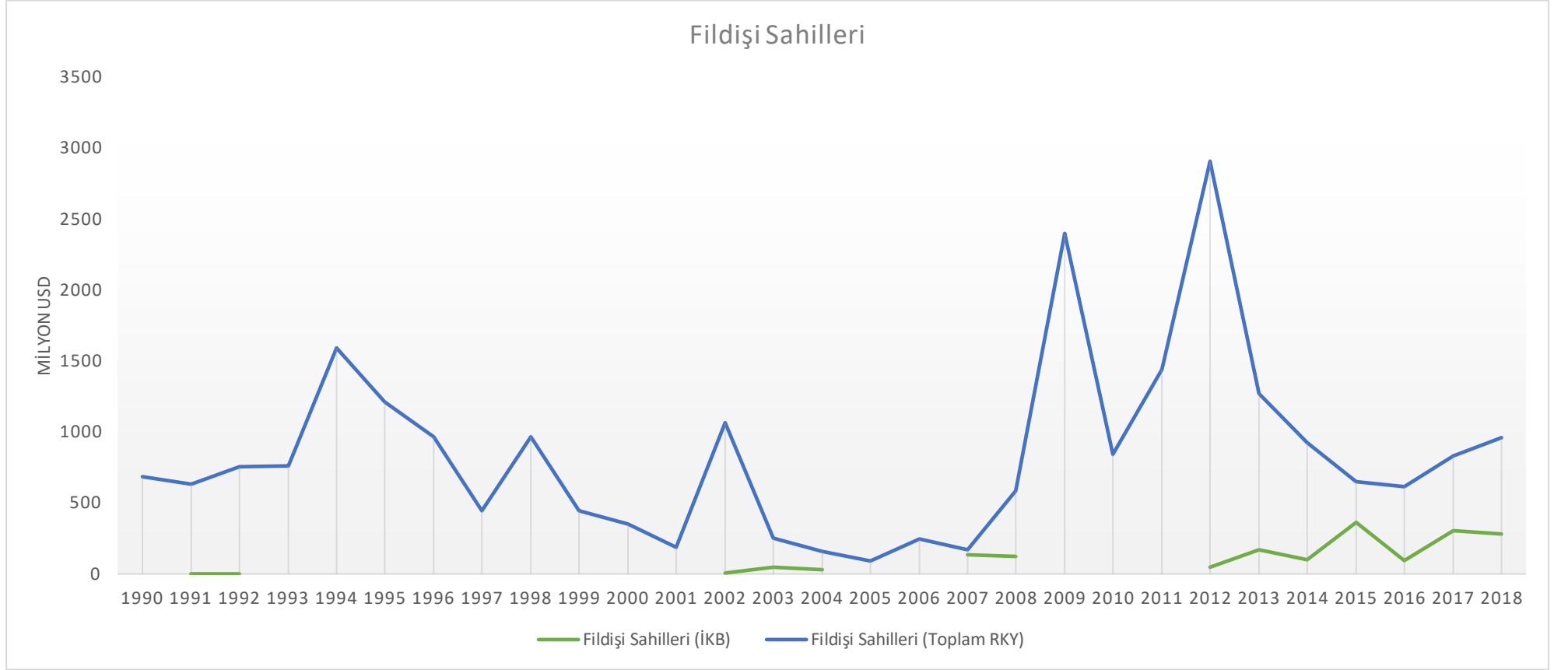

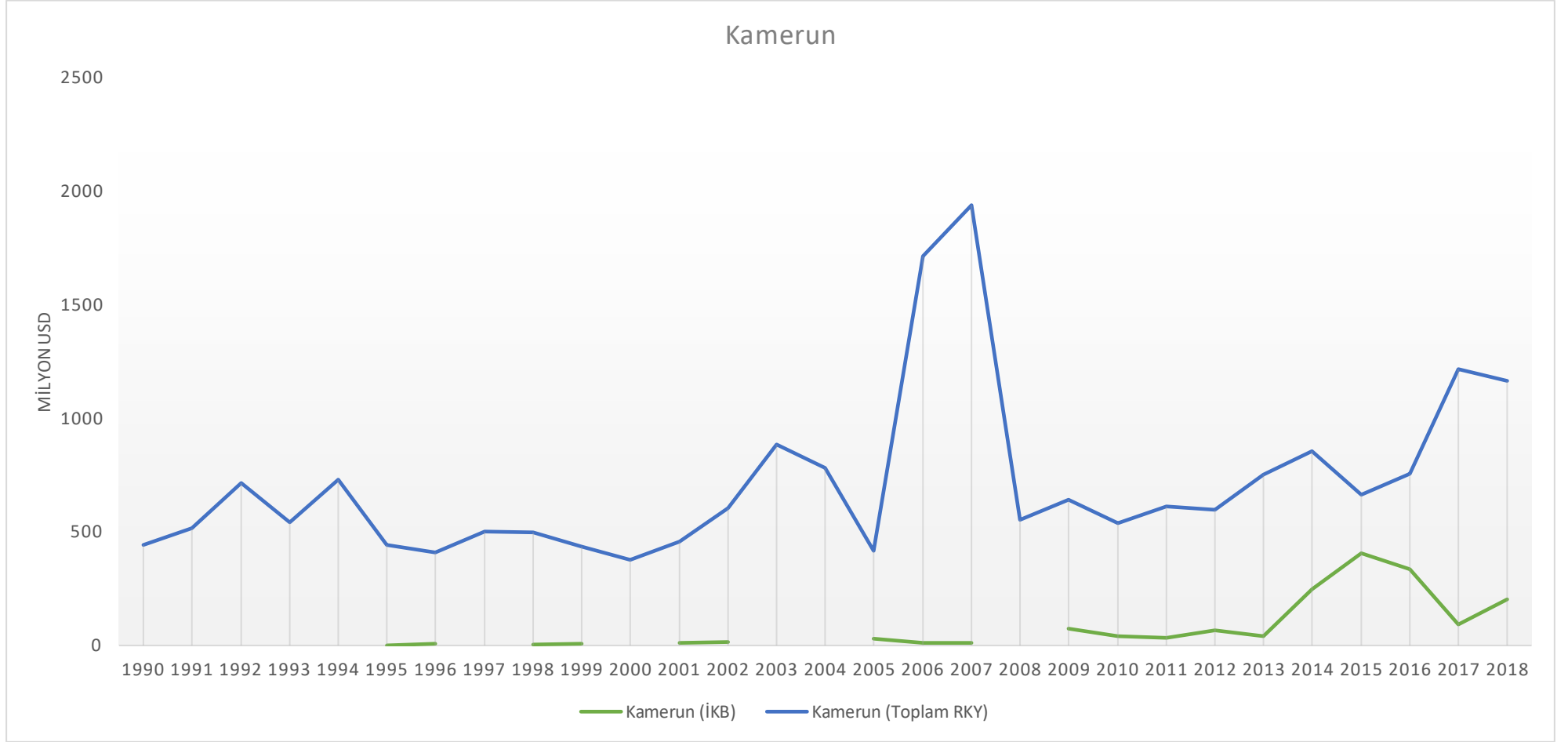
Grafik 4.1: Senegal'in İslam Kalkınma Bankası ve küresel ölçekte almış olduğu toplam resmi kalkınma yardımlarının karşılaştırması. Kaynak: World Bank, 2021 ve IsDB, 2020

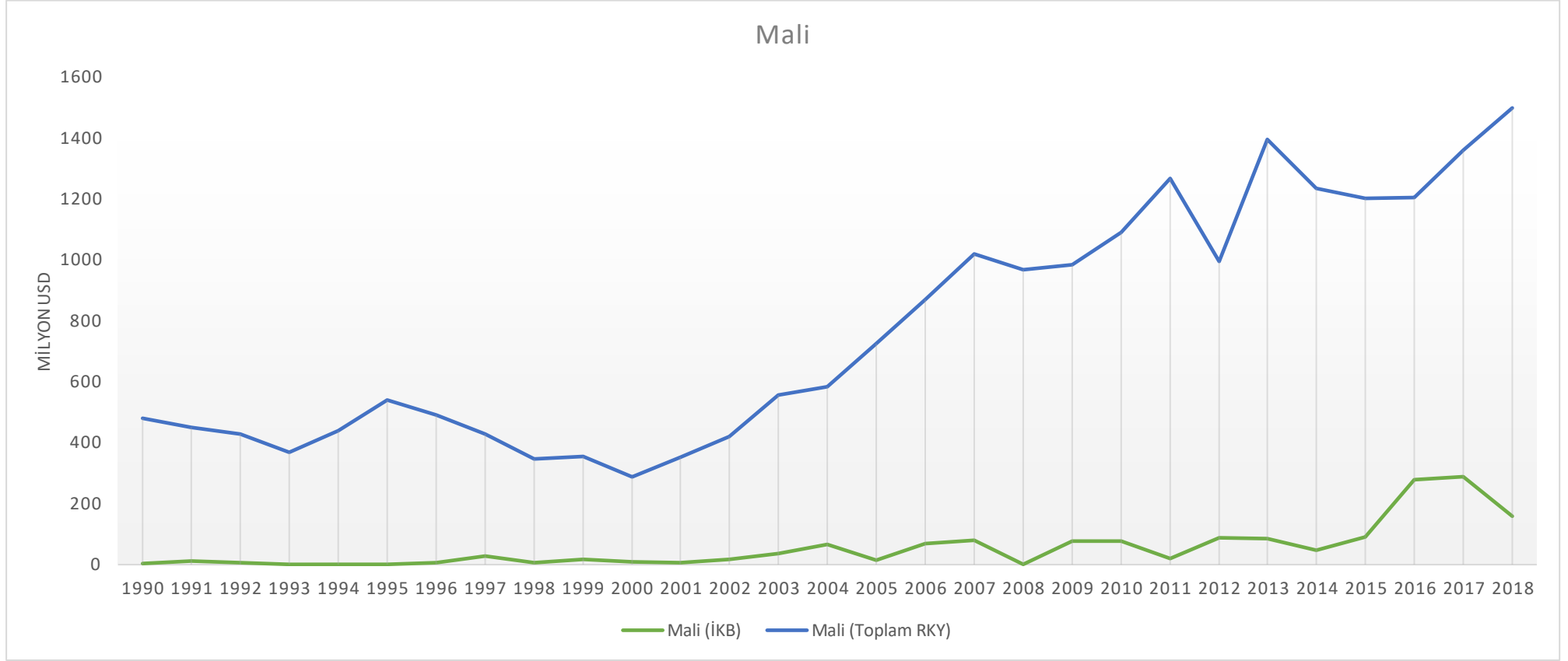
Grafik 4.2: Burkina Faso'nun İslam Kalkınma Bankası ve küresel ölçekte almış olduğu toplam resmi kalkınma yardımlarının karşılaştırması.
Kaynak: World Bank, 2021 ve IsDB, 2020

Grafik 4.3: Fildişi Sahilleri'nin İslam Kalkınma Bankası ve küresel ölçekte almış olduğu toplam resmi kalkınma yardımlarının karşılaştırması.
Kaynak: World Bank, 2021 ve İSDB, 2020

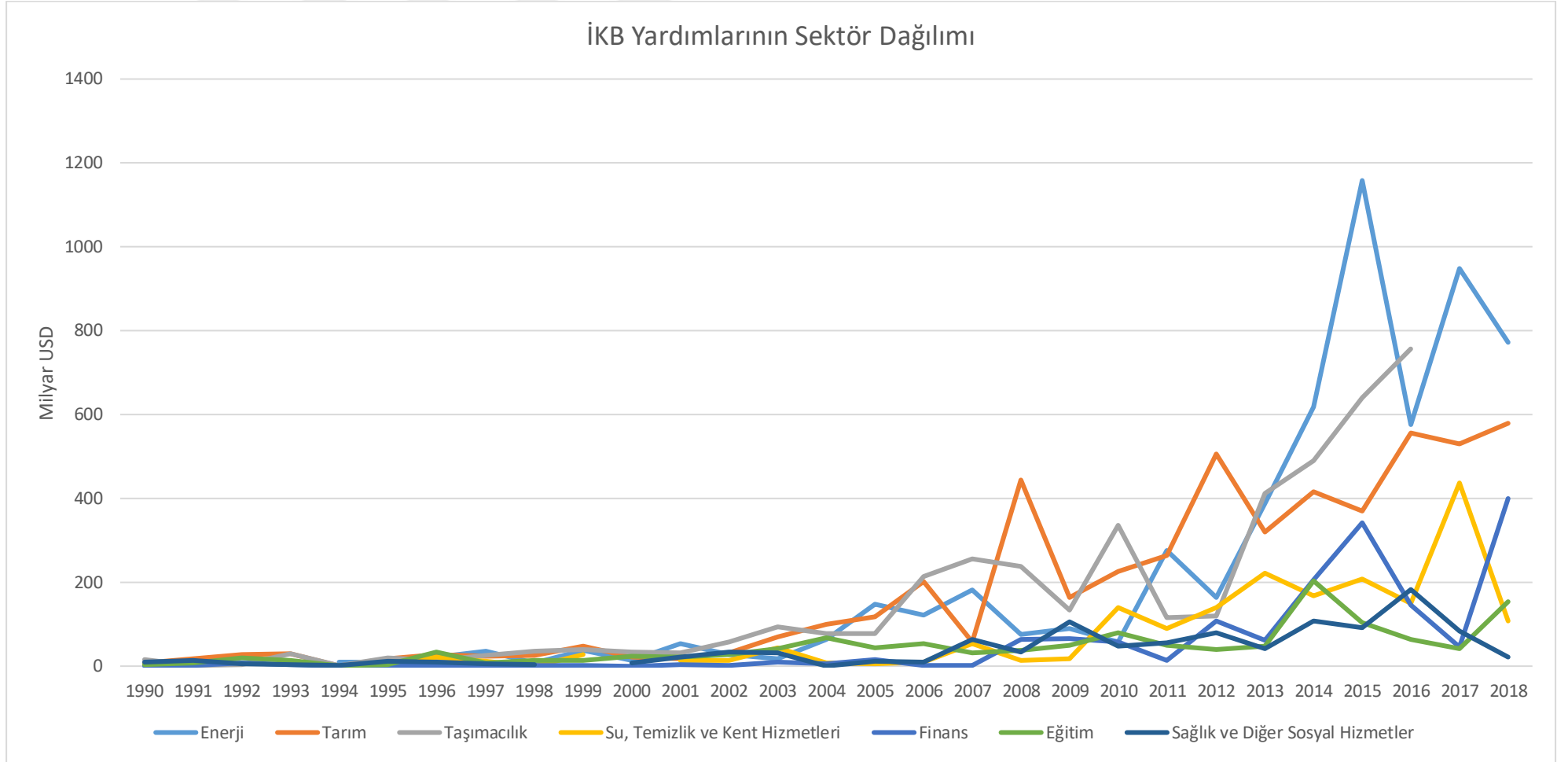

Grafik 4.44: Kamerun'un İslam Kalkınma Bankası ve küresel ölçekte almış olduğu toplam resmi kalkınma yardımlarının karşılaştırması.
Kaynak: World Bank, 2021 ve IsDB, 2020

Grafik 4.5: Mali'nin İslam Kalkınma Bankası ve küresel ölçekte almış olduğu toplam resmi kalkınma yardımlarının karşılaştırması. Kaynak: World Bank, 2021 ve IsDB, 2020

Tüm bu grafikler kapsamında, İslam Kalkınma Bankası yardımları toplam dış yardım rakamları içerisinde yüksek bir paya sahip olmamakla beraber bir sürekliliği bulunmaktadır. Bu anlamda Sahra altı Afrika ülkelerinin kalkınmasına yönelik aksiyonlar bankanın sürekli gündemindedir. Nitekim İslam Kalkınma Bankası'nın 1975 – 2019 yılları arasındaki onaylanmış projelerinin toplam değeri 131.3 Milyar usd olup tarım, eğitim, enerji, finans, sağlık, endüstri, taşımacılık, bilgi ve iletişim, gayrimenkul, su ve sanitasyon ve diğer sosyal yardımlar alanlarında toplam 8,222 adet proje onaylanmıştır. Bu projelerin 2,163 adeti 22 Sahra altı Afrika ülkesine ait olup, onaylanmış (tamamlanmış ve devam eden) projelerin toplam değeri 22 Milyar 423 Milyon usd değerindedir. Bu projelerin sektör dağılımlarına bakıldığında ise (Grafik 4.6), sektörler arasındaki fark son on beş yılda belirginleşmeye başlamıştır. Bu kapsamda akımların en çok yönlendirildiği sektörler sırasıyla: enerji, tarım taşımacılık, su-temizlik ve kent hizmetleri, finans, eğitim ve son olarak sağlık ve diğer sosyal hizmetler şeklinde sıralanmaktadır.

Grafik 4.6: İslam Kalkınma Bankası yardımlarının sektörlere göre dağılımı. Kaynak: IsDB, 2020

Nihai olarak bakıldığında, İslam Kalkınma Bankası yardımlarının sektör çeşitliliği ve üye ülkeler kapsamında kapsayıcılığı mevcuttur. Ayrıca diğer uluslararası kuruluşlar ile karşılaştırıldığında iş modeli olarak benzerlik olmasına rağmen iki önemli hususta onlardan ayrılmaktadır. Birincisi, İslam Kalkınma Bankası araçlarının İslami finansal araçlar ve uygulamalardan oluşması. İkincisi ise, ülke programları ve yatırım kararlarında hem gelişmiş ülkelerin etkisi yoktur hem de operasyonlarında “Koşulluluk” yoktur. Bu kapsamda aşağıda belirtilmiş olan model ve analizde İslam Kalkınma Bankası yardımları Sahra altı Afrika ülkeleri özelinde kalkınmaya yönelik performansı bağlamında incelenmiştir.

4.1.Model Tanımı

Literatürde dış yardımların kalkınma üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma yapılmış olup farklı formüller denenerek, dış yardımların etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmında çapraz kesit analizleri uygulanmış olup yöntem olarak tahmin teknikleri açısından kukla yöntemi, sabit etkiler ve çoklu değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır. Diğer yandan büyümeye veya kalkınmaya etki eden faktörden biri olarak incelenen dış yardımların performansını ölçmek için yapılan ampirik çalışmalarda çoğunlukla büyüme çıktısına bağlı veriler kullanılmıştır. Mevcut çalışmamızda makroekonomik göstergeler üzerinden bir inceleme yapılıyor olmasından dolayı Burnside ve Dollar’ın literatürdeki çalışmaları bizim için önemli bir kriter olmuştur. Çünkü söz konusu araştırmacılar makroekonomik değişkenleri modellerine dahil ederek kalkınma ve büyüme tahminlerinde farklı bulgular elde etmişlerdir. Sonrasında Barro (Barro R. J., 1991) modeline insan sermayesini dahil ederek modelin kapsamını genişletmiştir. Bu durum insan sermayesinin modele dahil edilmesi ile niteliksel faktörlerin etkisi arttırmıştır. Ayrıca Kormendi, Meguire, Fischer (Fischer, 1993) ve Easterly (Easterly W. , 1993)’de makroekonomik faktörlere dikkat çekerek kurgularında yer vermişlerdir. Bunun yanı sıra Ramesh Durbarry, Norman Gemmell and David Greenaway (Durbarry, Gemmell, & Greenaway, 1998) geliştirmekte olan ülkeleri inceledikleri çalışmalarında genişletilmiş Fischer-Easterly modelini kullanarak hem çapraz kesit hem de panel veri tekniklerini kullanarak tahminlerde bulunmuşlardır. Çalışmamız açısından önemli görülmüştür ve örnek alınmıştır.

Makroekonomik değişkenlerin ve politik istikrarın önemine dikkat çeken bahsettiğimiz çalışmalar, yardımların GSYİH rakamlarına olan oranını ön plana çıkarmıştır. Özellikle Dış Yardım/GSYİH oranı Burnside ve Dollar'ın çalışmalarında kullanılmış olup Fischer ve Easterly'nin de çalışmalarında yer verdiği bir değişkendir. (Chilinkhwambe, 2018). Benzer şekilde bu model örnek alınmış olup bağlı değişken olarak İnsani Gelişme/Kalkınma Endeksi'ne (HDI) ait veriler kullanılmıştır. Burada bağlı değişken olarak büyüme rakamları tam anlamıyla kalkınma kavramını karşılamadığını bu sebeple içerisinde beşerî sermaye ve sosyo-ekonomik kapsayıcılığı bakımından daha anlamlı olan İnsani Gelişme Endeksi verisi dikkate alınmıştır. Bağlı değişken verisinin endeks rakamları eleştiriye açık olmakla beraber yine literatürde birçok çalışmada endeks kullanıldığı görülmüştür. Bu kapsamda (Çiftçi, Güngör, & Çiftçi, 2020), (Akar, Sarıtaş, & Kızılkaya, 2021), (Çoban, 2020) çalışmalarında kullanılan veriler bu şekilde yapılan hesaplamalara örnektir. Bu sebeple çalışmamızda endeks rakamlarının kullanılmasından çekinilmemiştir. Diğer yandan Burnside ve Dollar'ın da çalışmalarında kullandığı gibi dış yardımlar ile ilgili olan rakamların GSYİH rakamlarına olan oranları bizim çalışmamızda da örnek alınmıştır. Bu kapsamda sabit sermaye yatırımlarının, toplam dış yardım rakamlarının ve İslam Kalkınma Bankası'na ait yardım rakamlarının gayri safi yurt içi hasıla rakamlarına olan oranları hesaplamaya dahil edilmiştir. Bu verilerin haricinde yönetim endeksi, işgücüne katılım oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, tasarruf oranı, ölüm oranı ve dışa açıklık oranları doğrudan dikkate alınmıştır. Tüm bu kapsamda çalışmamızda sabit etkiler yöntemi kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan modelimiz ise şu şekildedir³⁹:

$f(HDI) = (SSY/GSYİH, ADY/GSYİH, İSDB/GSYİH, YE, Dışa Açıklık, İGKO, DYY, Tasarruf, Ölüm Oranı)_{t, i}$

Bu modelde kalkınma sabit sermaye yatırımları, dış yardımlar, yabancı yatırımlar, politik istikrar, ihracat dengesi, iş gücü ve ölüm oranına bağlıdır. Bağımsız değişkenlerin İnsani Gelişim Endeksi ile arasındaki pozitif ve negatif ilişkiler

---

³⁹ Durbarry, Gemmell ve Greenaway (Durbarry, Gemmell, & Greenaway, 1998) benzer şekilde LSDV yöntemini kullanarak $Y=a+b+c+x$ şekilde bir formül kullanmıştır.

beklenmektedir. Dış yardımlar ile ilgili değişkenlerin durumu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bir sonraki bölümde bu durumu test edeceğiz ve çıkan bulgulara bağlı olarak İslam Kalkınma Bankası'nın dış yardımlar konusunda diğer uluslararası dış yardım kuruluşları tarafından sağlanan dış yardımlar arasındaki farklılıklara değinilecektir. Böylece bir açıdan da İslam Kalkınma Bankası'nın dış yardım uygulamasını karşılaştırmalı olarak değerlendirme imkânı oluşacaktır.

4.2. Veri ve Analiz

Çalışmamız Sahra altı Afrika bölgesinde yer alan İslam Kalkınma Bankası'na üye 20 ülkeyi konu edinmektedir. İslam Kalkınma Bankasına üye Sahra altı Afrika ülkeleri toplamda 22 adet olup ulaşılabilir verilerinin eksik olması sebebi ile Cibuti ve Somali çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu sebeple 20 ülke incelenmektedir. Bu kapsamda İslam Kalkınma Bankasına üye Sahra altı Afrika ülkelerinin %90'ı analize dâhil edilerek büyük çoğunluk sağlanmıştır. Yine çalışmamızda söz konusu ülkelerin 1990 – 2018 yıllarına ait toplam 29 yıllık verileri analiz edilmektedir. Sahra altı Afrika ülkelerinin çalışmanın ana örnek alanı olmasının temel nedenleri, yukarıdaki başlıklarda da bahsettiğimiz üzere, hem küresel ölçekteki dış yardımların önemli bir kısmını Sahra altı Afrika ülkelerinin alıyor olması hem de bölge ülkelerinin gelişmişlik endeksi verilerinde az ve orta gelişmiş ülkeler arasında yer alıyor olmalarıdır. Bu ülkeler içerisinde alınan dış yardım miktarları ülkelerin milli gelirleri ve hükümet harcamaları içerisindeki payları %70'e varan örnekler olduğu gibi %20 seviyesinde seyreden ülke örnekleri de mevcuttur. Bu anlamda bazı ülkelere sağlanan yardım miktarı düşük olsa da ülke özelinde ve karşılaştırmalı olarak bulguları izleme imkânı oluşması bağlamında geniş bir yelpaze sunulmaktadır. Tüm bu kapsamda 20 ülkeye ait 29 yıllık veri 9 bağımsız değişken ve bir bağımlı değişken analiz edilmiştir. Bu kapsamda tüm değişkenlere ait detaylar ve çalışmamıza konu ülke listesi aşağıdaki gibidir.

Bağımlı Değişken:

Kalkınma: İGE: Bağımlı değişken olarak ele aldığımız kalkınma kavramını İnsani Gelişme Endeksine ait verileri temsil etmektedir.

Bağımsız Değişkenler:

SSY/GSYİH: Sabit Sermaye Yatırımlarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla rakamlarına oranı.

TDY/GSYİH: Toplam Dış Yardımların Gayri Safi Yurt İçi Hasıla rakamlarına oranını ifade eder. Çalışmamızda ayrıca İslam Kalkınma Bankası'na ait yardım rakamlarının da hesaplama dahil olduğundan dolayı söz konusu toplam dış yardım rakamlarından İKB'ye ait yardım rakamları çıkarılmıştır. Bu sebeple Toplam Dış Yardım rakamları arındırılmış dış yardım rakamlarını temsil etmektedir.

İKBY/GSYİH: Çalışmamızın inceleme örneğinin İslam Kalkınma Bankası olmasından dolayı İKB'nin vermiş olduğu dış yardım rakamları hesaplamaya dahil edilmiştir. Bu rakamlar benzer şekilde Gayri Safi Yurt İçi Hasıla rakamlarına olan oranı dikkate alınmıştır.

YE: Yönetişim endeksi

Dışa Açıklık: Ülkenin ihracat ve ithalat toplamının GSYH'ye oranını temsil etmektedir.

İGKO: İşgücüne katılım oranı. Ekonomik olarak aktif olan 15 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfusa oranıdır.

DYY: Doğrudan yabancı yatırımlar.

Tasarruf: Tasarruf oranı.

Ölüm Oranı: Ölüm oranı

Tablo 4.1: Değişkenlere ait Tanımlamalar ve Veri Kaynaklar

Değişken	Tanım	Kaynak
İnsani Gelişme Endeksi (HDI)	İnsani Gelişme Endeksi, ülkelerin kalkınmışlık düzeyini gösteren bir ölçümdür. Bu ölçüm sadece büyüme rakamlarını değil beşerî sermayenin gelişimi için gerekli olan unsurları da içerisinde barındırmaktadır. Bu kapsamda eğitim boyutunda okullaşma oranları, sağlık boyutunda sağlıklı yaşam ve süreleri, yaşam standartları boyutunda kişi başı gayri safi milli gelir gibi kriterler hesaplamaya dahil edilmektedir. Bu sebeple çalışmamızda kalkınma kavramı, büyüme rakamı gibi kısır bir veri ile temsil etmek yerine daha kapsayıcı ve beşerî sermayeye ait unsurları içerisinde barındıran İnsani Gelişme Endeksi ile temsil edilmektedir.	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (Human Development Reports - Data Center) (Human Development Index (HDI)) http://hdr.undp.org/en/indicators/137506#
Sabit Sermaye Yatırımları / Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (SSY/GSYİH)	Sabit sermaye yatırımları arazi iyileştirmelerine ait altyapı yatırımlarını, tesis, makine ve ekipman alımlarını, okul, ofis, hastane, özel konut, ticari ve endüstriyel binalar ait yolların, demiryollarının ve benzerlerinin inşasına ait yatırımları içermektedir. Gelen dış yardımların önemli bir kısmı altyapı ve üst yapı harcamalarına gittiği için sabit sermaye yatırımlarındaki değişimin etkisini belirten bir değişken olması sebebi ile dikkate alınmıştır. (Dış yardım akımlarına ilişkin sektör paylarında özellikle tarım sektörü ön plana çıkmaktadır)	Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#

<p>Toplam Dış Yardımlar / Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (TDY/GSYİH)</p>	<p>Toplam net Resmi Kalkınma Yardımlarını (Official Development Assistance (ODA)) ifade eder. Bu yardımlar Resmi Kalkınma Komitesi (DAC) üyeleri, çok taraflı kuruluşlar ve Kalkınma Komitesi Kurulu dışında yer alan ülkeler tarafından verilen dış yardım akımlarını temsil eder. Çalışmamızda incelenecek örnek İslam Kalkınma Bankası olmasından dolayı toplam yardım tutarından İslam Kalkınma Bankası'na ait tutarlar çıkarılarak hesaplanmıştır. Dış Yardım/GSYİH oranı Burnside ve Dollar tarafından da önemli bir değişken olarak kullanılmış olup Fischer ve Easterly de çalışmalarında kullanıldığı için çalışmamızda bu şekilde kullanılmıştır.</p>	<p>Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#</p>
<p>İslam Kalkınma Bankası Yardımları / Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (İKBY/GSYİH)</p>	<p>İslam Kalkınma Bankası'nın temin etmiş olduğu dış yardım rakamlarını temsil etmektedir. Toplam dış yardım akımında uygulanan GSYİH rakamlarına olan oranlama yine bu veriler için de uygulanmıştır.</p>	<p>İslam Kalkınma Bankası (Bu değişkene ait veriler İslam Kalkınma Bankası yetkililerinden temin edilmiştir.)</p>

Yönetişim Endeksi	Hükümetin politikalarını etkili bir şekilde uygulama kapasitesini temsil etmektedir. Siyasi odaklı terör olayları dahil şiddet içeren olaylarla hükümetin istikrarsızlaştırılmasına yönelik algıları yakalamaktadır.	Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#
Dışa Açıklık	Mal ve hizmetlerin ihracat ve ithalatının toplamından oluşan bu değişkene ait veriler dışa açıklık (ticaret) oranını temsil etmektedir.	Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#

İşgücüne Katılım Oranı (İGKO)	15 yaş ve üzeri çalışma çağında olan kişilerin nüfusa oranı	Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	Ülke dışından yapılan yatırım girişlerini temsil eden bu veri doğrudan yabancı yatırım rakamlarının gayri safi yurt içi hasıla rakamlarına bölünmesiyle elde edilmiştir.	Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#

Tasarruf Oranı	Yurt içi tasarrufların gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payını temsil etmektedir.	Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#
Ölüm Oranı	Her 1000 kişide 5 yaş altı ölüm oranını temsil etmektedir.	Dünya Bankası (World Development Indicators- Data Bank) https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#

Tüm bu kapsamda ilgili veriler İslam Kalkınma Bankası'na üye Sahra altı Afrika ülkeleri özelinde incelenmekte olup ülke isimleri Tablo 4.2'de belirtilmiştir.

Tablo 4.2: Ülke İsimleri

Benin	Mali
Burkina Faso	Moritanya
Çad	Mozambik
Fildişi Sahilleri	Nijer
Gabon	Nijerya
Gambiya	Senegal
Gine	Sierra Leone
Gine Bissau	Sudan
Kamerun	Togo
Komorlar	Uganda

Veri setinde yer alan dış yardım rakamları Toplam Dış Yardım miktarı ve İslam Kalkınma Bankası (İKB/IsDB) yardımları olarak ikiye ayrılmıştır. Fakat toplam dış yardım miktarı içerisinde İslam Kalkınma Bankası'na (İKB/IsDB) ait yardımların da yer alıyor olmasından dolayı İslam Kalkınma Bankası'na ait yardım miktarları toplam miktardan çıkarılarak arındırılmış toplam dış yardım miktarı elde edilmiştir. Böylece karşılaştırmanın daha tutarlı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca dış yardım rakamları Burnside ve Dollar'ın da çalışmalarında kullandığı gibi gayri safi yurt içi hasıla rakamlarına olan oranları dikkate alınarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda kullanılan veriler Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programına ait resmi internet sitelerinde yer alan data merkezlerinden temin edilmiştir. Ayrıca veriler, İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar ve Eğitim Merkezi (SESRIC) sitesinde yer alan veriler ile karşılaştırılarak teyit edilmiştir.

Farklı olarak İslam Kalkınma Bankası'na ait veriler ise İslam Kalkınma Bankası'na ait Ekonomik Araştırmalar Direktörlüğü yetkilileri ile görüşerek, mail üzerinden temin edilmiştir. Bu anlamda verilerin hem resmî kurumlardan temin edinilmiş olması hem de uluslararası çalışmalarda referans olarak belirtilmiş olması güvenilirliğini onaylamaktadır.

Nihai olarak mevcut veriler ile Sahra altı Afrika ülkeleri özelinde dış yardımların ülkelerin kalkınmalarına olan performansı ölçülmeye çalışılmıştır. Söz konusu sağlanan dış yardımlar İslam Kalkınma Bankası örneği üzerinden ayrıştırılarak ayrıca incelenmiş ve bir karşılaştırma imkânı da oluşmuştur.

4.3. Model Tahmini

Tablo 4.3, İslam Kalkınma Bankası'nın sağlamış olduğu dış yardımları ve İslam Kalkınma Bankası yardımlarından arındırılmış toplam dış yardımların İnsani Gelişim Endeksi'nin üzerindeki etkilerini ortaya koymak için sabit etkiler yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen tahmin sonuçlarını göstermektedir. Bulgulara göre sabit sermaye yatırımlarının gayri safi milli hasıla içerisindeki payını gösteren SSSY/GSYİH değişkeni pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu durum sabit sermaye yatırımlarının gayrisafi milli hasıla içindeki oranının artması İnsani Kalkınma Endeksi'ni arttırdığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte İslam Kalkınma Bankası dış yardımlarının gayrisafi milli hasılaya olan oranını gösteren İKBY/GSYİH değişkeni de pozitif ve anlamlıdır. Bu durum, İslam Kalkınma Bankası yardımlarının gayrisafi milli hasılaya oranındaki artışın İnsani Kalkınma Endeksi'ni arttıracak olduğunu göstermektedir. Diğer yandan işgücüne katılım oranı ve doğrudan yatırım oranları anlamlı ve negatif bulunmuştur. Bu anlamda iş gücüne katılım ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri negatif ve anlamlı bulunmuştur. İş gücüne katılım oranı, mal ve hizmet üretimi için emek sağlayabilecek 15 yaş ve üstü ekonomik olarak aktif sayılan nüfusun oranıdır. Bir başka ifade ile 15 yaş üstü nüfusun içerisinde emek arzıdır. Bu oranın içerisinde çalışan, işsiz ve ilk defa çalışacak olan iş arayışındaki kişiler de mevcuttur. Bu nedenle söz konusu oranın yüksek olması emek arzının çok olduğunu göstermektedir. Çalışmamıza konu ülkelerde ise istihdam açığının olması bu emek arzının üretime katılamamasına neden olmaktadır. Bu sebeple hesaplamamıza konu iş gücü oranının artışı açık oranını arttıracak için kalkınma endeksini negatif etkilemektedir. Son olarak ölüm oranı da negatif ve anlamlı bulunmuştur. Bu kapsamda bu değişkenlerde meydana gelen artışların İnsani Kalkınma Endeksi'ni azalttığı görülmektedir.

Tablo 4.3: Sahra Altı Afrika Ülkelerinde Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisine dair Tahmin Sonuçları⁴⁰

Bağımsız Değişken: İGE/HDI	
Değişkenler	
SSY/GSYİH	0.238*** (0.0659)
TDY/GSYİH	0.0104 (0.0366)
İKBY/GSYİH	0.781*** (0.245)
Yönetişim	-0.00841 (0.100)
Dışa Açıklık	9.07e-05 (0.000327)
İGKO	-0.00579*** (0.00167)
DYY	-0.00120** (0.000562)
Tasarruf	-5.17e-05 (0.000379)
Ölüm Oranı	-0.000817*** (0.000228)

⁴⁰ Parantez içerisinde yazılı olan rakamlar ilgili katsayıların standart hatalarını temsil etmektedir.

t oranı, ilgili değer parantez içindeki sayıya bölünmesiyle elde edilmektedir.

Tablo 4.4: Sahra Altı Afrika Ülkelerinde Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisine dair Tahmin Sonuçları

Constant	0.800***
	(0.111)
Observations	385
R-squared	0.669
Number of ulkeno	20
rho	0.918
sigma	0.0844
sigma_e	0.0242
r2_b	0.208
r2_o	0.276
corr	-0.534
sigma_u	0.0809
ui	0.0809
N_g	20
g_max	21
g_avg	19.25
g_min	14
Tcon	0
Tbar	19.25
rank	9
r2_w	0.669
df_m	8
df_b	9
p	1.62e-07
F	18.06
ll_0	688.4
ll	901.5
tss	2.652
df_a	19
r2_a	0.662
rss	0.209
mss	0.422
rmse	0.0236
r2	0.669
df_r	19
N_clust	20

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

4.4.Tahmin Sonuçları Bağlamında Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisi ve İslam Kalkınma Bankası

İslam Kalkınma Bankası operasyonları içerisinde 500 Milyon nüfusu ile Sahra altı Afrika⁴¹ ikinci en büyük bölgeyi oluşturmaktadır. Afrika ülkelerinin kalkınma çabalarına kuruluşundan itibaren katkıda bulunan İslam Kalkınma Bankası bölge için kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirlemiştir. Kısa vadeli hedefleri arasında büyüme ivmesinin sürdürülmesi ve mali istikrarın güçlendirilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması, tarım sektörünün geliştirilmesi ve genç işsizlikle mücadele yer alırken. Orta ve uzun vadeli olarak, altyapı ve insan sermayesinin gelişimi hedeflenmektedir.

Bu hedefleri gerçekleştirirken İslam Kalkınma Bankası da diğer uluslararası kalkınma bankaları gibi klasik çok taraflı kalkınma bankaları ile aynı iş modeline sahiptir. Bunun yanı sıra faaliyetlerini uluslararası denetim ve gözetim standartları kapsamında yürütülmektedir. Örneğin dış yardımlar ile ilgili kararlar alınırken dünyada otorite olarak görülen Dış Yardım Komitesi (OECD-DAC) kriterleri dikkate alınırken, Uluslararası Para Fonu'nun Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler programı kapsamında bulunan Afrika ülkeleri için yürütülen programlarda bu ülkeler için belirlenen kriterler dikkate alınmaktadır. Yine benzer şekilde bir başka örnek vermek gerekirse, İKB bünyesinde yürütülen projelerde hedeflenen amaçlar, Birleşmiş Milletler'in 2030 yılı hedef alınarak belirlemiş olduğu Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDGs) ile uyumu gözetilmektedir.

Diğer yandan bu faaliyetleri gerçekleştirirken iki önemli konuda diğer çok uluslu kalkınma bankalarından ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, bünyesinde yapılan işlemlerin İslami ilkelere uygun finansal çözümler olması; ikincisi ise, ülke programları, yatırım kararları ve operasyonlarında hem küresel siyasette etkili büyük güçlerin hem de "Koşulluluk" kavramının olmamasıdır. Bu iki ayırım İslam Kalkınma Bankası operasyonlarını diğer çok uluslu kalkınma bankalarından önemli derecede ayırmaktadır. Burada ürünler özelinde bir farklılık olmakla beraber uygulanan

---

⁴¹ Sahra altı Afrika, İslam Kalkınma Bankası'nın çalışma alanı olarak sayılan dört ana bölge arasında kişi başına düşen gelirin en düşük olduğu bölgedir; Kamerun, Fildişi Sahili, Gabon ve Nijerya orta gelirli ülkeler olarak kabul edilmektedir, diğer ülkeler ise düşük gelirli ülkelerdir.

maliyetin dönem boyunca sabit olması, değişken oranın uygulanmaması ve taahhüt ücretinin alınmaması gibi diğer bazı farklılıklar da bulunmaktadır.

İslam Kalkınma Bankası yapmış olduğu yardımlarda yardım alan ülkelerin iç işleyiş, iç siyaseti desteklemek veya güvenlik konularında bir yönlendirme veya koşulluluk durumunu şart koşmaması İslam Kalkınma Bankası'nın farklı olduğu ana husustur. Çünkü dış yardımların amaçlarından bahsettiğimiz konu başlığında yer verdiğimiz üç önemli alan olan güvenlik, siyaset ve ekonomik alanlar donörler tarafından müdahil olunan alanlardır. Bu şartın olmaması dış yardımların siyasi bir etkiden ziyade doğrudan belirlenen, kalkınmaya yönelik, hedefleri gerçekleştirmeye yönelik faaliyetler kapsamında yürütüldüğünü göstermektedir. Fakat söz konusu dış yardımların bu yönelişi temel hedef olan kalkınma ve refah artışının gerçekleşmesine ne derece katkıda bulunduğu ise tartışmalıdır. Tahmin modelimizde yer alan değişkenler kapsamında da bu husus tartışılmıştır.

Bu değişkenlerden yola çıkıldığında Sahra altı Afrika ülkelerine yapılan sabit sermaye yatırımları İslam Kalkınma Bankası yardımlarının yönlendirildiği alanlar ile uyumludur. Çünkü sabit sermaye yatırımlarına yapılan harcamalar arazi iyileştirmelerinden, tesis, makine ve ekipman alımlarına, okul, hastane, endüstriyel yapılar ve yaşam alanlarının ulaşımını kolaylaştıracak yol (demiryolu, karayolu, vd.) yapımlarına kadar birçok alt yapı ve üst yapı kalemini içermektedir.

Örneğin İslam Kalkınma Bankası 2019 yılı itibariyle Bangladeş ve Cibuti'deki Denizaltı Telekomünikasyon Projesi'ne ait yatırımı 82.8 Milyon dolar ile desteklemiştir. Bu proje ile toplamda 110 Milyondan fazla kişinin internet erişimi sağlanmış olup, iki ülkeyi Güneydoğu Asya, Orta Doğu ve Batı Avrupa denizaltı internet ağına bağlayarak uluslararası ses ve veri talebinin karşılanmasına yardımcı olmuştur.

2017 yılı itibariyle İKB sanitasyon ve kentsel gelişim projeleri kapsamında 680 Milyon dolar bütçe onaylamıştır. Bu kapsamda Bangladeş, İran, Lübnan, Mali, Tacikistan ve Özbekistan'da tamamlanan projeler çerçevesinde 193.200 hanenin yararlanabileceği toplamda 800.000'den fazla kişinin içilebilir su erişimi ve sanitasyon hizmetlerine yönelik altyapı faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda güncel olarak 8.6 Milyar dolar değerindeki 300 projenin uygulaması devam etmekte olup bankanın

aktif portföyünün çoğunluğu altyapı projelerinde yoğunlaşmıştır⁴² (IsDB, 2020) (IsDB, 2018).

Yapılan bu çalışmalar İKB'nin bölgeye yönelik kısa ve orta vadeli hedefleri arasında yer alan büyüme, istikrarın sürdürülmesi ve alt yapı hizmetlerinin tamamlanması hedefleri ile de uyumludur. Benzer şekilde İslam Kalkınma Bankası'nın belirtmiş olduğu amaçlara ulaşabilmesi tarafında da anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sebeple sabit sermaye yatırımlarına yapılan bu harcamaların kalkınmaya olumlu etki etmesi sebebiyle bankanın programına da uygun bir işlem olduğu söylenebilir.

Sabit sermaye yatırımlarına yapılan harcamalar özellikle istihdam oluşturması açısından da önemlidir. Örneğin 2020 yılı itibariyle Sudan'da gerçekleştirilen Pamuk Çırcır Projesi ile 150.000 kişiye istihdam sağlanmıştır. Benzer şekilde Dangara Vadisi Sulama Şebekesi Projesi kapsamında 6.000 çiftçi ve 5.000 diğer sektör çalışanları için istihdam oluşturulmuştur (IsDB, 2021).

İşgücüne katılım oranını temsil eden değişkenimiz incelendiğinde ise analiz sonuçları itibariyle bir negatif etki görülmektedir. İş gücüne katılımın olmaması işsizliğin ve bu da insanların temel ihtiyaçları için yeterli gelir kazanımı ve harcamayı yapamamasına sebep olmaktadır. Kalkınma ve refah değerinin yüksek olduğu ülkeler ile karşılaştırıldığında iş gücüne katılımın bu ülkelerde yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmamıza konu ülkelerde ise mevcut yardım çalışmalarının istihdamı arttırması ve iş gücü eksikliğini gidermesi gerektiği düşünülebilir. Lakin, modelimizdeki bu değerler içerisinde işsiz ve ilk defa çalışacak kişi bilgisinin de bulunuyor olması detayı atlanmamalıdır. Çünkü çalışmamıza konu ülkelerde emek arzı çok yoğun olmakla beraber yeterli iş arzı sunulmamaktadır. Bu sebeple nüfus artışı emek arzını arttırmakta fakat yeterli iş imkânı sunulmamaktadır. Bir başka ifade ile dış yardımların etki ettiği istihdam artışı işgücüne katılan nüfus artışından az gerçekleşmektedir. Bu durum dış yardımların kişileri çalışma yönünde pasif hale getirdiği fikrini destekler nitelikte görünse de dış yardım miktarları kişilere iş

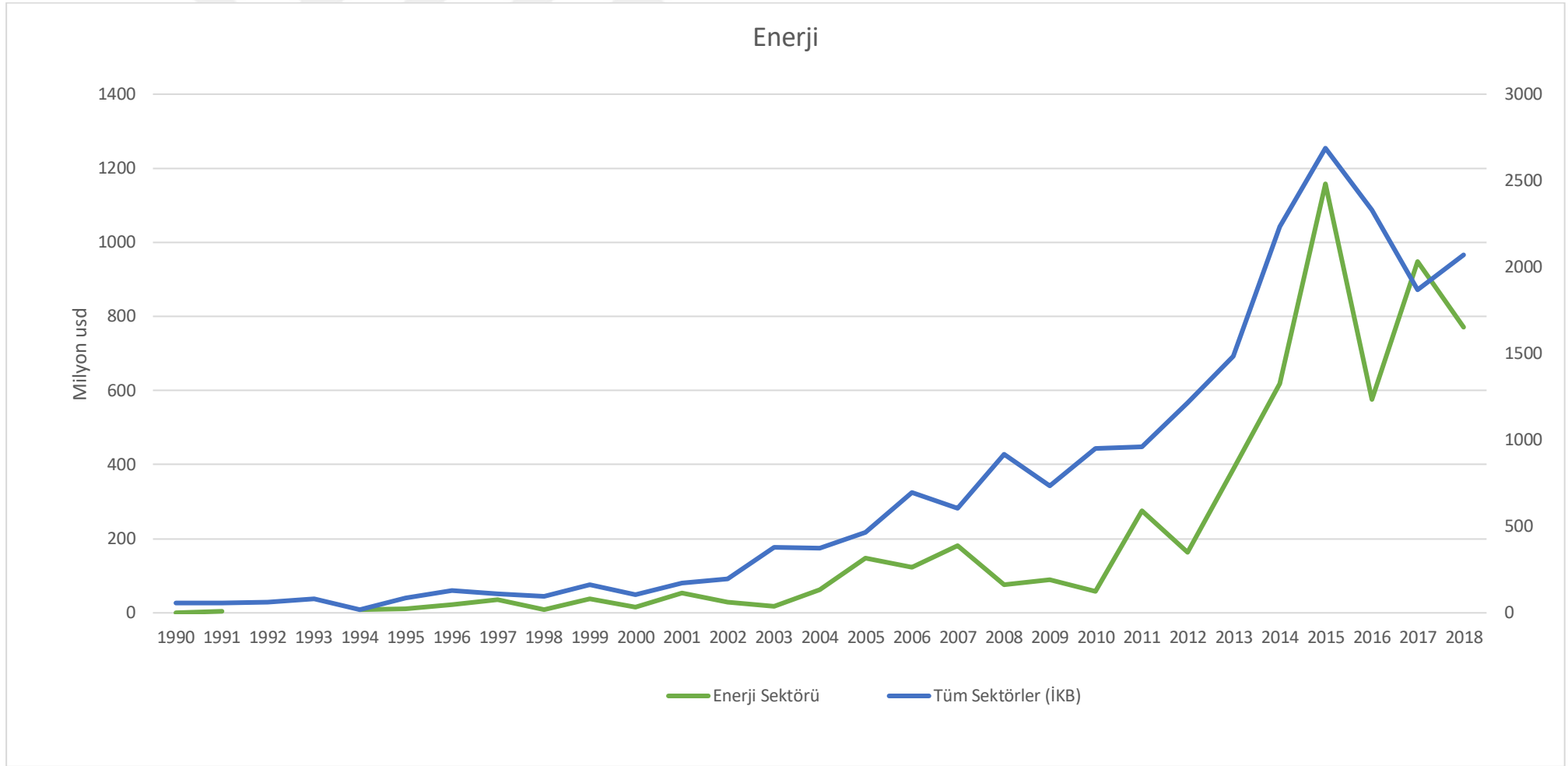
---

⁴² Daha fazla bilgi için, İslam Kalkınma Bankası'nın bölge ve ülke özelindeki projelerine ait detaylı bilgilerin bulunduğu haritalandırılmaya bakılabilir. <https://www.isdb.org/projects/map>

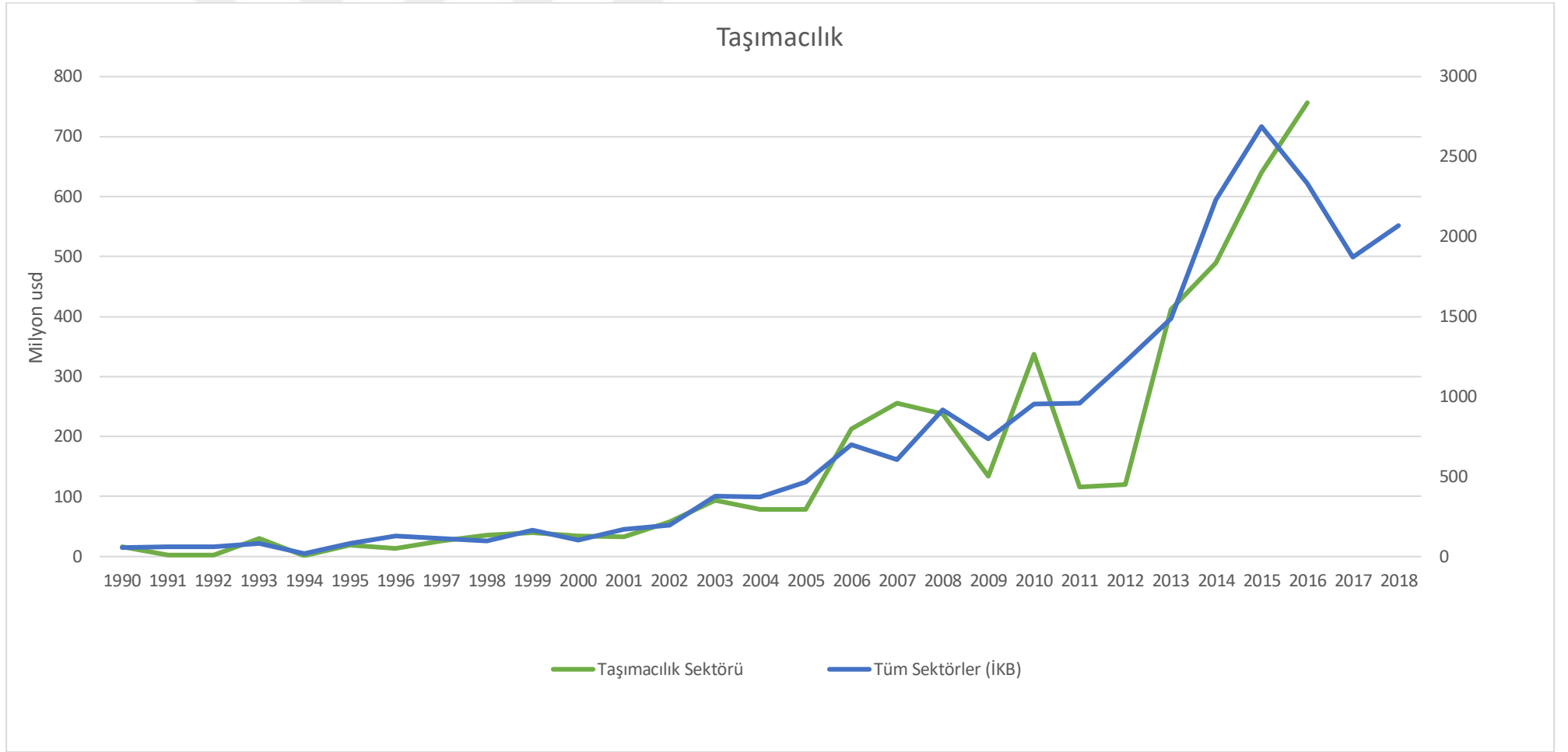
bıraktıracak seviyede değildir. Bu sebeple modelimizde yer alan değişkene ilişkin çıktılar kapsamında söz konusu fikrin bu anlamda geçerli olmadığını söyleyebiliriz.

İş gücüne katılım, sabit sermaye yatırımları ve sonraki değişkenlerimizden biri olan dışa açıklık kalemlerini beraber düşündüğümüzde ise hem istihdam oluşumu hem de istihdamı oluşturacak olan tarım, taşımacılık, eğitim, enerji ve sağlık alanlarındaki gelişmelerin desteklenmesi gerektiğini belirtebiliriz. İslam Kalkınma Bankası yardımlarının en çok yönlendirildiği sektörlerin ise enerji, taşımacılık ve tarım sektörleri olduğunu gözlemlediğimizde burada bir uyumun olduğunu mevcuttur. Bu anlamda hem sermaye yatırımlarına harcama yapıp hem de bu harcamaları ülkenin ihtiyacına ve kalkınmasına yönelik temel alanlara yönlendirilmesi teorik olarak oldukça anlamlıdır. Çünkü bölge ülkelerinin ihracat yapabileceği bu anlamda dış dengeyi sağlayabileceği enerji sektörüne; coğrafi konumunu kullanarak geçiş güzergahı olabilecek bir lojistik güzergahı ve ticareti kolaylaştıracak taşımacılık alt yapısına; bölge ülkelerinin en çok potansiyelinin olduğu ve istihdamı genişletecek olan tarım sektörüne yönelik alt yapı ve üst yapı harcamaları bu kapsamda seçilmiş önemli sektör tercihleridir.

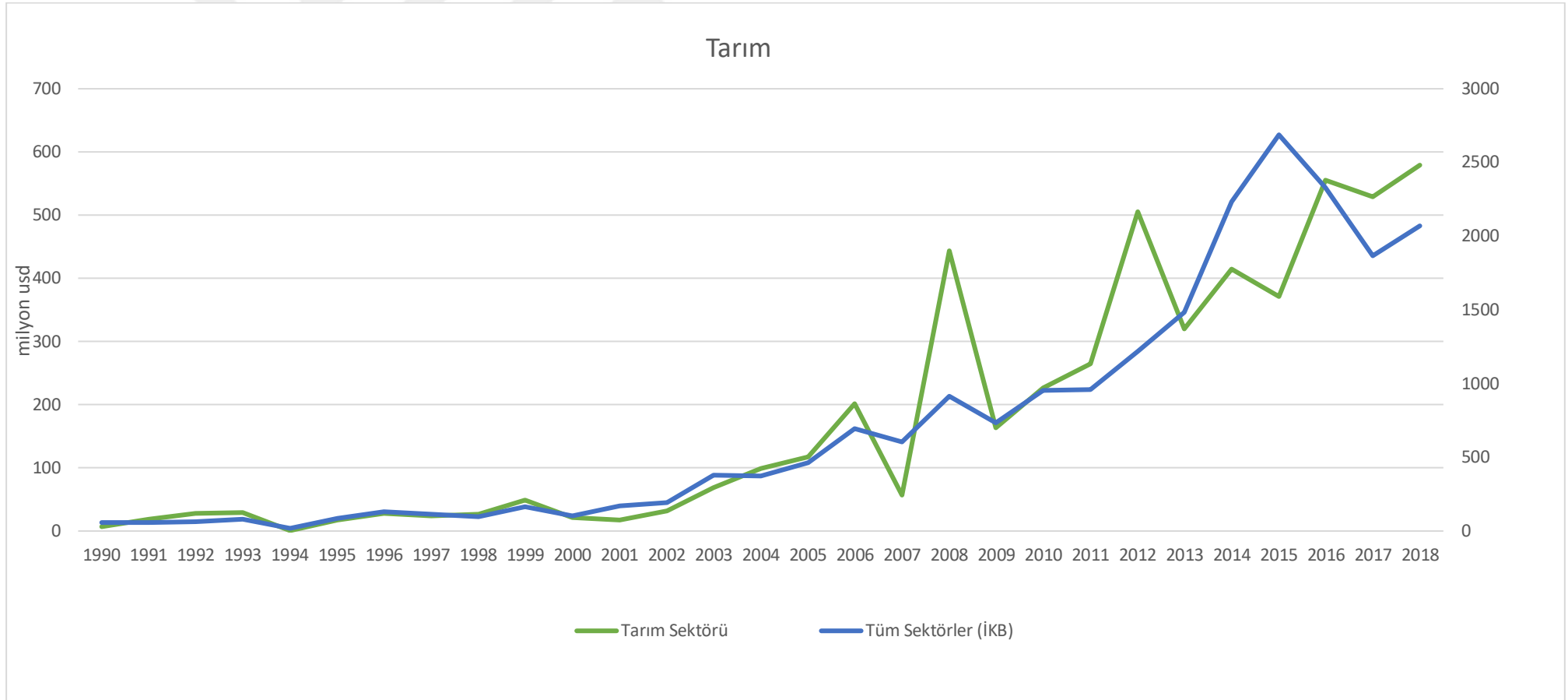
Grafik 4.7, Grafik 4.8 ve Grafik 4.9 incelendiğinde İslam Kalkınma Bankası'nın, çalışmamıza konu ülkeler kapsamında, yıllar itibariyle toplam yardım miktarı içerisinde enerji, taşımacılık ve tarım sektörlerine yapmış olduğu yardım rakamları görülmektedir. İlgili ülkelere yapılan toplam dış yardımların ortalama %66'sını enerji, taşımacılık ve tarım sektörlerinin toplamı oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle bu oran %60 ile %80 arasında değişmektedir. Tarım sektöründeki dalgalanma sık görülmele birlikte üç sektörün toplamını oluşturan grafik toplam yardım miktarı ile daha uyumlu bir trend izlemektedir.

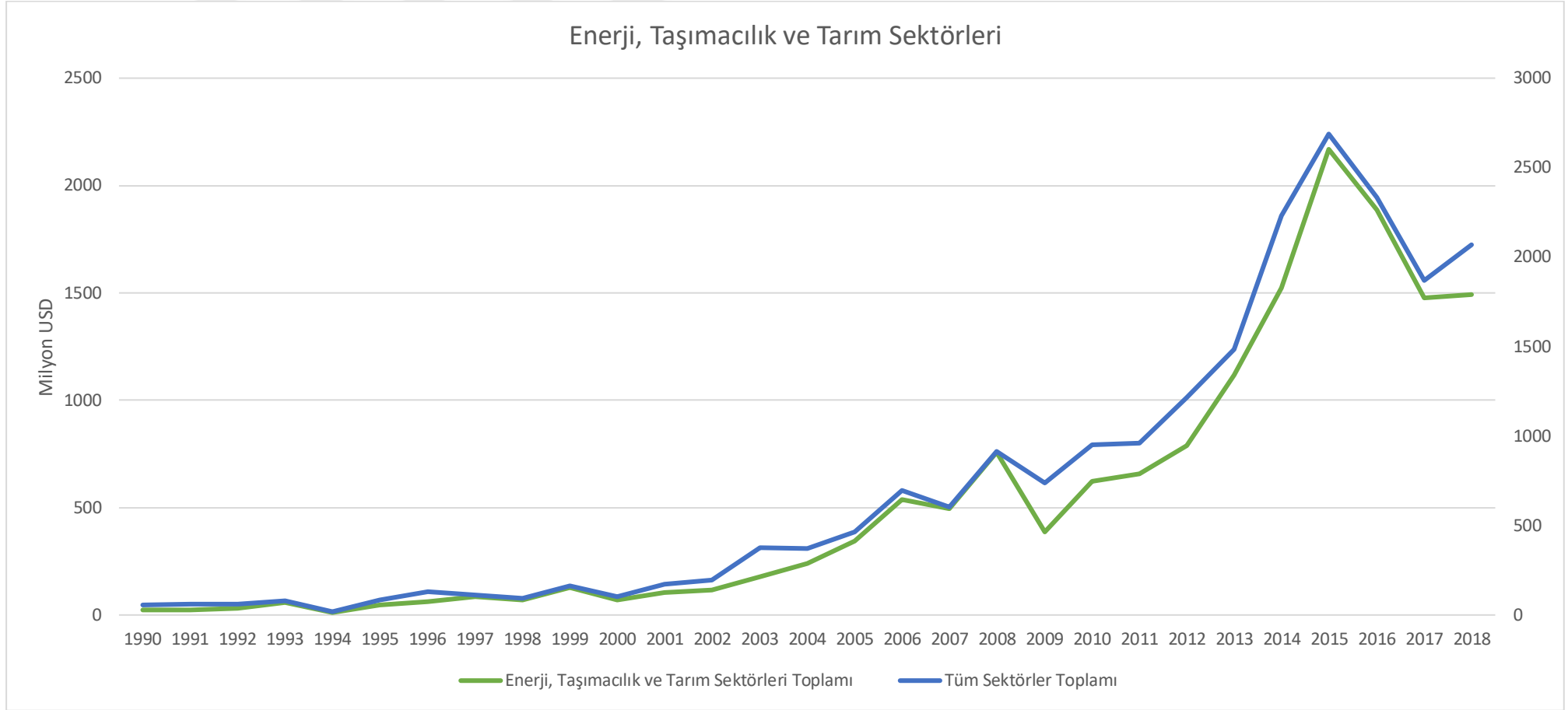
Grafik 4.7: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Enerji Sektörüne Yönelik ve Tüm Sektörlere Yönelik Yardımları Kaynak: IsDB, 2020

Grafik 4.8: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Taşımacılık Sektörüne Yönelik ve Tüm Sektörlere Yönelik Yardımları Kaynak: İSDB, 2020

Grafik 4.9: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Tarım Sektörüne Yönelik ve Tüm Sektörlere Yönelik Yardımları Kaynak: IsDB, 2020

Grafik 4.105: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Enerji, Taşımacılık ve Tarım Sektörüne Yönelik Yardımları Kaynak: IsDB, 2020

Bu sektörlere yapılan harcamalar istihdamı arttırmakla beraber yeterli seviyeye getirememiştir. Çünkü iş gücü açığı hala yüksek seviyelerdedir. Fakat yaşam kalitesini etkileyen sanitasyon hizmetlerine erişimin artması, alt yapı çalışmalarının tamamlanması ve sağlık sektörünün imkanlarının artması ölüm oranlarında azalışı desteklemektedir.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz istihdamı arttıracak gelişmeler, uluslararası ticarete aktif rol alabilecek alt yapı ve üst yapı inşası, yabancı para girişini arttıracak girişimler dış ticaret açığını kapatmaya yardımcı olmakla beraber dış yardıma ihtiyaç duyan ülkelerin kendi kendine yetebilir bir mekanizma haline gelebilmesi için de önemli bir kriterdir. Çünkü sürekli dış yardım ile devam eden ülkeler bir süre sonra donör ülkelere bağımlı hale gelmekte, kendi kabiliyetlerini kaybetmekte ve bu durum akabinde söz konusu ülkeler ekonomik, siyasal ve sosyal olarak zayıf hale getirmektedir. Nitekim bu durum ülkelerin yatırım yapılabilir seviyeye ulaşmasını da engellemekte ve yönetim anlamında sorunları beraberinde getirmektedir. Bu paradoks sebebi ile donör ülke ve kuruluşlar yardımların iyi politik ortamın olduğu ülkelere verilmesi yönünde karar almaktadırlar. Çünkü bu durum kalkınma ve dış yardımın faydasının sürdürülebilir olmasını doğrudan etkilediği için çıktılar da daha anlamlı hale gelmektedir. Bu sebeple İslam Kalkınma Bankası hem 5 yıllık hem de 10 yıllık programlarında yönetim anlamında gelişim sağlayabilmek ve insan kaynağını zenginleştirmek için teknik iş birliklerine yer vererek kapasite gelişimini desteklemektedir.

İslam Kalkınma Bankası bu kapsamda doğru kaynak aktarımı ve eşleşmeleri sağlayabilmek adına üye ülkeler nezdinde teknik bilgiyi sağlayacak merkezlerin yer aldığı bir haritalandırma süreci başlatmıştır. Başarılı programlar örnek alınarak üye ülkeler arasındaki iş birliği sayısını 2017 itibariyle 18'e çıkarmıştır. Böylece toplam hibe miktarı içerisindeki payı %3'e ulaşan söz konusu iş birliği bağlantıları için onaylanan toplam miktar da 25 Milyon dolara ulaşmıştır. (IsDB, 2018)

İslam Kalkınma Bankası yardımları kalkınmaya yönelik uygulamalar ile anlamlı bir ilişki içerisinde olmakla beraber, etki gücü oldukça düşük kalmış yardımlardır. Bu durum İslam Kalkınma Bankası yardımlarının istenen seviyede olmadığını ve ayrıca beklenen etkiyi henüz tam anlamıyla gerçekleştiremediğini göstermektedir. Çalışmamıza konu Sahra altı Afrika ülkelerine yaklaşık elli yıllık bir süreçte kalkınma

hedefi ile yardımda bulunmakla beraber bu ülkeler henüz kalkınma süreçlerini tamamlayamamışlardır.

Yapılan yardımlar İKB'nin faaliyet raporlarından görüleceği üzere boşa akıtılan yardımlar değildir. Mikro ölçekte ve yerel faydalarının olduğu elde edilen bilgiler kapsamında ortaya konmuştur (IsDB, 2021). Fakat makro ölçekte, incelediğimiz durum itibariyle, söz konusu ülkelere yönelik yapılmış olan yardımlar ve mevcut paradigma ile hedefler tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Nitekim bu hedeflerin gerçekleştirilmesi yalnızca dış yardım ve dışardan desteklemeler ile mümkün olmayacaktır. Ülke içi uygulamaların ve geliştirmelerin kalkınma yolunda çok daha önemli atılımlar sağlayacağı muhakkaktır. Bu sebeple hem içeriden hem de dışarıda gerçekleşen uygulamalar söz konusu ülkeleri daha gelişmiş ülkeler seviyesine henüz taşıyamamış olsa da daha iyi bir yaşam için imkân ve potansiyel barındırıyor olması üye ülkeler için önemli ve değerlidir.

SONUÇ

Her zaman olumlu bir netice sağlamamış olmasına rağmen dış yardım akımları hem devam etmiştir hem de bu konuda alternatif arayışlar süregelmiştir. Easterly, Levine ve Roodman gibi yazarların dış yardımların bir etkisinin olmadığını belirttiği bu sistem içerisinde biraz daha kendine has uygulamalarının bulunduğu İslam Kalkınma Bankası yardımlarının çalışmamız kapsamındaki sonuçları itibarıyla kalkınmaya ilişkin değişkenler arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Fakat, bu ilişki söz konusu ülkelerin kalkınma süreçlerinde önemli bir ivme yakalamalarına yardımcı olamamıştır. Bu bağlamda yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre yardım ve kalkınma ilişkisinde mikro ölçekteki değerlendirmelerin olumlu fakat makro ölçekteki çalışmaların ise daha belirsiz ve hatta negatif etkiler gösterdiği izlenmiştir.

Şu ana kadar yapılan çalışmaların makro ölçekte ivme unsuru oluşturan bir fark meydana getirememiş olmasından dolayı İslam Kalkınma Bankası uygulamalarının genele uygulanması fikri tam olarak desteklenememiştir. Fakat, İslam Kalkınma Bankası yardımlarının tutar olarak çok düşük kalması bunun temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Nitekim ilgili tutarın diğer uluslararası kuruluşların sağlamış olduğu yardım seviyelerine çıkması görülen mikro ölçekteki olumlu etkinin makro düzeyde de görüleceğini destekler nitelikte olduğunu belirtebiliriz.

Mikro projelerin makro ölçekteki projelerden daha etkili olduğu bulgusu üzerinden yola çıktığımızda, mikro yardımların az gelişmiş ülke ve bölgelerde yaşayan halka sosyo-ekonomik katkılar sunduğu, beşerî sermayeye katkı sağladığı ve iktisadi hayatı canlandırdığını görülmektedir. Burada çelişkili bir durum görünüyorsa da aslında işlemlerin küçük ölçekli olması akımların hem yönetilebilir hem de kapsama alanının dar olmasından kaynaklı olarak daha iyi bir performans sergilediğini ifade edilebiliriz. Bu sebeple dış yardımların mikro ölçekte bir halka ile başlayarak büyümesi gerektiği, aynı zamanda makro projelerin de göz ardı edilmeden doğru konumlandırılarak mikro ölçekteki projelerin tamamlayıcısı, birleştiricisi ve sağlamlaştırıcısı şeklinde yürütülmesi gerektiğini ifade edebiliriz.

Bu adımlar atılırken söz konusu projelerin verimliliğini düşürecek olan engellerin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu kapsamda siyasal çatışma, savaş, vb. ülke içi veya bölgesel düzeydeki sorunlardan öncelikle içsel nedenlerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü iç sorunlarını önemli ölçüde giderebilmiş bir ülke uluslararası boyutta değişen koşullara bağlı olarak oluşabilen krizleri aşmak için daha esnek politikalar uygulanabilecektir. Diğer bir husus ise borçlanma kanallarının artması ile birlikte hızlanan dış borç artışı problemidir. Artan kamu harcamalarını kolaylaştıran bu durum cari açığı arttırmaktadır. Kamu borcunun artması devletin ödeme yükünü arttıracığından dolayı kamunun temel hizmetler için ayırdığı kaynaklar azalacaktır. Oluşan bu durum halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla gelir ayırmasına ve yükü üstlenmesine neden olacaktır.

Büyümenin ve kalkınma yolunda atılacak adımların önemli destekçilerinden bir diğeri de yurt içi tasarruflardır. Çalışmamıza konu ülkelerde henüz temel ihtiyaçların tam anlamıyla karşılanmadığı ortamlardaki insanların tasarruf yapması mümkün değildir. Ayrıca yoksul kesimlere aktarılan kısıtlı kaynaklarla yoksulluk, gelir eşitsizliği veya gelir adaletsizliği de son bulmuş değildir. Bu sebeple yapılması gerekeni tekraren belirtmek gerekirse; sürekli bir yardım ile geçici çözümler yerine mevcut ekonomiyi, halkın kapsayıcı bir şekilde içine dahil edildiği verimli bir sistem haline getirmek yerinde olacaktır. Böylece kendine yetebilen çoğunluk hem ihtiyaçlarını karşılayabilecek hem de bu ekosistem içerisinde kendi tasarrufunu sağlayabilecektir. Örneğin dış yardımlar ile yoksul kesimin giyim ihtiyacının karşılanmasından ziyade giyim ürünlerinin üretilebilmesi için gerekli mekanizmaların kurulumu, sermaye desteği, teknik iş birliği veya pazar yeri kuruluşları gerçekleştirilmelidir. Bu kapsamda doğal süreçleri koruma, yenilenebilir enerji projeleri, alt yapı ve pazar yeri kuruluşları odağında bölge ülkeleri önemli potansiyelleri barındırmaktadır.

Uygulanabilecek programlardan bir diğeri de sosyal finans kuramı içerisinde önemli bir yer tutan sosyal etkili tahviller ve kalkınma etkili fonlar kapsamındaki projelerdir. Sosyal problemlerin çözümünde ve insan refahının artışında hem devletin yükünü hafifletecek hem de sosyal hizmetler sunmak amacıyla sermayesi özel yatırımcılardan sağlanan bir finansman kaynağı olması açısından çalışmamıza konu ülkeler için oldukça uygundur. İlgili fonlara aktarılacak kaynak donör ülke kurumları ve çok uluslu kalkınma bankaları açısından da anlamlıdır. Bu bağlamda “Kalkınmayı

Destekleyici Sukuk” lar ve ortaklık temelli projeler yürütülebilir. Ayrıca İslam Kalkınma Bankası programları ile uyum sağlayacak olan bu finansman aracının sermayedarlarına dağıtılacak kar kısmı dış yardım bütçesinden karşılanmaya iki açıdan uygun görünmektedir: ilki yapılan işin bankanın ana faaliyetine uygun olması, ikincisi ise söz konusu sosyal hizmeti sağlayacak olan kurumun maliyetini azaltıcı unsurlar içermesidir.

Ayrıca yürütülecek olan projelerin menkulleştirme işlemleri söz konusu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küresel mali sistemler ile bütünleşmesine de yardımcı olacaktır. Çünkü uluslararası finansman ortaklıkları mali sektörlerin dışı açılarak serbestleşmesini, bunu destekleyecek ekonomi politikalarının izlenmesini, rekabet kabiliyetlerinin artmasını, yatırımların çeşitlenmesini ve doğrudan sermaye akışlarının gerçekleşmesini teşvik edecek ve sağlayacaktır. Fakat ifade etmiş olduğumuz bu durumun bir de olumsuz etkisi mevcuttur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi mali yapısını ve kurumlarını kuvvetlendirmemiş ülkelerde kısa vadeli ve kalıcı olmayan akışlar ülkeyi kırılgan bir yapıya sokabilecektir. Bu sebeple varlığa dayalı ve ortaklık temelli, kar-zarar ortaklığının yer aldığı menkulleştirme süreçleri zayıf konumda olan az gelişmiş ülke ekonomilerini sermayedarlara karşı hem koruyacaktır hem de destekleyecektir.

Dış yardımların yalnızca yeterli tutarda veya doğru sektöre yönlendirilmesi ile verimli bir çıktı elde edilmemektedir, bu sebeple denetim mekanizmalarının da doğru çalışması gerekmektedir. Bu sebeple hem alıcı ülkelerin iç uygulama ve denetim mekanizmalarında hem de donör ülke ve kuruluşların yardım uygulamalarında daha kapsamlı bir yol haritasına ve değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda “Sorumlu Yardım” kavramının ön plana çıkarılarak bir sorumluluk ve çıktı takibinin yapılması önemli görülmüştür. Bu anlamda bu denetim görevini ulusal ve uluslararası resmi makamların yanı sıra resmi olmayan şekilde denetleyecek basın kurumlarının güçlendirilmesi yardımların tabana yayılmasını sağlamak açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdujabarova, M. (2017, Eylül 26). *Açık Görüş*. Nisan 25, 2020 tarihinde AFAM - Afrika Araştırmaları Merkezi: <https://www.afam.org.tr/rusyanin-afrika-politikasi/> adresinden alındı
- Acemoğlu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth*. New Jersey: Princeton University Press.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2018). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- AfDB. (2020, Mart 27). *Mission & Strategy*. African Bank Development Group: <https://www.afdb.org/en/about/mission-strategy> adresinden alındı
- African Union. (2020, Nisan 16). *Agenda 2063*. African Union: <https://au.int/agenda2063/goals> adresinden alındı
- African Union. (2020, Mart 25). *Constitutive Act of the African Union*. African Union: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf adresinden alındı
- African Union Commission. (2020, Mart 28). *African Union Handbook 2020*. African Union: https://au.int/sites/default/files/documents/31829-doc-au_handbook_2020_english_web.pdf adresinden alındı
- AFRICOM. (2020, Nisan 24). *U.S. Africa Command 2007 - 2018*. Africom.mil: <https://www.africom.mil/our-tenth-anniversary> adresinden alındı
- Aghion, P., Akçığıt, U., & Howitt, P. (2015). Lessons from Schumpeterian Growth Theory. *American Economics Review: paper and Proceedings*(105(5)), 94-99.
- Akar, G., Sarıtaş, T., & Kızılkaya, O. (2021). İnsani Gelişimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Geçiş Ekonomileri Üzerine Bir Uygulama. *Business and Economics Research Journal V*, 12(2), 307-318.
- Akhiyadov, M. (2019, Kasım 28). *Analiz*. Nisan 25, 2020 tarihinde İNSAMER: https://insamer.com/tr/rusya-afrika-kitasina-geri-donuyor_2521.html adresinden alındı

- Akhiyadov, M. (2019). *Rusya Afrika Kıtasına Geri Dönüyor*. İstanbul: İNSAMER.
- Akiş, D. Ö. (2020). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Ders Notu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Akkaya, A. (2015). Sömürgecilikten Yeni Sömürgeciliğe: Küresel Rekabette Sahraaltı Afrika. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi* (s. 109-122). Kütahya: İLEM.
- Alexander, J. R. (1964). *İktisadi Kalkınmanın Esasları*. (A. T. Payaslıoğlu, Çev.) Ankara: Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Yayınları.
- Alper, F. Ö. (2019). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye Örneği. *Fiscaoeconomia*(3), 202-227.
- Altan, D. R. (2021, Mayıs 15). *Ekonomik büyüme mi, Kalkınma mı? Dünya*: <https://www.dunya.com/gundem/ekonomik-buyume-mi-kalkinma-mi-haberi-135071> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (tarih yok). *Dünya*. Nisan 27, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bagimsiz-gananin-ilk-cumhurbaskani-dr-nkrumah/1080971#> adresinden alındı
- Arndt, C., Jones, S., & Tarp, F. (2013). *Assessing Foreign Aid's Long-Run Contribution to Growth in Development*. Helsinki: The World Institute for Development Economics Research (WIDER).
- Asal, Y. U. (2013). 21. Yüzyılda Sürdürülebilir Barış İçin Küresel Stratejiler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(23 Bahar), 2-6.
- Ataöv, T. (2010). *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Austin, G., & Broadberry, S. (2014, Haziran 27). Introduction:The Renaissance of African Economic History. *The Economic History Review*, 67(4), s. 893-906.
- Aybar, A. S., & Kavala, B. (2015). *KÜRESEL REKABETİN MERKEZİNDEKİ AFRİKA'DA KALKINMA DİNAMİKLERİ*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Aydın, O. (2017). Sosyal Etki Tahvilleri: Sosyal Sorunların Menkul Kıymetleştirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 916-931.

- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-443.
- Barro, R. J. (2001). Human Capital and Growth. *American Economic Review*, 12-17.
- Bauer, P. T. (1984). *Reality and Rhetoric: Studies in the Economics of Development*. Londra: Harvard University Press.
- Bekoe, D. A. (2005). Yeni Yüzyılda Afrika - Güvenlik, Siyaset, Ekonomi. B. Aras, K. Dağcı, & H. Selçuk içinde, *Yeni Yüzyılda Afrika* (s. 142). İstanbul: TASAM Yayınları.
- Bhandari, R., Dhakal, D., Upadhyaya, K., & Pradhan, G. (2007). Foreign Aid, FDI and Economic Growth in East European Countries. *Economics Bulletin*, 6(13), 1-9. <http://economicsbulletin.vanderbilt.edu/2007/volume6/EB-07F20001A.pdf> adresinden alındı
- Bhavnan, R., Clemens, M., & Radelet, S. (2005). Aid and Growth. *Finance and Development*, 42, 1-21. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2005/09/radelet.htm> adresinden alındı
- Birleşmiş Milletler. (2020, 03 15). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. www.tr.undp.org: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> adresinden alındı
- Blomstrom, M., Lipsey, R. E., & Zejan, M. (1996). Is Fixed Investment the Key to Economic Growth? *The Quarterly Journal of Economics*, (111), 269-276.
- Boone, P. (1994). *The Impact of Foreign Aid on Savings and Growth*. Londra: London School of Economics.
- Boone, P. (1996). Politics and the Effectiveness of Foreign Aid. *Europea Economic Review*, 40, 289-323.
- Boone, P. (1996). *Politics and The Effectiveness of Foreign Aid*. Londra: London School of Economics.

- Burnside, C., & Dollar, D. (1997). *Aid, Policies and Growth*. Washington: World Bank - Policy Research Working Paper.
- Burnside, C., & Dollar, D. (2000). Aid, Policies and Growth. *American Economic Review*, 847-868.
- Burnside, C., & Dollar, D. (2000). Aid, Policies, and Growth. *The American Economic Review*(90), 847-868.
- Celasun, M. (2001, Şubat). Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program. 7-31. (İ. v. İktisat, Röportaj Yapan)
- Celasun, M. (2001-2002, Kasım-Aralık-Ocak). Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği. *Doğu Batı: Düşünce Dergisi (Ekonomi)*(17).
- Chachage, P. C. (2005). Dış Yardım ve Afrika'nın Kalkınması. 1. *Türk Afrika Kongresi* (s. 221-242). İstanbul: Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Chenery, H., & Strout, A. (1966). Foreign Assistance and Economic Development. *The American Economic Review*, 56(4), 679-753.
- Chilinkhwambe, T. (2018). *Foreign Aid and Economic Growth in Sub Saharan Africa*. Cape Town: Development Finance Centre (DEFIC).
- Chirwa, T. G., & Odhiambo, N. M. (2016). Macroeconomic Determinants of Economic Growth: a Review of International Literature. *South East European Journal of Economics and Business*, 11(2), 33-47.
- Clemens, M. A., Radelet, S., Bhavnani, R. R., & Bazzi, S. (2011). Counting Chickens When They Hatch: Timing and the Effects of Aid on Growth. *The Economic Journal*, 590-617.
- Çetin, A. (2020). İslami Esaslara Uygun Kripto Para Önerisi: İslami Coin (Iscoin). *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 63-89.
- Çiftçi, K., Güngör, M., & Çiftçi, N. (2020). Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 163-177.

- Çoban, M. N. (2020). Ekonomik Özgürlüklerin İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: Visegrad Dörtlüsü Kapsamında Panel Veri Analizi. *TESAM Akademi Dergisi*, 7(1), 143-162.
- Çolak, S. (2015). Özel Bir Kolonyalizm Türü: Apartheid. Ankara, Türkiye: Ankara Üniversitesi.
- Daban, C. (2017). *Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Dalar, M. (2013). Afrika Birliği Örgütü'nden Afrika Birliği'ne: Afrika'da Bütünleşme Çabaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye.
- Dalberg. (2021). *Our Ideas*. Dalberg: <https://dalberg.com/our-ideas/how-development-impact-bonds-work-and-when-use-them/> adresinden alındı
- Demir, E. (2013). *Küresel Ekonomide Afrika Ülkelerinin Konumu ve Türkiye ile İlişkiler*. İstanbul: İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü. https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_12_2013.pdf adresinden alındı
- Doğan, A. (2011). DIŞ YARDIMIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ALT-SAHRA AFRIKA ÖRNEĞİ. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2(56), 121-139.
- Doğan, A. (2011). Dış Yardımların Büyüme Etkisi: Alt-Sahra Afrika Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 121-139. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/802/8730> adresinden alındı
- Durbarry, R., Gemmell, N., & Greenaway, D. (1998). *New evidence on the impact of foreign aid on economic growth*. Nottingham: Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham.
- Easterly, W. (1993). How Much Do Distortions Affect Growth. *Journal of Monetary Economics*, 32, 187-212.
- Easterly, W. (1993). How Much Do Distortions Affect Growth. *Journal of Monetary Economics*, 32, 187-212.
- Easterly, W. (2003). Can Foreign Aid Buy Growth? *Journal of Economic Perspectives*, 17(3), 23-48.

- Easterly, W. (2003). Can Foreign Aid Buy Growth? *JOURNAL OF ECONOMIC PERSPECTIVES*, 3(17), 23-48.
- Easterly, W. (2005). Can Foreign Aid Save Africa? *Clemens Lecture Series*. (s. 1-29). New York: Saint John's University.
- Easterly, W. (2005). *The White Man's Burden*. New York: Penguin Press.
- Easterly, W., Levine, R., & Roodman, D. (2004). Aid, Policies and Growth: Comment. *The American Economic Review*, 774-780.
- Easterly, W., Levine, R., & Roodman, D. (2004). Aid, Policies, and Growth: Comment. *AMERICAN ECONOMIC REVIEW*, 3(94), 774-780.
- EBRD. (2022). *Doing and Expanding Business in Sub-Saharan Africa by Multilateral Development Banks - Selected Evaluation Insight*. London: EBRD Evaluation Depart.
- Efe, A. (2019). İslam Ekonomi Yönetiminde Plancılık ve Bütçeleme Anlayışı. *İçtimaiyat*(3), 89-105.
- Ekanayake, E. M., & Chatrna, D. (2010). The Effect of Foreign Aid on Economic Growth in Developing Countries. *Journal of International Business and Cultural Studies*, 1-13.
- Encyclopædia Britannica. (tarih yok). *Table Of African Independence Dates*. Nisan 27, 2020 tarihinde Brittanica: <https://www.britannica.com/topic/Freedom-from-Empire-An-Assessment-of-Postcolonial-Africa-1707631/Key-players-in-1960#ref296577> adresinden alındı
- Ermağan, İ., & Giray, F. (2014). Çin'in Afrika Politikası. İ. Ermağan (Dü.) içinde, *Dünya Siyasetinde Afrika 1*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Eurostat. (2022, Ocak 04). *Eurostat - European Commission*. Africa-EU - international trade in goods statistics: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Africa-EU_-_international_trade_in_goods_statistics adresinden alındı
- Feeny, S. (2005). The Impact of Foreign Aid on Economic Growth in Papua New Guinea. *The Journal of Development Studies*, 1092-1117.

- Ferguson, Y. H. (2012). NGOs' Role in Constructing Global Governance. *Global Governance*, 383-386.
- Fidan, H., & Aras, B. (2010). The Return of Russia-Africa Relations. *Winter*(52), s. 47-68.
- Fischer, S. (1993). The Role of Macroeconomics Factors in Growth. *Journal of Monetary Economics*, 32, 485-512.
- Gilbert, E., & Reynolds, J. T. (2010). *Dünya Tarihinde Afrika*. (M. Demirkaya, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- GOLAB. (2021). *Impact Bonds*. Government Outcomes LAB: <https://golab.bsg.ox.ac.uk/the-basics/impact-bonds/> adresinden alındı
- Görgülü, M. E. (2016). Dış Yardımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(5), s. 1292-1322.
- Griffin, K., & Enos, J. (1970). Foreign Assistance: Objectives and Consequences. *Economic Development and Cultural Change*, 18, 313-327.
- Griffin, K., & Enos, J. (1970). Foreign Assistance: Objectives and Consequences. *Economic Development and Cultural Change*, 18, 313-327.
- Gülseven, Y. (2019). Old and New Foreign Aid Architecture. *Old and New Foreign Aid Architecture*. Ankara, Türkiye: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Gürak, P. D. (2016). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürak, P. D. (2016). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma - Kuramlar, Eleştiriler ve "Alternatif" Bir Büyüme Modeli*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Güveli, A., & Kılıçkaplan, S. (2000). A Ranking of Islamic Countries in terms of Their Levels of Socio-Economic Development. *Journal of Economic Cooperation*(21), 97-114. <https://www.sesric.org/files/article/181.pdf> adresinden alındı
- Habeb, W. M. (2014). *Civil War in Africa*. Pennsylvania: Mason Crest.
- Hadjimichael, M. (1995). *Sub-Saharan Africa Growth, Savings, and Investment, 1986 - 1993*. Washington D.C.: International Monetary Fund.

- Haidar, Z. G. (2018). The Effects of Foreign Aid on Economic Development in Afghanistan (2001-2015). *The Effects of Foreign Aid on Economic Development in Afghanistan (2001-2015)*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi.
- Hansen, H., & Tarp, F. (2001). Aid and Growth Regression. *Journal of Development Economics*(64), 547-570.
- Hazar, N. (2016). *Türkiye - Afrika İlişkileri, Türkiye'nin Dost Kıtaya Açılım Stratejisi* (3 b.). Ankara: Akçağ Basım Yayım.
- Hobsbawn, E. J. (2008). *Sanayi ve İmparatorluk*. (A. Ersoy, Çev.) Ankara: Dost Yayınları.
- Hürriyet. (2021, 02 10). *Ekonomi*. Hürriyet Gazetesi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sahra-alti-afrikada-2021de-yuzde-3-1-buyume-beklentisi-41644058> adresinden alındı
- ICA. (2022, Ocak 3). *Key Achievements in the financing of African infrastructure in 2018*. The Infrastructure Consortium for Afrika: <https://www.icafrica.org/en/topics-programmes/key-achievements-in-the-financing-of-african-infrastructure-in-2018/> adresinden alındı
- ICMA. (2021). *Social Bond Principles (SBP)*. International Capital Market Association: [https://www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/social-bond-principles-sbp/#:~:text=The%20Social%20Bond%20Principles%20\(SBP,credentials%20alongside%20an%20investment%20opportunity](https://www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/social-bond-principles-sbp/#:~:text=The%20Social%20Bond%20Principles%20(SBP,credentials%20alongside%20an%20investment%20opportunity). adresinden alındı
- IMF. (2015). *World Economic Outlook 2015*. Washington: International Monetary Fund.
- IMF. (2020, 12 20). *IMF Data*. International Monetary Fund: <https://data.imf.org/> adresinden alındı
- IsDB. (1999). *The Challenges of Poverty Alleviation in IDB Member Countries*. Jeddah: Islamic Development Bank.
- IsDB. (2017). *Reverse Linkage Policy, Making Connections to Drive Development in Today's Global Environment*. Jeddah.

- IsDB. (2018). *Realizing Sustainable Development, Development Effectiveness Report 2017*. Jeddah: Islamic Development Bank .
- IsDB. (2019). *IsDB in Brief, Empowering People for a Sustainable Future*. Jeddah: Islamic Development Bank.
- IsDB. (2020). *Financing the Sustainable Development Goals, The Contributions of the Multilateral Development Banks*. Jeddah.
- IsDB. (2020, Eylül 5). IsDB's Approval Data of Sub-Saharan Africa. *IsDB's Approval Data of Sub-Saharan Africa*. İstanbul: Economic Research and Institutional Learning of Islamic Development Bank.
- IsDB. (2021). *Development Effectiveness Report, Achieving Result during Covid-19 Pandemic 2020*. Jeddah.
- IsDB. (2021). *Economic Empowerment An IsDB Innovative Approach for Poverty Alleviation and Sustainable Development*. Jeddah: Islamic Development Bank. <https://www.isdb.org/publications> adresinden alındı
- IsDB. (2021b). *The Economic Empowerment Approach (EEA) A New Paradigm for Development*. Jeddah: Islamic Development Bank. Mart 25, 2022 tarihinde <https://www.isdb.org/publications/the-economic-empowerment-approach-eea-a-new-paradigm-for-development> adresinden alındı
- Isse, H. S., & Ali, A. M. (2006). An Empirical Analysis of the Determinants of Foreign Aid: A Panel Approach. *International Advances in Economic Research*, 421-250.
- İstikbal, D. (2019). Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Güvenliği. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 63-64.
- İstikbal, D. (2020). *Afrika'da İşbirliği ve Rekabet: Türkiye ve Çin*. Ankara: SETA Yayınları.
- İşler, İ. Ş. (2014). Dış Yardımlar ve Finansal Krizler Eşliğinde Sanayileşme Çabaları: Türkiye Örneği. *Dış Yardımlar ve Finansal Krizler Eşliğinde Sanayileşme Çabaları: Türkiye Örneği*. Bolu, Türkiye: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

- Johns Hopkins China-Africa Research Initiative. (2022, Ocak 01). *China - Africa Trade*. China - Africa Research Initiative: <http://www.sais-cari.org/data-china-africa-trade> adresinden alındı
- Johns Hopkins China-Africa Research Initiative. (2022, Ocak 2). *Chinese Global Foreign Aid*. China-Africa Research Initiative: <http://www.sais-cari.org/data-chinese-global-foreign-aid> adresinden alındı
- Johns Hopkins China-Africa Research Initiative. (2022, Ocak 2). *Chinese Workers in Africa*. China - Afrika Research Initiative: <http://www.sais-cari.org/data-chinese-workers-in-africa> adresinden alındı
- Johns Hopkins China-Africa Research Initiative. (2022, Ocak 2). *Gross Annual Revenues of Chinese Companies' Construction Projects in Africa*. China-Africa Research Initiative: <http://www.sais-cari.org/data-chinese-contracts-in-africa> adresinden alındı
- Karagöz, F. (2007). Yoksullukla Mücadelede Dış Yardımın Etkinliği. *Yoksullukla Mücadelede Dış Yardımın Etkinliği*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi.
- Karras, G. (2006). Foreign Aid and Long-run Economic Growth: Empirical Evidence for A Panel of Developing Countries. *Journal of International Development*(18), 15-28.
- Kavala, B. D., & Aybar, S. (2015). Küresel Rekabetin Merkezindeki Afrika'da Kalkınma Dinamikleri. *ULUSLARARASI AFRİKA KONFERANSI SONUÇ RAPORU* (s. 1-58). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi. Mart 29, 2020 tarihinde <https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/arastirma/arastirmamerkezleri/afrikam/Documents/Uluslararası%20Afrika%20Konferansı%20Sonuç%20Raporu.pdf> adresinden alındı
- Kavas, A. (2003). Afrika'da Fransız Sömürgeciliği. *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği* (s. 69-78). Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Kavas, A. (2020, 02 22). *Sömürgecilik*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/somurgecilik> adresinden alındı

- Kennedy, P. (2005). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri "16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar"*. (B. Karanakçı, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kuçuradi, I. (1993). Ideas Underlying Global Problems. T. I. Future içinde, *Ideas* . Ankara: Philosophical Societies of Turkey.
- Kwan, A. C., Wu, Y., & Zhang, J. (1998). An Exogeneity Analysis of Financial Deepening and Economic Growth: Evidence from Hong Kong, South Korea and Taiwan. *Journal of International Trade & Economic Development*, 339-354.
- Lehmann, V. (2008). The Relationship between Africa and the UN: From Disenchantment to a more Effective Cooperation. (s. 1-10). New York: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Levy, V. (1988). Aid and Growth in Sub-Saharan Africa: The Recent Experience. *European Economic Review*, 32, 1777-1795.
- Library of Congress. (2020, Nisan 22). *History Of Liberia: A Time Line*. Library of Congress: <https://www.loc.gov/collections/maps-of-liberia-1830-to-1870/articles-and-essays/history-of-liberia/1820-to-1847/> adresinden alındı
- Luiz, J. M. (2009, Ocak). Institutions and economic performance: Implications for African development. *Journal of International Development*, 21(1), s. 58-75.
- Mambetaliev, A. (2013). Foreign Aid and Economic Growth in the Developing Countries - A Cross-country Empirical Analysis. *Foreign Aid and Economic Growth in the Developing Countries - A Cross-country Empirical Analysis*. University of Pannonia.
- Marais, H., & Labuschagne, J.-P. (2019). *If you want to prosper, consider building roads*. New York: Deloitte.
- Maren, M. (1997). *The Road to Hell: The Ravaging Effects of Foreign Aid and International Charity*. New York: Free Press.
- Mavrotas, G. (2003). *Assessing Aid Effectiveness in Uganda: An Aid-Disaggregation Approach*. Oxford: Oxford Policy Management.

- Mazrui, A. (1992). *Afrikahılar*. (Y. Kaplan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- McCarthy, C. (1998, Aralık). Problems and Prospects of African Economic Development. *South African Journal of Economics*, 66(4), s. 202-214. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1813-6982.1998.tb01261.x> adresinden alındı
- Miller, J. C. (1988). *Way of Death: Merchant Capitalism and the Angolan Slave Trade 1730-1830*. ABD: The University of Wisconsin Press.
- Mosley, P. (1980). *Aid, Savings and Growth Revisited*. Oxford: Bulletin of the Oxford.
- Mosley, P. (1980). Aid, Savings and Growth Revisited. *Bulletin of the Oxford University Institute of Economic and Statistics*, 42, 79-85.
- Mosley, P., Hudson, J., & Horrell, S. (1987). Aid, the Public Sector and the Market in Less Developed Countries. *The Economic Journal*, 616-641.
- Moyo, D. (2010). *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa*. New York: Penguin.
- Murshed, M., & Khanaum, M. M. (2014). Impact of Foreign Aid in the Economic Development of Recipient Country. *Journal of the Bangladesh Association of Young Researchers (JBAYR)*(2), 33-37.
- Nilkonyuru, F. (2016). Failure of Foreign Aid in Developing Countries: A Quest for Alternatives. *Business and Economics Journal*, 1-9. doi:10.4172/2151-6219.1000231
- Niyonkuru, F. (2016). Failure of Foreign Aid in Developing Countries: A Quest for Alternatives. *Business and Economics Journal*(7), 1-9. doi:10.4172/2151-6219.1000231
- Nkrumah, K. (1963). *Afrika Must Unite*. New York: Frederick A. Praeger.
- OECD. (2007). *Development Co-operation Report*. Paris: OECD Journal of Development, .
- OECD. (2016). *Understanding Social Impact Bonds*. OECD Publications.
- OECD. (2021, Ocak 21). *Aid at a Glance*. OECD : https://public.tableau.com/views/OECDDACAidataglancebyrecipient_new/R

eciipients?:embed=y&:display_count=yes&:showTabs=y&:toolbar=no?&:showVizHome=no adresinden alındı

OECD. (2021, 02 26). *data.oecd.org*. oecd.org: <https://data.oecd.org/drf/other-official-flows-oof.htm> adresinden alındı

OECD. (2021, 02 25). *data.oecd.org*. oecd.org: <https://data.oecd.org/oda/net-oda.htm> adresinden alındı

OECD. (2021, 02 26). *data.oecd.org*. oecd.org: <https://data.oecd.org/drf/private-flows.htm> adresinden alındı

OECD. (2021, 02 26). *data.oecd.org*. oecd.org: <https://data.oecd.org/drf/grants-by-private-agencies-and-ngos.htm#indicator-chart> adresinden alındı

OECD. (2022, Ocak 07). *Aid at a Glance*. https://www.oecd.org/https://public.tableau.com/views/OECDDACAidataglancebyrecipient_new/Reciipients?:embed=y&:display_count=yes&:showTabs=y&:toolbar=no?&:showVizHome=no adresinden alındı

Orakçı, s. (2020). *Afrika Kıtası'nda Küresel Rekabet*. İstanbul: İNSAMER.

Owens, T., & Hoddinott, J. (1998). *Investing in Development or Investing in Relief: Quantifying the Poverty Tradeoffs Using Zimbabwe Household Panel Data*. Cambridge: Center for the Study of African Economies.

Owens, T., & Hoddinott, J. (1998). *Investing in Development or Investing in Relief: Quantifying the Poverty Tradeoffs Using Zimbabwe Household Panel Data*. Oxford: Center for the Study of African Economies - University of Oxford.

Özey, R. (2014). Afrika Kıtası'nın Panaroması: Siyaset, Toplum ve Ekonomide Farklılıklar ve Benzerlikler. İ. Ermağan içinde, *Dünya Siyasetinde Afrika* (s. 1-47). Ankara: Nobel Yayınları.

Özkan, M. (2014). Dünya Siyasetinde Afrika. Ş. Kardaş, & A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 448). İstanbul : Küre Yayınları.

Öztürk, H. (2013). Türk Dış Politikasında Afrika Açılımı. H. Çomak, & C. Sancaktar içinde, *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem sonrası Türk Dış Politikası* (s. 694). İstanbul: Beta Yayınları.

- Özumentlu, S. T. (2010). Uluslararası Yardımlar: Ekonomik ve Siyasal Boyutları. *Uluslararası Yardımlar: Ekonomik ve Siyasal Boyutları*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi.
- Papanek, G. (1973). Aid, Private Foreign Investment, Savings and Growth in Less Development Countries. *Journal of Political Economy*, 81, 120-130.
- Polat, M. H. (2012). *Küreselleşen Kalkınma, Bir Eleştiri*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Rahimi, A. W. (2017). Afganistan'da Dış Yardım ve Ekonomik Kalkınma. *Afganistan'da Dış Yardım ve Ekonomik Kalkınma*. Ankara, Türkiye: Gazi Üniversitesi.
- Rajan, R. G., & Subramanian, A. (2006). *Aid and Growth: What Does the Cross-Country Evidence Really Show?* Cambridge: NBER Working Paper.
- Rajan, R., & Subramanian, A. (2005). *What undermines aid's impact on growth*. New York: International Monetary Fund (IMF).
- Ram, R. (2004). Recipient country's 'policies' and the effect of foreign aid on economic growth in developing countries: additional evidence. *Journal of International Development*, 201-211.
- Robinson, J. A., Acemoglu, D., & Johnson, S. (2003). An African Success Story: Botswana. D. Rodrik içinde, *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth* (s. 80-119). Princeton : Princeton University Press.
- Rodrik, D. (1999). Where Did All the Growth Go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses. *Journal of Economic Growth*, 385-412.
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (1995). *Natural Resource Abundance and Economic Growth*. Cambridge: NBER Working Paper.
- Salım, A. F. (2019). Foreign Aid and Economic Growth in Sub-Saharan Africa Countries. *Foreign Aid and Economic Growth in Sub-Saharan Africa Countries*. Ankara, Türkiye: Hacettepe üniversitesi.
- Saray, G. (2014). Dış Yardımlar: Türkiye Örneği. *Dış Yardımlar: Türkiye Örneği*. Çankırı, Türkiye: Çankırı Karatekin Üniversitesi.

- Shaikh, S. A. (2015). *Developing an Index of Socio-Economic Development Consistent with Maqasid Al-Shari'ah*. Munich: Munich Personal RePEc Archive.
- Singh, R. D. (1985). State Intervention, Foreign Economic Aid, Savings and Growth in LDCs: Some Recent Evidence. *Kyklos*, 38(2), 216-232.
- Tepebaş, U. (2007). Bölgesel Sorunların Çözümünde Uluslararası Örgütlerin Rollerini. *Stratejik Öngörü*(10), 88-89.
- Tepebaş, U. (2010). *Büyük Güçler ve Afrika "21. Yüzyılda Çok Boyutlu Afrika Rekabeti"*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- The Dalberg Group. (2021, Mayıs 30). *Home*. dalberg.com: dalberg.com adresinden alındı
- The Guardian. (2014, Mart 31). *World News*. theguardian.com: <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2014/mar/31/malaria-control-payment-by-results> adresinden alındı
- The Guardian Newspapers. (2020, 08 24). *Focus*. guardian.ng: <https://guardian.ng/features/china-backed-railway-agreement-puts-kenyas-sovereignty-at-risk/> adresinden alındı
- The Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries (SESRIC). (2021, Ağustos 31). *OIC Statistics Database*. The Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries (SESRIC): <https://www.sesric.org/query.php> adresinden alındı
- Tunalı, D. D. (2020). *İktisadi Kalkınma, Ders Notu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Tuncer, B. (1963). *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2021, MAYıs 15). *Paris Anlaşması*. Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> adresinden alındı

UNDP. (2020, Aralık 22). *Human Development Reports*. United Nations Development Programme: <http://hdr.undp.org/> adresinden alındı

UNECA. (1999). Official Development Assistance to Africa: an Overview. *Journal of African Economies*, 504-527. https://watermark.silverchair.com/504.pdf?token=AQECAHi208BE49Oan9kkhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKAc485ysgAApCwggKTBgkqhkiG9w0BBwa gggKEMIICgAIBADCCAnkGCSqGSIb3DQEHATAeBgIghkgBZQMEAS4wEQQMvZG63HBeHrKa-ZjAgEQgIICSnfp9WvgO3K-fuL3zizY7-LQgF2mTexE2XX1PudTzXNNLBDv64S adresinden alındı

UNECA. (2016). *Transformative Industrial Policy for Africa*. Addis Ababa: United Nations Economic Commission for Africa.

United Nations. (2007). *Economic Trends and Impacts Foreign Aid and Development in the Arab Region*. New York: Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA).

United Nations. (2020, Nisan 14). *Africa*. United Nations: <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/africa/index.html> adresinden alındı

United Nations. (2020, Nisan 6). *Charter of the United Nations*. United Nations: <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html> adresinden alındı

United Nations. (2020, Nisan 6). *United Nations Peace Operations*. United Nations: <https://www.unmissions.org/> adresinden alındı

UNTAC. (2018). *The Least Developed Countries Report 2018*. New York: United Nations.

Upadhyaya, K., Pradhan, G., Dhakal, D., & Bhandari, R. (2007). Foreign Aid, FDI and Economic Growth in East European Countries. *Economics Bulletin*, s. 1-9.

Üngör, Ç. (2009, Ekim). Çin ve Üçüncü dünya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(41), s. 27-38.

- Wallerstein, I. (2006). *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?* K. Bülbül içinde, *Küreselleşme, Temel Metinler*. Ankara: Orion Kitapevi.
- White House. (2020, Nisan 23). *Statements & Releases*. Obama White House: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/06/14/fact-sheet-new-strategy-toward-sub-saharan-africa> adresinden alındı
- Williams, E. (1944). *Capitalism & Slavery*. North Carolina: The University of North Carolina.
- WITS. (2022, Ocak 2). *View Trade Summary / At a Glance*. wits.worldbank.org: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/2015/EndYear/2019/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/SSF/Product/all-groups> adresinden alındı
- Woodruff, W. (2002). *Modern Dünya Tarihi*. (H. Vardar, & A. Vardar, Çev.) İstanbul: Pozitif.
- World Bank. (1998). *Assessing Aid, What Works, What Doesn't, and Why*. New York: Oxford University Press.
- World Bank. (2000). *The Quality of Growth*. Washington D.C.: Oxford University Press.
- World Bank. (2020, Nisan 19). *Data*. World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ZG> adresinden alındı
- World Bank. (2020). *Data and Research*. World Bank: <https://data.worldbank.org/> adresinden alındı
- World Bank. (2021, Mayıs 12). *Data*. World Bank - Net official development assistance and official aid received (current US\$): <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD> adresinden alındı
- World Bank. (2021, Nisan 19). *Data Bank*. World Banks: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> adresinden alındı

- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 96-115.
- Yumuşak, İ. G., & Altun, H. (2016). Türkiye'deki STK'ların Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yardımları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri: Sadakataşı Derneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 207-233.
- Yüksel, M. A. (2016). AFRİKA JEOPOLİTİĞİ VE ABD'NİN AFRİKA POLİTİKASI. *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, 11/2(K1Ş), 1389-1408.
- Zahar, R. (1999). *Sömürgecilik Ve Yabancılaşma*. (B. Doktor, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.

EKLER

EK 1: Analize dahil edilen değişkenlere ait veriler

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Benin	1990	0.364	0.0596	0.0643	0.00004		45.7202	72.4300	-0.1508	6.7028	0.1751
Benin	1991	0.371	0.0595	0.0614	0.00001		51.3447	72.4600	0.0198	5.1383	0.1709
Benin	1992	0.375	0.0511	0.0593	0.00111		56.7407	72.4800	0.0563	3.3587	0.1667
Benin	1993	0.382	0.0670	0.0595	0.00151		55.3818	72.5700	-0.9512	5.6051	0.1627
Benin	1994	0.386	0.0540	0.0533	0.00006		64.4005	72.6300	-0.4448	10.0558	0.1589
Benin	1995	0.391	0.0747	0.0539	0.00110		63.8001	72.6600	-0.3567	12.3575	0.1554
Benin	1996	0.394	0.0725	0.0540	0.00024	0.4753152	56.5178	72.6400	-0.6209	14.0310	0.152
Benin	1997	0.399	0.0695	0.0384	0.00096		58.7116	72.5800	0.5371	14.1855	0.1488
Benin	1998	0.403	0.0725	0.0323	0.00284	0.4353236	59.5936	72.4900	0.4600	12.7474	0.1454
Benin	1999	0.409	0.1197	0.0345	-		54.3918	72.3700	0.2534	9.8544	0.1422

Benin	2000	0.416	0.1008	0.0366	0.00094	0.4556421	47.3482	72.2200	-0.3644	9.8709	0.1388
Benin	2001	0.428	0.1017	0.0396	0.00127		48.2572	72.0300	0.4570	9.2327	0.1354
Benin	2002	0.438	0.0982	0.0308	-	0.4386366	43.7684	71.8200	-0.4646	10.5185	0.1321
Benin	2003	0.445	0.1259	0.0397	0.00090	0.3504379	41.6162	71.8800	0.1993	10.8362	0.1288
Benin	2004	0.453	0.1280	0.0484	0.00208	0.3313479	39.9030	71.8900	-0.6599	12.3427	0.1257
Benin	2005	0.459	0.1250	0.0420	0.00219	0.3203117	39.0959	71.8500	-0.1339	9.9574	0.1228
Benin	2006	0.467	0.1212	0.0483	0.00051	0.2605059	39.7747	71.7600	-0.1759	9.2146	0.1201
Benin	2007	0.475	0.1599	0.0522	0.00241	0.2541185	49.1138	71.6200	1.7061	11.3488	0.1176
Benin	2008	0.482	0.1692	0.0680	0.00173	0.2567917	47.7754	71.4500	0.4946	10.2465	0.1153
Benin	2009	0.488	0.1721	0.0675	0.00509	0.2615881	44.7026	71.2500	-0.1939	10.0190	0.113
Benin	2010	0.494	0.1765	0.0711	0.00117	0.2543235	51.4309	71.0500	0.5611	10.3213	0.1108
Benin	2011	0.500	0.1985	0.0685	-	0.2549746	47.2170	70.8700	1.5084	10.9448	0.1086

Benin	2012	0.510	0.1754	0.0472	0.00218	0.2367679	50.7367	70.8500	2.5271	12.3330	0.1063
Benin	2013	0.522	0.2350	0.0560	0.00381	0.2423417	59.2002	70.8100	2.8786	14.8028	0.104
Benin	2014	0.527	0.2450	0.0332	0.01785	0.2133969	65.2683	70.7800	3.0542	16.8510	0.1018
Benin	2015	0.532	0.1955	0.0245	0.01204	0.215962	56.7563	70.8000	1.3150	13.4165	0.0996
Benin	2016	0.533	0.1889	0.0390	0.00155	0.2213775	58.9869	70.8100	1.1149	16.4987	0.0974
Benin	2017	0.536	0.2283	0.0522	-	0.2305025	61.4766	70.8100	1.5817	16.8950	0.0951
Benin	2018	0.541	0.2654	0.0329	0.00845	0.2283158	61.8447	70.7900	1.3618	19.1398	0.0928

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Burkina Faso	1990		0.1626	0.0965	-		35.4227	83.1500	0.0148	5.4241	0.1985
Burkina Faso	1991		0.1699	0.1101	0.00356		33.7962	83.1500	0.0182	8.3445	0.198
Burkina Faso	1992		0.1180	0.1168	0.00032		28.3740	82.6200	0.1390	8.6214	0.1977
Burkina Faso	1993		0.1143	0.1199	0.00260		29.6251	82.0700	0.1363	7.7374	0.1974
Burkina Faso	1994		0.1257	0.1105	0.00121		39.2292	81.5000	0.9693	16.3402	0.1966
Burkina Faso	1995		0.1305	0.1179	0.00172		40.7475	80.9100	0.4126	11.4590	0.195
Burkina Faso	1996		0.1282	0.0894	0.00270	0.4219024	38.1803	80.3000	0.6273	7.8916	0.1925
Burkina Faso	1997		0.1225	0.0744	0.00193		37.4164	79.6700	0.3990	11.6004	0.1894
Burkina Faso	1998		0.1209	0.0746	0.00243	0.381321	40.9398	79.0300	0.1571	8.8510	0.1861
Burkina Faso	1999		0.1031	0.0698	0.00174		35.2548	78.3700	0.2356	-1.2503	0.1827

Burkina Faso	2000	0.293	0.0858	0.0316	0.00002	0.397162	35.1229	77.7000	0.7815	-2.8628	0.1792
Burkina Faso	2001	0.298	0.0720	0.0620	0.00256		31.6582	77.0200	0.1964	-0.0241	0.1751
Burkina Faso	2002	0.303	0.0766	0.0654	0.00421	0.3945794	31.3125	76.3300	0.4148	-0.1301	0.1707
Burkina Faso	2003	0.310	0.1002	0.0766	0.00279	0.3311687	30.3682	75.6200	0.6143	3.5319	0.1656
Burkina Faso	2004	0.320	0.1197	0.0882	0.00272	0.3166145	35.4809	74.9000	0.2632	1.8003	0.1598
Burkina Faso	2005	0.332	0.1227	0.0882	0.00205	0.3122984	34.1722	74.1500	0.8481	3.0751	0.1534
Burkina Faso	2006	0.341	0.1266	0.1007	0.00889	0.2531189	35.1065	73.3900	1.2806	2.9322	0.1466
Burkina Faso	2007	0.352	0.1620	0.1090	0.00120	0.2441811	33.7797	72.6900	0.2847	5.1685	0.1397
Burkina Faso	2008	0.364	0.1806	0.0967	0.01381	0.2464031	35.3853	71.9600	0.3512	5.6453	0.1332
Burkina Faso	2009	0.373	0.1905	0.1089	0.00738	0.246402	40.2960	71.1800	0.5995	7.2720	0.1272
Burkina Faso	2010	0.384	0.2012	0.1005	0.00279	0.2435471	49.0732	70.3600	0.3845	13.9489	0.1217
Burkina Faso	2011	0.394	0.2366	0.0889	0.00221	0.2442496	57.4973	69.5000	1.1907	17.0173	0.1169

Burkina Faso	2012	0.403	0.2425	0.0970	0.00345	0.2219843	61.2386	68.6000	2.6215	16.6106	0.1125
Burkina Faso	2013	0.410	0.2601	0.0731	0.01301	0.2280198	64.0359	67.6500	3.6477	13.8280	0.1083
Burkina Faso	2014	0.413	0.2054	0.0602	0.02849	0.1963862	58.8236	66.6500	2.5626	14.3027	0.1044
Burkina Faso	2015	0.422	0.1721	0.0549	0.02091	0.2065004	59.0892	66.6400	1.9599	12.5328	0.1007
Burkina Faso	2016	0.428	0.1863	0.0558	0.01798	0.2111211	57.8932	66.6200	3.0438	14.7343	0.097
Burkina Faso	2017	0.439	0.1989	0.0353	0.02492	0.2190167	59.2688	66.5800	0.0182	15.6978	0.0939
Burkina Faso	2018	0.443	0.2015	0.0395	0.03064	0.2185978	60.3033	66.5300	1.6713	18.6818	0.0907

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Çad	1990		0.0269	0.1004	0.00036		41.3870	72.1900	0.5407	-7.6731	0.2121
Çad	1991		0.0259	0.0782	0.00020		36.3495	72.1800	0.2259	-1.6301	0.2092
Çad	1992		0.0275	0.0655	0.00003		35.9046	72.1500	0.1042	-2.2681	0.2064
Çad	1993		0.0331	0.0706	0.00276		42.6473	72.3200	1.0361	-2.6018	0.2039
Çad	1994		0.0413	0.0631	0.00013		50.9884	72.2600	2.2948	-2.1141	0.2014
Çad	1995		0.0611	0.0682	0.00101		55.6966	72.2700	2.2554	1.6999	0.1991
Çad	1996		0.0693	0.0851	0.00005	0.4753152	46.6100	72.3300	2.4554	9.1604	0.1968
Çad	1997		0.0688	0.0621	-		49.3131	72.3400	2.8675	7.0696	0.1943
Çad	1998		0.0629	0.0433	0.00116	0.4353236	48.0590	72.3300	1.2435	4.1199	0.1915
Çad	1999		0.0668	0.0439	0.00435		50.5079	72.3600	1.5981	-0.1801	0.1884

Çad	2000	0.293	0.0751	0.0317	0.00229	0.4556421	51.5712	72.4000	8.3153	5.4829	0.1851
Çad	2001	0.301	0.1451	0.0434	0.00032		64.3219	72.3800	26.8795	5.2600	0.1817
Çad	2002	0.307	0.2549	0.0464	0.00257	0.4386366	126.3508	72.3700	46.2752	-40.8148	0.1784
Çad	2003	0.305	0.2483	0.0458	0.00110	0.3357281	83.3789	72.2800	25.9829	18.5218	0.1751
Çad	2004	0.324	0.1402	0.0373	0.00897	0.3225043	101.7686	72.0400	10.5541	24.5330	0.1716
Çad	2005	0.327	0.1627	0.0421	0.00379	0.3203117	85.8467	71.8700	-1.4940	30.8121	0.1681
Çad	2006	0.330	0.1930	0.0331	0.00123	0.2605059	95.9132	71.9000	-3.7478	21.4485	0.1644
Çad	2007	0.340	0.2114	0.0408	0.00127	0.2541185	84.7310	71.8600	-3.7185	26.5912	0.1606
Çad	2008	0.346	0.2457	0.0415	0.00750	0.2567917	80.2897	71.8000	4.4847	26.9784	0.1567
Çad	2009	0.361	0.2909	0.0589	0.00052	0.2615881	77.1095	71.7000	4.0352	23.3983	0.1526
Çad	2010	0.369	0.3362	0.0411	0.00483	0.2543235	80.3907	71.5100	2.9340	27.7796	0.1486
Çad	2011	0.380	0.3224	0.0309	0.01200	0.2549746	80.6811	71.4800	2.3159	25.5456	0.1445

Çad	2012	0.388	0.3309	0.0365	0.00437	0.2367679	80.5756	71.3500	4.6881	27.4608	0.1407
Çad	2013	0.394	0.3013	0.0339	0.00344	0.2423417	72.6489	71.2300	4.0159	23.7348	0.1368
Çad	2014	0.401	0.3521	0.0197	0.01017	0.2072911	76.6265	71.0700	-4.8458	25.4559	0.1331
Çad	2015	0.398	0.2256	0.0412	0.00368	0.215962	66.5642	70.9400	5.1107	21.5348	0.1294
Çad	2016	0.393	0.1887	0.0477	0.00160	0.2213775	63.2969	70.9300	2.4231	20.4127	0.1256
Çad	2017	0.396	0.1673	0.0524	0.00048	0.2305025	73.5750	70.8600	3.6337	15.5111	0.1215
Çad	2018	0.397	0.1866	0.0649	0.00469	0.2283158	74.2048	70.7400	4.1008	19.0441	0.1177

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Fildişi Sahilleri	1990	0.404	0.0516	0.0386	-		58.8015	67.6900	0.4486	11.2671	152.3
Fildişi Sahilleri	1991	0.404	0.0506	0.0354	0.00001		56.9978	67.5800	0.1766	10.3836	152.5
Fildişi Sahilleri	1992	0.405	0.0534	0.0426	0.00001		60.0251	67.4300	0.6192	9.1799	152.8
Fildişi Sahilleri	1993	0.406	0.0583	0.0431	-		55.3485	67.2400	1.5857	13.3295	152.9
Fildişi Sahilleri	1994	0.407	0.0538	0.0892	0.00001		69.8367	67.0300	1.4138	24.9339	152.7
Fildişi Sahilleri	1995	0.409	0.0787	0.0634	-		76.2023	66.7400	1.9251	22.9147	152
Fildişi Sahilleri	1996	0.412	0.0872	0.0468	-	0.3738571	73.5193	66.5700	2.2176	20.7948	150.9
Fildişi Sahilleri	1997	0.415	0.0762	0.0209	-		78.2080	66.4400	3.5442	21.6769	149.3
Fildişi Sahilleri	1998	0.414	0.0805	0.0431	-	0.3454628	76.3666	66.2900	6.0268	21.1469	147.3
Fildişi Sahilleri	1999	0.419	0.0760	0.0196	-		76.5400	65.7300	1.9016	19.0372	145

Fildişi Sahilleri	2000	0.421	0.0493	0.0157	-	0.342809	74.6378	65.1700	2.1900	17.0931	142.3
Fildişi Sahilleri	2001	0.424	0.0433	0.0083	-		73.5504	64.5900	2.4341	18.1912	139.1
Fildişi Sahilleri	2002	0.426	0.0568	0.0483	0.00030	0.3161064	79.8637	64.0100	1.7136	20.9697	135.9
Fildişi Sahilleri	2003	0.429	0.0584	0.0095	0.00224	0.3020468	75.2675	63.4100	1.0781	19.3078	132.5
Fildişi Sahilleri	2004	0.433	0.0707	0.0060	0.00128	0.2934836	84.6067	62.8000	1.7063	17.4869	129
Fildişi Sahilleri	2005	0.438	0.0702	0.0041	-	0.2874605	93.9226	62.1700	2.0423	17.5380	125.3
Fildişi Sahilleri	2006	0.443	0.0770	0.0109	-	0.2575245	95.0697	61.5700	1.9699	17.5869	121.7
Fildişi Sahilleri	2007	0.449	0.1026	0.0016	0.00585	0.2481289	89.4376	60.9600	2.1786	15.2443	118.1
Fildişi Sahilleri	2008	0.455	0.1125	0.0194	0.00529	0.2464031	87.2749	60.3500	1.9257	19.0265	114.2
Fildişi Sahilleri	2009	0.462	0.1085	0.0984	-	0.246402	90.7792	59.7300	1.6313	19.6265	110
Fildişi Sahilleri	2010	0.468	0.1232	0.0333	0.00063	0.2435471	93.9594	59.1100	1.4391	20.7429	106.4
Fildişi Sahilleri	2011	0.472	0.0955	0.0604	-	0.2442496	91.1548	58.4900	1.1882	19.4659	103.2

Fildişi Sahilleri	2012	0.482	0.1301	0.1086	0.00174	0.2219843	93.6745	57.8800	1.2328	20.2730	100.2
Fildişi Sahilleri	2013	0.490	0.1851	0.0383	0.00601	0.2280198	80.1268	57.2700	1.3033	23.6460	96.9
Fildişi Sahilleri	2014	0.492	0.2138	0.0264	0.00320	0.1963862	73.6452	56.6700	1.2424	24.6436	93.6
Fildişi Sahilleri	2015	0.503	0.3188	0.0085	0.01068	0.2029834	52.7158	56.0700	1.0792	25.4802	90.6
Fildişi Sahilleri	2016	0.513	0.2833	0.0143	0.00264	0.2077957	47.5156	55.4900	1.2048	23.4174	88
Fildişi Sahilleri	2017	0.525	0.2654	0.0134	0.00781	0.2190167	48.5408	53.8000	1.8900	21.4214	85.3
Fildişi Sahilleri	2018	0.534	0.2742	0.0162	0.00679	0.2185978	46.0675	53.7400	1.0693	20.4263	82.4

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Gabon	1990	0.613	0.1205	0.0119	0.00050	0.2336994	76.8974	46.7500	1.2341	36.8567	91.7
Gabon	1991	0.618	0.1255	0.0127	-		80.5349	46.6100	-1.0104	41.2460	90.9
Gabon	1992	0.617	0.1132	0.0062	0.00010		79.8688	46.6700	2.2699	34.8839	90.1
Gabon	1993	0.619	0.0885	0.0081	0.00078		83.3430	46.6200	-2.5970	36.3194	89.4
Gabon	1994	0.622	0.0752	0.0154	-		99.9267	46.5800	-2.3767	44.9865	88.8
Gabon	1995	0.624	0.0912	0.0098	0.00190		95.1347	46.5300	-3.9424	46.9542	88.3
Gabon	1996	0.626	0.1045	0.0095	0.00037	0.3738571	95.6709	46.5300	-5.0072	49.6089	87.8
Gabon	1997	0.628	0.1189	0.0029	-		98.5363	46.5100	-2.1535	55.5439	87.2
Gabon	1998	0.630	0.1232	0.0031	0.00008	0.3454628	95.9748	46.5400	2.9577	37.9268	86.5
Gabon	1999	0.625	0.0958	0.0038	-		97.7315	46.8500	1.9184	45.4330	85.4

Gabon	2000	0.621	0.0888	-0.0002	0.00117	0.342809	101.7019	47.0100	5.4868	58.2645	84
Gabon	2001	0.624	0.0895	0.0007	-		83.6386	47.0400	-2.0030	47.9348	82.3
Gabon	2002	0.626	0.1052	0.0056	-	0.3161064	84.7591	47.1700	0.0218	46.2208	80.5
Gabon	2003	0.627	0.1133	-0.0023	0.00142	0.3020468	80.3026	47.2800	1.5305	46.4839	78.6
Gabon	2004	0.626	0.1275	0.0008	0.00221	0.2934836	81.7675	47.4800	4.0407	49.8455	76.5
Gabon	2005	0.632	0.1494	0.0007	0.00309	0.2874605	83.9496	47.6800	3.4036	57.4323	74.3
Gabon	2006	0.632	0.1830	-0.0069	0.00933	0.2575245	88.6494	47.9500	2.5931	56.5394	72.2
Gabon	2007	0.637	0.2125	0.0034	0.00048	0.2481289	85.1325	48.1300	5.2572	56.8034	69.6
Gabon	2008	0.639	0.2907	-0.0030	0.00780	0.2524714	88.9989	48.5900	4.4538	60.4904	66.9
Gabon	2009	0.646	0.2665	0.0058	-	0.2523852	83.5046	49.0500	5.2476	48.8200	64.3
Gabon	2010	0.652	0.3141	0.0074	-	0.2493229	89.1577	49.4500	3.6454	55.8704	61.6
Gabon	2011	0.657	0.3393	0.0045	-	0.2493356	90.4984	49.5900	6.1698	59.6328	59.2

Gabon	2012	0.666	0.2940	0.0042	-	0.2268074	92.3428	49.8700	3.9447	56.5240	56.9
Gabon	2013	0.673	0.3079	0.0017	0.00338	0.2315082	90.6350	50.2600	1.8415	53.2604	54.6
Gabon	2014	0.682	0.3640	0.0062	-	0.2001131	73.5203	50.7700	6.9386	50.6605	52.3
Gabon	2015	0.685	0.2267	0.0053	-	0.2068148	73.9498	51.3400	0.2900	47.3452	49.8
Gabon	2016	0.690	0.1999	0.0009	0.00133	0.2126011	70.1334	51.8200	8.8682	44.9196	47
Gabon	2017	0.694	0.1671	0.0056	-	0.2245828	75.0687	52.2700	8.8016	46.7986	45.1
Gabon	2018	0.697	0.1915	0.0061	0.00000	0.2239055	72.0489	52.6500	8.1784	50.8051	43.6

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Gambiya	1990	0.349	0.0892	0.1225	-		131.4854	57.6200	4.4531	10.6632	0.1674
Gambiya	1991	0.354	0.1715	0.1216	-		64.1029	57.9000	1.3429	4.4903	0.1616
Gambiya	1992	0.358	0.2092	0.1286	-		67.4431	58.0900	0.8853	6.1818	0.1559
Gambiya	1993	0.362	0.0457	0.0923	0.00507		64.6299	58.2300	1.4226	-3.6155	0.1502
Gambiya	1994	0.366	0.0401	0.0789	-		49.9161	58.3400	1.3016	-5.4545	0.1445
Gambiya	1995	0.370	0.0616	0.0516	-		59.2768	58.4300	0.9834	4.8218	0.1389
Gambiya	1996	0.377	0.0639	0.0361	0.00391	0.4219024	50.9544	58.4500	1.2561	-4.8741	0.1332
Gambiya	1997	0.382	0.0440	0.0355	0.00569		48.3175	58.4400	1.4517	6.0315	0.1278
Gambiya	1998	0.388	0.0420	0.0319	0.00842	0.381321	53.8710	58.4300	2.8205	1.5893	0.1225
Gambiya	1999	0.396	0.0372	0.0330	-		52.4133	58.4000	6.0732	2.4004	0.1174

Gambiya	2000	0.403	0.0326	0.0396	0.00561	0.397162	56.3598	58.3700	5.5587	-1.1035	0.1125
Gambiya	2001	0.411	0.0662	0.0443	0.00109		46.9293	58.3500	5.1614	7.4286	0.1078
Gambiya	2002	0.415	0.0375	0.0433	0.01414	0.3945794	59.6430	58.3200	7.4065	1.5592	0.1032
Gambiya	2003	0.422	0.0407	0.0425	0.01021	0.3186714	68.8588	58.3000	3.7518	3.9135	0.0987
Gambiya	2004	0.431	0.1072	0.0475	0.00027	0.3361367	49.9343	58.3000	5.7726	1.3327	0.0944
Gambiya	2005	0.435	0.1133	0.0227	0.02568	0.3377851	50.0187	58.3200	5.2204	-1.2293	0.0903
Gambiya	2006	0.440	0.1326	0.0478	0.01248	0.2979062	50.3745	58.3500	7.7988	5.8153	0.0864
Gambiya	2007	0.446	0.1251	0.0643	0.01128	0.286332	44.2938	58.3900	6.1026	4.7992	0.0827
Gambiya	2008	0.453	0.1203	0.0447	0.02453	0.2877941	39.0891	58.4400	4.5328	-2.8960	0.0792
Gambiya	2009	0.456	0.1283	0.0725	0.01338	0.2652642	41.7774	58.5100	2.7202	0.0029	0.076
Gambiya	2010	0.459	0.1388	0.0348	0.04362	0.2604739	41.0125	58.6300	2.4066	-3.4473	0.0729
Gambiya	2011	0.455	0.1282	0.0156	0.08016	0.2835233	42.6397	58.7700	2.5592	4.8294	0.07

Gambiya	2012	0.461	0.1980	0.0310	0.06215	0.2352298	47.7007	58.9300	2.9105	12.8605	0.0673
Gambiya	2013	0.467	0.1318	0.0268	0.04635	0.2402864	45.4619	58.9500	4.9680	5.1819	0.0648
Gambiya	2014	0.468	0.1353	0.0253	0.04097	0.2046973	58.2579	59.0500	1.8719	3.7394	0.0623
Gambiya	2015	0.471	0.1781	0.0384	0.03397	0.2117467	52.9375	59.0800	-0.1228	10.0122	0.06
Gambiya	2016	0.475	0.2304	0.0166	0.04072	0.2166786	46.0214	59.1900	-0.0763	12.5702	0.0578
Gambiya	2017	0.480	0.2053	0.1117	0.05732	0.2258295	53.3191	59.2500	0.3619	6.1097	0.0557
Gambiya	2018	0.487	0.1933	0.0952	0.03452	0.2245897	63.1096	59.2800	1.9727	4.6765	0.0537

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Gine	1990	0.282	0.1434	0.0813	0.00340		64.5170	64.0900	0.6698	22.1593	0.2312
Gine	1991	0.287	0.1445	0.1033	0.00359		60.9165	64.2300	1.2860	22.1294	0.2254
Gine	1992	0.291	0.1482	0.1201	0.00254		50.9479	64.3100	0.5995	20.0216	0.2191
Gine	1993	0.296	0.1398	0.1046	0.00250		54.6023	64.3200	0.0830	20.1309	0.2125
Gine	1994	0.301	0.1464	0.0894	0.00052		48.6148	64.2900	0.0062	17.8827	0.2056
Gine	1995	0.306	0.1798	0.0945	0.00526		45.6442	64.2200	0.0208	18.0024	0.1987
Gine	1996	0.310	0.1698	0.0640	0.00450	0.4219024	43.5402	64.2600	0.6145	15.6447	0.1918
Gine	1997	0.318	0.1622	0.0789	0.00435		42.4151	64.2400	0.4572	17.7284	0.185
Gine	1998	0.326	0.1352	0.0737	0.00211	0.381321	48.2107	64.2000	0.4963	13.5696	0.1781
Gine	1999	0.333	0.1329	0.0467	0.00162		47.6730	64.1200	1.8332	15.4549	0.1711

Gine	2000	0.340	0.1162	0.0301	0.00027	0.397162	53.4817	64.0100	0.3319	16.0388	0.1643
Gine	2001	0.347	0.0838	0.0529	0.00237		58.5969	64.0100	0.0593	15.0376	0.1575
Gine	2002	0.356	0.0766	0.0448	0.00136	0.3945794	55.4482	63.9200	1.0169	12.0457	0.1512
Gine	2003	0.347	0.1225	0.0394	0.00561	0.3311687	51.1421	63.8400	2.2912	22.3880	0.1452
Gine	2004	0.372	0.1258	0.0482	-	0.3166145	50.4422	63.7100	2.6929	19.5370	0.1398
Gine	2005	0.383	0.0928	0.0321	0.00077	0.3122984	69.8967	63.5400	3.5750	19.2094	0.135
Gine	2006	0.392	0.1417	0.0273	0.00186	0.2798058	69.3863	63.5000	2.9621	2.8257	0.1308
Gine	2007	0.400	0.2441	0.0405	0.00003	0.2675352	71.1210	63.3600	6.1430	-0.5994	0.127
Gine	2008	0.408	0.2379	0.0511	0.00204	0.2715997	64.1843	63.2400	5.4835	5.3144	0.1236
Gine	2009	0.408	0.2151	0.0316	0.00174	0.2727733	69.8154	63.1700	1.3552	-3.4772	0.1207
Gine	2010	0.416	0.1914	0.0301	0.00212	0.2675762	73.5466	63.0000	1.4788	7.4612	0.1181
Gine	2011	0.429	0.2213	0.0256	0.00235	0.2607176	85.9547	62.8700	14.0905	3.3031	0.1157

Gine	2012	0.439	0.2502	0.0811	0.00153	0.2268074	86.6743	62.7300	7.9282	5.6220	0.1134
Gine	2013	0.445	0.2463	0.0572	0.00152	0.2315082	80.4264	62.6000	0.0023	-3.9912	0.1112
Gine	2014	0.452	0.2413	0.0564	0.01175	0.2001131	76.7720	62.4600	-0.8402	-0.5784	0.1098
Gine	2015	0.457	0.2457	0.0482	0.01466	0.2068148	72.4427	62.3100	0.6058	-5.2856	0.1079
Gine	2016	0.465	0.4739	0.0318	0.02788	0.2161667	111.8395	62.0100	18.8280	-0.4266	0.1052
Gine	2017	0.471	0.2537	0.0369	0.00811	0.2245828	101.2516	61.7400	5.5943	10.3394	0.1032
Gine	2018	0.473	0.2113	0.0469	0.00646	0.2239055	90.6284	61.5500	3.2342	3.5065	0.1011

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Gine Bissau	1990		0.1175	0.2032	0.00007		46.9705	73.3900	0.8280	2.8273	221.2
Gine Bissau	1991		0.1220	0.1727	-		47.7736	73.3200	0.8128	3.1807	216.8
Gine Bissau	1992		0.1659	0.1625	-		55.0144	73.2900	2.5761	2.9001	212.4
Gine Bissau	1993		0.1084	0.1402	-		41.5863	73.2300	1.3931	7.0100	207.8
Gine Bissau	1994		0.0737	0.2506	-		50.7638	73.1200	0.1825	3.9157	203.2
Gine Bissau	1995		0.0780	0.1619	-		46.8104	72.9500	0.0158	-1.1750	198.3
Gine Bissau	1996		0.0769	0.2230	-	0.4219024	42.3602	72.7800	0.3809	1.7407	193.4
Gine Bissau	1997		0.0747	0.1442	-		60.8999	72.5900	4.2745	5.1329	188.5
Gine Bissau	1998		0.0372	0.1545	0.00016	0.381321	50.2865	72.6800	2.1346	-10.0641	183.4
Gine Bissau	1999		0.0551	0.0839	-		67.6776	72.5000	0.3256	-1.1553	178.3

Gine Bissau	2000		0.0652	0.1226	-	0.397162	54.8734	72.3000	0.1897	-6.8905	173
Gine Bissau	2001		0.0589	0.0898	-		48.0176	72.1900	0.1008	-1.5275	167.5
Gine Bissau	2002		0.0457	0.0891	0.00041	0.3945794	41.1844	72.1100	0.8485	0.0890	161.9
Gine Bissau	2003		0.0637	0.2161	-	0.3311687	43.2716	72.0300	0.8389	0.5830	155.9
Gine Bissau	2004		0.0671	0.1126	-	0.3461859	44.8451	71.9200	0.3600	-2.8272	149.7
Gine Bissau	2005	0.403	0.0868	0.0926	-	0.3538024	41.3184	71.8100	1.4808	-4.0846	143.5
Gine Bissau	2006	0.411	0.0852	0.1196	-	0.3563347	40.4492	71.7700	3.0196	-4.7611	137.3
Gine Bissau	2007	0.417	0.1131	0.1644	0.00046	0.3241605	54.1418	71.7200	2.6933	-1.2398	131.1
Gine Bissau	2008	0.424	0.1402	0.1723	0.00038	0.326219	52.6420	71.6900	0.7637	-0.1548	125
Gine Bissau	2009	0.430	0.1094	0.1839	-	0.2968845	54.0719	71.6800	2.2756	-5.5711	119
Gine Bissau	2010	0.436	0.1067	0.1518	-	0.2993588	50.1304	71.6900	3.0875	-9.5330	113.1
Gine Bissau	2011	0.445	0.1177	0.1310	0.00032	0.3321653	56.6210	71.7200	2.2753	4.6620	107.6

Gine Bissau	2012	0.448	0.0645	0.0890	-	0.2662203	41.1730	71.8400	0.6697	-3.5235	102.7
Gine Bissau	2013	0.452	0.0695	0.1133	-	0.2779033	44.0804	71.9200	1.8774	-0.3416	98.2
Gine Bissau	2014	0.459	0.1076	0.1171	-	0.2273606	51.5930	72.0000	2.7351	0.2384	94.1
Gine Bissau	2015	0.464	0.0991	0.0951	-	0.2385084	59.7815	72.0300	1.7721	3.3901	90.7
Gine Bissau	2016	0.468	0.0861	0.1853	0.00006	0.2429655	57.8122	72.0700	1.2062	3.0272	87.3
Gine Bissau	2017	0.470	0.1073	0.1008	-	0.2531416	60.8470	72.0800	1.1593	3.7019	84.2
Gine Bissau	2018	0.472	0.1353	0.1283	0.00334	0.2497547	57.7909	72.0900	1.4089	3.7734	81.4

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Kamerun	1990	0.448	0.1221	0.0281	-		37.4964	83.3400	-1.0118	20.6812	0.1357
Kamerun	1991	0.445	0.1360	0.0339	-		34.6388	83.4000	-0.1166	22.0316	0.1372
Kamerun	1992	0.441	0.1105	0.0478	0.00066		38.8626	83.4200	0.2563	16.5368	0.1395
Kamerun	1993	0.435	0.1968	0.0400	-		26.4527	83.4500	0.0330	18.0926	0.142
Kamerun	1994	0.433	0.1525	0.0527	-		40.0370	83.3600	0.0347	21.8787	0.1443
Kamerun	1995	0.432	0.1331	0.0309	0.00001		38.2501	83.2300	0.1566	23.0807	0.146
Kamerun	1996	0.431	0.1431	0.0269	0.00057	0.3738571	46.4378	83.1100	0.9932	20.7056	0.1471
Kamerun	1997	0.432	0.1452	0.0317	-		49.8427	82.9400	1.3810	21.2426	0.1476
Kamerun	1998	0.434	0.1368	0.0300	0.00032	0.3454628	45.0164	82.7500	0.5204	21.2687	0.1471
Kamerun	1999	0.436	0.1312	0.0247	0.00055		40.3669	82.5400	0.3126	20.0740	0.1457

Kamerun	2000	0.440	0.1113	0.0212	-	0.342809	50.8529	82.3400	1.5838	20.9481	0.1434
Kamerun	2001	0.456	0.1270	0.0241	0.00057		54.1251	82.2100	-0.1125	20.3029	0.1405
Kamerun	2002	0.458	0.1366	0.0305	0.00084	0.3161064	51.8428	82.0800	4.3634	19.5744	0.1372
Kamerun	2003	0.464	0.1636	0.0438	-	0.2924749	46.6415	81.9500	2.3018	17.8960	0.1337
Kamerun	2004	0.469	0.1799	0.0361	-	0.2934836	46.9351	81.8300	0.3900	20.8427	0.1303
Kamerun	2005	0.470	0.1766	0.0175	0.00140	0.2786692	50.9686	81.7500	1.3576	20.1871	0.1272
Kamerun	2006	0.471	0.1773	0.0748	0.00046	0.2531189	51.9471	81.7500	0.3054	20.2789	0.1241
Kamerun	2007	0.482	0.1942	0.0806	0.00045	0.2441811	58.4932	81.7400	0.8477	20.1183	0.1209
Kamerun	2008	0.490	0.2585	0.0223	-	0.2464031	61.9796	79.9400	0.0795	20.2460	0.1176
Kamerun	2009	0.498	0.2427	0.0225	0.00295	0.246402	47.7725	78.0100	2.8683	18.6962	0.1143
Kamerun	2010	0.505	0.2347	0.0191	0.00158	0.2435471	49.1239	75.9900	2.0492	18.4261	0.1101
Kamerun	2011	0.514	0.2607	0.0212	0.00127	0.2406776	56.9363	76.0800	2.2239	19.0715	0.1059

Kamerun	2012	0.525	0.2325	0.0187	0.00229	0.2219843	56.3871	76.1600	1.8121	18.6210	0.1017
Kamerun	2013	0.534	0.2437	0.0236	0.00140	0.2280198	55.6055	76.2300	1.6917	18.5807	0.0972
Kamerun	2014	0.540	0.2613	0.0191	0.00778	0.1963862	55.0648	76.2800	2.0745	18.8681	0.0929
Kamerun	2015	0.549	0.2122	0.0077	0.01209	0.2029834	49.8692	76.2800	2.2450	17.0462	0.0885
Kamerun	2016	0.553	0.2098	0.0120	0.00954	0.2077957	43.2045	76.2800	2.0338	17.8823	0.0845
Kamerun	2017	0.557	0.2210	0.0309	0.00258	0.2159105	41.1900	76.2600	2.3264	18.9077	0.0808
Kamerun	2018	0.560	0.2327	0.0254	0.00533	0.2149327	43.0114	76.2000	1.9773	18.4114	0.0775

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Komorlar	1990		0.1276	0.0779	-		35.7570	42.2200	0.0915	-0.0419	124.4
Komorlar	1991		0.1331	0.1161	-		35.7572	42.4100	0.5909	-0.0435	120.5
Komorlar	1992		0.1323	0.0805	0.00044		35.7574	42.3200	-0.3164	-0.0430	116.7
Komorlar	1993		0.1272	0.0798	-		35.7570	42.3200	0.0421	-0.0429	113
Komorlar	1994		0.0946	0.0670	-		35.7573	42.4600	0.0557	-0.0429	109.8
Komorlar	1995		0.1140	0.0679	0.00165		35.7572	42.4000	0.2232	-0.0422	107.2
Komorlar	1996		0.1148	0.0664	-	0.4753152	35.7578	42.4200	0.1288	-0.0428	105.2
Komorlar	1997		0.1015	0.0490	0.00014		35.7570	42.3100	0.0055	-0.0426	103.3
Komorlar	1998		0.1018	0.0652	0.00004	0.4353236	35.7573	42.2500	0.1038	-0.0421	102
Komorlar	1999		0.1032	0.0348	-		35.7572	42.1800	0.0709	-0.0419	101.1

Komorlar	2000	0.465	0.0853	0.0275	-	0.4556421	35.7575	41.9500	0.0267	-0.0422	100.4
Komorlar	2001	0.470	0.0901	0.0385	-		35.7572	41.8800	0.3027	-0.0423	99.9
Komorlar	2002	0.475	0.0991	0.0375	-	0.4386366	35.7571	41.8300	0.1010	-0.0424	99.6
Komorlar	2003	0.481	0.1246	0.0327	-	0.3504379	35.7570	41.8000	0.1450	-0.0425	99
Komorlar	2004	0.483	0.1416	0.0338	-	0.3657162	35.7571	41.7900	0.1061	-0.0423	98
Komorlar	2005	0.489	0.1421	0.0294	-	0.3861447	35.7574	42.0300	0.0855	-0.0425	96.3
Komorlar	2006	0.495	0.1479	0.0396	-	0.3778841	35.7573	42.2900	0.1115	-0.0428	94.2
Komorlar	2007	0.501	0.1563	0.0546	0.00068	0.3485679	33.1562	42.5800	0.9667	1.6819	91.8
Komorlar	2008	0.508	0.2020	0.0487	0.00092	0.3515564	36.2185	42.9000	0.5079	-0.5270	89.4
Komorlar	2009	0.514	0.1723	0.0560	0.00206	0.3246365	37.8969	43.2400	1.5287	-1.2824	86.9
Komorlar	2010	0.521	0.1786	0.0770	0.00003	0.3200873	39.5501	43.6000	0.9197	-2.0974	84.4
Komorlar	2011	0.533	0.1811	0.0574	0.00120	0.3607753	40.0010	43.9700	2.2597	-4.0667	81.6

Komorlar	2012	0.538	0.1739	0.1042	-	0.2827465	40.8104	44.3400	1.0213	-6.7671	79.1
Komorlar	2013	0.542	0.1776	0.0797	-	0.2972529	39.2433	44.7200	0.3791	-4.7904	76.8
Komorlar	2014	0.543	0.1683	0.0528	0.01922	0.2380577	39.2358	45.0900	0.4075	-4.6799	74.3
Komorlar	2015	0.545	0.1239	0.0054	0.05711	0.252858	37.8050	45.2500	0.5110	-3.8945	71.9
Komorlar	2016	0.547	0.1162	0.0284	0.02106	0.2496468	37.1329	45.3400	0.3525	-3.2264	69.5
Komorlar	2017	0.550	0.1272	0.0399	0.01967	0.2597767	40.1644	45.4100	0.3638	-2.9283	67.3
Komorlar	2018	0.552	0.1500	0.0329	0.04496	0.2549095	43.0945	45.4700	0.4813	-1.6244	65.1

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Mali	1990	0.234	0.1155	0.1166	0.00095		46.5842	69.6500	0.2136	4.4172	0.23
Mali	1991	0.241	0.1104	0.0961	0.00263		47.4670	69.5400	0.0442	0.3169	0.2255
Mali	1992	0.246	0.1230	0.0963	0.00120		49.5020	69.5600	-0.7728	0.9038	0.2216
Mali	1993	0.253	0.1123	0.0812	0.00016		46.2456	69.5300	0.1441	-0.0391	0.2181
Mali	1994	0.260	0.0953	0.0930	0.00020		56.4343	69.4800	0.8366	3.2553	0.2148
Mali	1995	0.265	0.1262	0.1133	0.00015		56.2442	69.4600	4.1172	4.1652	0.2113
Mali	1996	0.274	0.1215	0.0947	0.00144	0.4219024	52.4944	69.5100	0.9786	4.7225	0.2076
Mali	1997	0.285	0.1115	0.0751	0.00524		57.0374	69.5600	2.7571	11.5506	0.2035
Mali	1998	0.294	0.0900	0.0594	0.00094	0.381321	50.1784	69.5700	0.3272	12.1339	0.1987
Mali	1999	0.306	0.0923	0.0554	0.00292		50.0264	69.6000	0.9009	8.3688	0.1933

Mali	2000	0.312	0.0859	0.0459	0.00151	0.397162	55.4226	69.7000	2.0372	6.7103	0.1872
Mali	2001	0.325	0.0849	0.0492	0.00098		60.2008	69.7500	6.0259	12.9136	0.1809
Mali	2002	0.334	0.0925	0.0559	0.00232	0.3945794	57.8293	69.9100	-0.3165	14.0914	0.1745
Mali	2003	0.347	0.1131	0.0660	0.00455	0.3186714	58.6281	70.0200	1.5383	13.7224	0.1682
Mali	2004	0.356	0.1372	0.0648	0.00827	0.3088722	55.3116	70.1800	1.5583	13.6718	0.1621
Mali	2005	0.367	0.1482	0.0834	0.00156	0.3011172	54.1253	70.3000	2.5645	12.7343	0.1563
Mali	2006	0.376	0.1562	0.0897	0.00760	0.2801072	60.9767	70.4700	2.1459	17.0737	0.1507
Mali	2007	0.371	0.1806	0.1019	0.00859	0.2615288	56.6497	70.6300	2.5297	15.5286	0.1453
Mali	2008	0.394	0.2330	0.0997	0.00018	0.2619272	63.4760	70.7600	2.7191	11.4193	0.1401
Mali	2009	0.401	0.2029	0.0895	0.00749	0.246402	50.5192	70.8600	6.3449	15.0044	0.1351
Mali	2010	0.408	0.2077	0.0949	0.00726	0.2435471	57.9853	70.9400	3.4761	11.7148	0.1303
Mali	2011	0.413	0.2198	0.1130	0.00186	0.2442496	53.9136	71.0800	4.2797	11.2622	0.1255

Mali	2012	0.413	0.1685	0.0831	0.00794	0.2268074	59.1206	71.2200	3.1978	13.7751	0.1211
Mali	2013	0.413	0.2027	0.1173	0.00758	0.2315082	64.8177	71.2900	2.3247	4.3863	0.1167
Mali	2014	0.419	0.2147	0.0991	0.00404	0.2001131	60.6387	71.2800	1.0026	4.6332	0.1125
Mali	2015	0.417	0.1891	0.0872	0.00719	0.2068148	63.6396	71.0600	2.1016	5.2087	0.1086
Mali	2016	0.422	0.1935	0.0688	0.02063	0.2126011	63.7633	70.3200	2.5398	7.0852	0.1048
Mali	2017	0.427	0.1977	0.0755	0.02036	0.2212373	58.0684	69.5400	3.6403	7.9490	0.1011
Mali	2018	0.431	0.2148	0.0903	0.01061	0.2199717	60.1448	69.4400	2.7361	9.3583	0.0974

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Moritanya	1990	0.397	0.1797	0.0740	0.00002		78.1245	51.0900	0.4470	4.8058	0.1177
Moritanya	1991	0.402	0.2158	0.0630	0.00397		55.8169	51.0700	0.1064	16.0352	0.1157
Moritanya	1992	0.410	0.2577	0.0603	-		42.3279	51.0200	0.3488	12.2625	0.1145
Moritanya	1993	0.423	0.1440	0.0907	0.00580		46.0763	50.8700	0.8711	6.7142	0.1137
Moritanya	1994	0.435	0.5359	0.0792	-		62.6859	50.8600	0.1069	42.6636	0.1134
Moritanya	1995	0.442	0.2178	0.0606	0.00118		73.4169	50.6400	0.3341	16.4094	0.1133
Moritanya	1996	0.451	0.1815	0.0685	0.00048	0.4753152	70.4559	50.5200	-0.0204	7.9363	0.1133
Moritanya	1997	0.450	0.1579	0.0621	0.00101		62.7496	50.5900	-0.1607	3.0305	0.1133
Moritanya	1998	0.459	0.1390	0.0426	-	0.4353236	51.3910	50.5300	0.0065	7.2896	0.1132
Moritanya	1999	0.464	0.1419	0.0527	0.00246		49.0169	50.4300	0.7613	7.2622	0.113

Moritanya	2000	0.464	0.1465	0.0557	0.00200	0.4556421	58.9404	50.4600	2.2532	3.3897	0.1127
Moritanya	2001	0.463	0.1464	0.0710	0.00249		60.7012	49.9500	4.3927	2.8813	0.1123
Moritanya	2002	0.467	0.1914	0.0909	0.00229	0.4386366	56.7855	49.4500	3.7894	2.3055	0.1118
Moritanya	2003	0.472	0.2340	0.0589	0.00371	0.3504379	55.3180	48.9500	4.9708	4.4068	0.1112
Moritanya	2004	0.482	0.2423	0.0388	0.00586	0.3313479	75.2188	48.4700	17.1048	6.5735	0.1101
Moritanya	2005	0.486	0.2523	0.0280	0.01184	0.3338709	88.2351	48.0100	27.6520	14.1767	0.1086
Moritanya	2006	0.496	0.2601	0.0334	0.00513	0.2902184	82.7885	47.5500	3.8568	27.9404	0.1066
Moritanya	2007	0.495	0.3323	0.0555	0.00798	0.2738506	86.0641	47.1600	3.2202	23.1261	0.1042
Moritanya	2008	0.494	0.3488	0.0640	0.01900	0.2745106	94.1202	46.7800	6.6707	22.1054	0.1017
Moritanya	2009	0.502	0.3135	0.0477	0.02083	0.2615881	82.0086	46.4300	-0.0650	18.9159	0.0991
Moritanya	2010	0.505	0.3328	0.0512	0.01518	0.2543235	93.4207	46.0800	2.3189	30.3090	0.0966
Moritanya	2011	0.509	0.3395	0.0260	0.03914	0.2549746	98.4853	45.7400	8.7033	40.5339	0.0937

Moritanya	2012	0.517	0.3650	0.0496	0.01728	0.2367679	110.7881	45.4200	20.6013	34.9014	0.0908
Moritanya	2013	0.525	0.3704	0.0174	0.02881	0.2423417	102.3988	45.3900	15.5890	36.2558	0.0881
Moritanya	2014	0.531	0.3762	0.0301	0.00905	0.2072911	91.6104	45.3600	7.6236	24.9647	0.0855
Moritanya	2015	0.536	0.3606	0.0302	0.01681	0.215962	91.0952	45.3300	8.1359	21.5050	0.0827
Moritanya	2016	0.542	0.3389	0.0364	0.00691	0.2213775	79.2947	45.3000	4.2373	25.9747	0.0803
Moritanya	2017	0.540	0.3509	0.0332	0.00650	0.2305025	91.9904	45.2600	8.7035	28.2593	0.0778
Moritanya	2018	0.542	0.3811	0.0537	0.00607	0.2283158	96.5551	45.3600	10.9643	26.8250	0.0753

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Mozambik	1990	0.227	0.0000	0.3547	-		0.0000	85.0400		..	243.1
Mozambik	1991	0.231	0.1279	0.3610	-		47.3749	84.6300	0.6193	-5.1925	240
Mozambik	1992	0.227	0.1191	0.5270	-		56.7427	84.3800	0.9774	-9.6246	236.2
Mozambik	1993	0.234	0.1147	0.3842	-		52.8599	84.1600	1.1956	-7.7727	231.5
Mozambik	1994	0.241	0.1256	0.3677	-		56.7213	84.0300	1.2764	-11.0749	225.6
Mozambik	1995	0.248	0.1540	0.3186	-		61.6479	83.9400	1.5826	-4.7431	218.5
Mozambik	1996	0.263	0.1498	0.2381	0.00087	0.3738571	48.5404	83.9500	1.8798	-3.4608	210
Mozambik	1997	0.275	0.1610	0.2249	0.00467		41.4653	83.9100	1.3853	1.3832	200.4
Mozambik	1998	0.287	0.1481	0.2290	-	0.3454628	37.7406	84.5400	4.4625	6.0884	189.9
Mozambik	1999	0.301	0.1516	0.1584	0.00305		43.7021	84.9900	6.3868	14.4403	179.6

Mozambik	2000	0.307	0.2205	0.1768	0.00002	0.342809	46.1032	85.3100	2.4627	13.9549	169.7
Mozambik	2001	0.320	0.1200	0.1667	0.00040		48.5750	85.5000	4.7315	18.8837	160.6
Mozambik	2002	0.327	0.1698	0.3527	-	0.3161064	70.6715	85.6100	6.1168	8.3093	152.2
Mozambik	2003	0.340	0.1312	0.1551	0.00108	0.2924749	67.4526	85.6500	5.3415	7.2972	144.7
Mozambik	2004	0.349	0.1243	0.1716	-	0.2872855	68.6467	85.3000	6.2312	8.0695	138
Mozambik	2005	0.360	0.1349	0.1653	0.00149	0.2786692	68.6027	84.9200	1.4331	8.1033	131.9
Mozambik	2006	0.366	0.1252	0.1911	0.00247	0.2531189	64.0924	84.5000	2.7367	11.8763	126.2
Mozambik	2007	0.378	0.1203	0.1925	0.00280	0.2441811	63.0371	84.0400	3.9871	12.3444	119.3
Mozambik	2008	0.387	0.1853	0.2016	0.00160	0.2464031	62.3331	83.5500	5.1082	11.6912	113.2
Mozambik	2009	0.394	0.1537	0.1921	0.00105	0.246402	64.8052	83.0100	7.8065	7.7594	107.7
Mozambik	2010	0.401	0.1702	0.1750	-	0.2435471	70.6407	82.4200	11.3327	8.1869	104.9
Mozambik	2011	0.397	0.2471	0.1721	0.00109	0.2442496	80.2303	81.7900	25.4766	8.7945	100.4

Mozambik	2012	0.403	0.4149	0.1601	0.00187	0.2268074	101.8716	81.1200	34.4637	5.4250	96.3
Mozambik	2013	0.417	0.4667	0.1676	0.00143	0.2315082	103.1505	80.3900	39.4562	4.3253	92.3
Mozambik	2014	0.425	0.4895	0.1429	0.00034	0.2001131	111.4652	79.6200	28.2162	3.9580	89.3
Mozambik	2015	0.433	0.3186	0.1010	0.01499	0.2068148	93.9087	78.7900	24.2515	9.4968	85.4
Mozambik	2016	0.441	0.1900	0.0942	-	0.2126011	105.6385	78.6400	26.2055	8.0545	81.8
Mozambik	2017	0.446	0.1787	0.1069	-	0.2212373	99.7188	78.4600	17.5434	10.6256	79.4
Mozambik	2018	0.452	0.2289	0.1043	0.00000	0.2199717	127.2042	78.2600	18.0400	12.5837	77

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Nijer	1990	0.220	0.0807	0.0933	0.00005		35.6168	79.0200	1.1619	5.8053	0.3286
Nijer	1991	0.223	0.0639	0.0893	0.00004		30.3362	79.0800	0.3421	5.7901	0.3222
Nijer	1992	0.226	0.0594	0.0840	0.00059		28.7066	79.0800	1.6653	3.3579	0.3138
Nijer	1993	0.231	0.0477	0.0799	0.00011		26.0989	79.0700	-1.5466	2.2509	0.3035
Nijer	1994	0.235	0.0450	0.0866	-		33.6425	79.0300	0.2103	5.6221	0.2917
Nijer	1995	0.240	0.0506	0.0617	0.00001		34.7775	78.9700	0.0970	6.3319	0.2785
Nijer	1996	0.244	0.0597	0.0570	-	0.4219024	36.5400	79.0300	0.3588	8.7191	0.2658
Nijer	1997	0.248	0.0533	0.0742	0.00008		33.1743	79.0700	0.8278	7.5316	0.2541
Nijer	1998	0.255	0.0551	0.0583	0.00099	0.381321	35.0197	79.0500	-0.0668	7.5471	0.2438
Nijer	1999	0.259	0.0482	0.0374	0.00062		31.3752	79.1200	0.0633	5.1356	0.2342

Nijer	2000	0.262	0.0593	0.0419	0.00113	0.397162	34.7128	79.2000	0.7051	7.1088	0.2248
Nijer	2001	0.268	0.0606	0.0487	0.00090		33.0137	79.2800	0.9224	7.6904	0.2152
Nijer	2002	0.273	0.0666	0.0536	0.00041	0.3945794	30.8344	79.3600	0.2813	7.6292	0.2046
Nijer	2003	0.276	0.0787	0.0805	0.00550	0.3311687	33.3828	79.4500	0.5459	7.0960	0.1932
Nijer	2004	0.285	0.0955	0.0936	0.00410	0.3166145	36.9641	79.5500	0.6492	4.0502	0.1817
Nijer	2005	0.294	0.1326	0.0808	0.00606	0.3122984	38.3477	79.5800	1.1351	9.8105	0.1703
Nijer	2006	0.300	0.1418	0.0826	0.00233	0.286113	36.5314	79.6300	0.8475	11.0180	0.1595
Nijer	2007	0.306	0.1637	0.0865	0.00092	0.2663967	35.5028	79.6600	1.7286	9.5441	0.1491
Nijer	2008	0.314	0.2626	0.0784	0.00838	0.2692516	39.7112	79.6400	3.8790	13.0933	0.1396
Nijer	2009	0.321	0.2891	0.0622	0.00286	0.2523852	49.5123	79.6500	8.6209	8.9157	0.1305
Nijer	2010	0.331	0.3187	0.0900	0.00443	0.2493229	51.9460	79.6000	10.1467	13.0633	0.1222
Nijer	2011	0.338	0.3446	0.0802	0.00003	0.2493356	50.2464	79.6100	12.1645	11.9458	0.1148

Nijer	2012	0.350	0.3057	0.0909	0.00937	0.2330371	45.0860	77.5000	8.9237	16.4294	0.1085
Nijer	2013	0.357	0.3234	0.0821	0.00314	0.2382643	46.2951	75.1600	7.0352	17.3754	0.103
Nijer	2014	0.365	0.3352	0.0807	0.01125	0.2055897	45.7416	72.5700	7.5759	17.2602	0.0985
Nijer	2015	0.372	0.3032	0.0835	-	0.2105385	44.0781	72.4900	5.4667	15.5438	0.094
Nijer	2016	0.378	0.2645	0.0722	0.01431	0.2161667	36.2898	72.4100	2.9100	16.1066	0.0902
Nijer	2017	0.376	0.2516	0.0989	0.00702	0.2245828	39.0716	72.3400	3.0270	12.7744	0.0866
Nijer	2018	0.391	0.2948	0.0949	0.00189	0.2239055	37.5100	72.2400	3.6276	14.0062	0.0834

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Nijerya	1990		0.2000	0.0018	0.00002		30.9247	61.2000	1.0880	64.2115	0.2095
Nijerya	1991		0.1651	0.0018	0.00000		37.0216	61.1100	1.4503	59.8778	0.209
Nijerya	1992		0.1389	0.0017	0.00000		38.2274	60.9200	1.8760	53.5015	0.2083
Nijerya	1993		0.0836	0.0019	0.00001		33.7198	60.8300	4.8478	50.9022	0.2074
Nijerya	1994		0.0982	0.0013	0.00000		23.0592	60.7300	5.7908	46.1229	0.2061
Nijerya	1995		0.1132	0.0015	-		39.5284	60.6000	0.7622	46.0229	0.2041
Nijerya	1996		0.1238	0.0013	-	0.3738571	40.2577	60.4600	0.9775	42.4172	0.2014
Nijerya	1997		0.1347	0.0013	-		51.4610	60.3400	0.8623	44.3160	0.1978
Nijerya	1998		0.1390	0.0013	-	0.3454628	39.2786	60.2400	0.5486	37.6245	0.1935
Nijerya	1999		0.1418	0.0009	-		34.4578	60.1900	1.6926	46.5526	0.1885

Nijerya	2000		0.1405	0.0010	-	0.342809	48.9956	60.0900	1.6417	57.1605	0.1831
Nijerya	2001		0.1247	0.0009	0.00000		49.6805	60.0600	1.6083	37.7473	0.1777
Nijerya	2002		0.1242	0.0015	0.00000	0.3010781	40.0352	59.8700	1.9647	34.0268	0.172
Nijerya	2003	0.450	0.1349	0.0014	0.00000	0.2924749	49.3350	59.8400	1.9115	33.5546	0.1664
Nijerya	2004	0.460	0.1474	0.0024	0.00000	0.2872855	31.8959	59.7800	1.3741	35.7297	0.1608
Nijerya	2005	0.465	0.1713	0.0249	0.00000	0.2786692	33.0595	59.7900	2.8288	35.1980	0.1555
Nijerya	2006	0.473	0.2270	0.0417	0.00025	0.2531189	42.5666	59.8500	2.0560	44.3313	0.1506
Nijerya	2007	0.478	0.1917	0.0067	0.00009	0.2441811	39.3369	59.9000	2.1899	24.3804	0.146
Nijerya	2008	0.484	0.2052	0.0040	0.00014	0.2464031	40.7968	59.9400	2.4312	30.4403	0.1422
Nijerya	2009	0.490	0.1842	0.0045	0.00044	0.246402	36.0587	59.9300	2.9313	23.2515	0.1388
Nijerya	2010	0.482	0.1682	0.0056	0.00004	0.2435471	43.3208	59.9100	1.6672	23.9932	0.136
Nijerya	2011	0.492	0.1668	0.0045	0.00021	0.2406776	53.2780	59.9500	2.1830	25.4000	0.1336

Nijerya	2012	0.500	0.1632	0.0043	0.00049	0.2219843	44.5324	57.5200	1.5521	33.1766	0.1317
Nijerya	2013	0.519	0.1703	0.0059	0.00007	0.2280198	31.0489	55.1000	1.0936	19.9549	0.1299
Nijerya	2014	0.523	0.1833	0.0047	0.00085	0.1963862	30.8852	54.5500	0.8586	21.7878	0.1285
Nijerya	2015	0.526	0.1563	0.0051	0.00012	0.2029834	21.3327	53.9100	0.6294	15.4901	0.1268
Nijerya	2016	0.526	0.1311	0.0055	-	0.2077957	20.7225	53.1900	1.0994	13.0804	0.125
Nijerya	2017	0.531	0.1207	0.0071	0.00022	0.2159105	26.3476	54.1400	0.9323	15.4699	0.1228
Nijerya	2018	0.534	0.1618	0.0068	0.00029	0.2149327	33.0078	55.0400	0.5029	17.7997	0.12

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Senegal	1990	0.376	0.1615	0.0994	0.00121		57.5961	53.6500	0.7861	2.3639	0.1386
Senegal	1991	0.377	0.1555	0.0759	-		54.0103	53.5000	-0.1062	2.9002	0.1366
Senegal	1992	0.377	0.1715	0.0769	0.00221		53.0904	53.3800	0.2813	2.3603	0.136
Senegal	1993	0.377	0.1539	0.0581	0.00005		49.6369	53.2400	-0.0113	0.9095	0.1365
Senegal	1994	0.376	0.1234	0.0749	-		70.8207	53.0800	1.3625	3.8152	0.1375
Senegal	1995	0.378	0.1308	0.0715	0.00149		68.1938	52.7700	0.5128	7.1594	0.1385
Senegal	1996	0.379	0.1424	0.0595	0.00344	0.3738571	59.7486	52.6100	0.2176	5.9538	0.1391
Senegal	1997	0.380	0.1227	0.0434	0.00178		60.8670	52.3800	3.0229	8.5535	0.1388
Senegal	1998	0.382	0.1479	0.0496	0.00087	0.3454628	61.9588	52.0500	1.1166	8.9500	0.1373
Senegal	1999	0.385	0.1376	0.0505	0.00015		63.1106	51.7200	2.4828	10.8956	0.1342

Senegal	2000	0.390	0.1214	0.0389	0.00060	0.342809	65.1419	51.4600	1.3781	11.1693	0.1291
Senegal	2001	0.405	0.1228	0.0326	0.00443		66.4906	51.3000	0.7301	9.3516	0.1226
Senegal	2002	0.410	0.1457	0.0364	0.00231	0.3161064	67.5141	51.2200	1.2246	6.7597	0.115
Senegal	2003	0.418	0.1522	0.0322	0.00510	0.2924749	65.3593	51.0500	0.9962	10.1622	0.107
Senegal	2004	0.426	0.1742	0.0770	0.00511	0.2934836	66.9074	50.9100	1.3532	8.9950	0.0991
Senegal	2005	0.434	0.1874	0.0462	0.00492	0.2874605	69.4416	50.7900	1.5236	9.0795	0.0918
Senegal	2006	0.438	0.2204	0.0551	0.00673	0.2575245	68.7237	50.8000	2.4464	7.2323	0.0853
Senegal	2007	0.447	0.1995	0.0528	0.00590	0.2441811	57.8935	50.2400	2.4602	4.8017	0.0795
Senegal	2008	0.457	0.2469	0.0676	0.00180	0.2464031	62.0421	49.6700	2.6888	4.1816	0.0745
Senegal	2009	0.461	0.2041	0.0634	0.00160	0.246402	51.6418	49.1000	2.0401	6.0386	0.0702
Senegal	2010	0.468	0.1839	0.0406	0.01712	0.2435471	51.9293	48.5100	1.6764	6.8197	0.0663
Senegal	2011	0.471	0.2273	0.0601	0.00397	0.2406776	57.0964	47.9600	1.8917	5.4715	0.063

Senegal	2012	0.487	0.2112	0.0555	0.00668	0.2219843	61.2582	47.3900	1.5493	8.1665	0.06
Senegal	2013	0.494	0.2356	0.0478	0.00803	0.2280198	60.2451	46.8300	1.6417	8.3714	0.0574
Senegal	2014	0.499	0.2450	0.0471	0.01136	0.1963862	58.4425	46.2500	2.0361	10.9949	0.055
Senegal	2015	0.506	0.2027	0.0205	0.02258	0.2029834	58.1103	45.6600	2.3019	13.0774	0.0528
Senegal	2016	0.509	0.2122	0.0060	0.02804	0.2077957	54.1082	45.6800	2.4811	14.3752	0.0506
Senegal	2017	0.512	0.2352	0.0268	0.01258	0.2159105	57.7053	45.6600	2.8019	15.9705	0.0488
Senegal	2018	0.516	0.2467	0.0293	0.01147	0.2149327	60.5157	45.6600	3.6488	17.1354	0.047

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Sierra Leone	1990	0.287	0.0471	0.0331	-		68.6907	64.100 0	4.99 27	13.6950	259.8
Sierra Leone	1991	0.280	0.0463	0.0562	-		60.2440	64.060 0	0.96 21	13.1618	258.1
Sierra Leone	1992	0.278	0.0383	0.0895	-		64.4929	64.420 0	- 0.82 34	7.0541	256.4
Sierra Leone	1993	0.282	0.0395	0.1370	-		52.8598	64.350 0	- 0.97 07	3.4116	254.5
Sierra Leone	1994	0.284	0.0535	0.1852	-		55.1601	64.320 0	- 0.31 52	12.5274	252.3

Sierra Leone	1995	0.287	0.0357	0.1554	0.00072		45.0293	64.4000	0.8369	-2.2806	249.5
Sierra Leone	1996	0.282	0.0751	0.1299	0.00199	0.4219024	49.5955	64.3400	0.0705	-3.6700	246.1
Sierra Leone	1997	0.280	-0.0158	0.0906	-		28.2780	64.3600	0.2117	-4.3040	242.2
Sierra Leone	1998	0.284	0.0270	0.0804	-	0.381321	35.3327	64.2300	0.0156	-1.8966	237.7
Sierra Leone	1999	0.287	0.0015	0.0567	-		33.7492	64.1900	0.0797	-5.7382	232.9
Sierra Leone	2000	0.295	0.0050	0.1253	0.00505	0.397162	57.5300	64.1000	6.1334	-20.1639	227.7
Sierra Leone	2001	0.309	0.0913	0.2503	0.00755		35.4244	64.2400	0.9020	-7.8705	222.2

Sierra Leone	2002	0.326	0.0892	0.2321	0.00150	0.3945794	38.3858	63.9000	0.8309	-8.4714	216.3
Sierra Leone	2003	0.336	0.0868	0.1802	0.00776	0.3311687	45.9060	63.8000	0.6217	-5.7993	210.3
Sierra Leone	2004	0.345	0.0782	0.1913	0.00547	0.3166145	45.5881	65.2900	4.2217	-1.1254	204
Sierra Leone	2005	0.354	0.0933	0.1644	0.00581	0.3122984	46.8728	64.5100	5.4972	0.9447	197.3
Sierra Leone	2006	0.362	0.0940	0.1827	-	0.3176601	41.9128	63.7200	3.1228	3.3890	190.4
Sierra Leone	2007	0.375	0.0907	0.2283	0.01636	0.2908631	40.2954	62.9500	4.4230	1.8180	183.2
Sierra Leone	2008	0.386	0.0963	0.1597	0.00028	0.2928311	39.2135	62.1900	2.1192	-1.6204	175.7

Sierra Leone	2009	0.394	0.0965	0.1828	-	0.2727 733	41.4365	61.430 0	4.50 02	-4.4465	168.1
Sierra Leone	2010	0.399	0.3072	0.1667	0.01112	0.2675 762	51.2776	60.690 0	9.24 75	13.3963	160.5
Sierra Leone	2011	0.406	0.4460	0.1403	0.01438	0.2607 176	80.7169	59.940 0	32.3 012	-6.1464	153.2
Sierra Leone	2012	0.421	0.3083	0.1266	0.01271	0.2219 843	93.2741	59.210 0	19.0 025	0.0132	146.3
Sierra Leone	2013	0.433	0.1866	0.1178	-	0.2280 198	87.4528	58.480 0	8.73 24	-16.4380	139.8
Sierra Leone	2014	0.438	0.1650	0.2161	0.01328	0.1963 862	83.1858	57.750 0	7.47 91	-7.9766	137.7
Sierra Leone	2015	0.431	0.2076	0.2929	0.00632	0.2029 834	66.8026	58.190 0	5.98 37	-13.3344	138.3

Sierra Leone	2016	0.431	0.2072	0.2048	0.00179	0.2115979	79.4160	58.1000	3.7692	-14.5435	123.2
Sierra Leone	2017	0.443	0.1923	0.1547	0.00003	0.2201726	74.0853	58.0500	11.0634	-3.4895	118.2
Sierra Leone	2018	0.447	0.1475	0.1343	0.00617	0.2192343	56.6958	58.0000	6.1307	-8.2054	113.5

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Sudan	1990	0.331	0.0737	0.0470	0.00130		11.0875	49.9000	-0.2509	9.7007	130.6
Sudan	1991	0.336	0.0634	0.0459	-		15.0713	50.1700	-0.0054	12.9017	128.4
Sudan	1992	0.344	0.0432	0.0262	0.00048		19.6703	50.4600	0.0013	12.4623	126.1
Sudan	1993	0.352	0.0641	0.0208	0.00048		11.4660	50.7500	-0.0018	11.7586	123.7
Sudan	1994	0.358	0.0641	0.0188	0.00044		14.6102	51.0600	0.7752	12.1734	121.3
Sudan	1995	0.366	0.0340	0.0105	0.00007		14.7725	51.3900	0.0868	9.2852	118.7
Sudan	1996	0.374	0.0454	0.0078	0.00138	0.3738571	20.0298	51.6900	0.0044	4.2803	116
Sudan	1997	0.384	0.0397	0.0051	0.00014		17.8586	51.5400	0.8381	8.9536	113.1
Sudan	1998	0.390	0.0418	0.0071	0.00061	0.3454628	21.8751	51.3900	3.2950	8.5171	110.1
Sudan	1999	0.396	0.0389	0.0069	0.00180		24.7144	51.2500	3.4712	7.6941	106.9

Sudan	2000	0.403	0.0754	0.0067	0.00078	0.342809	29.4042	51.1200	3.1997	21.1340	103.5
Sudan	2001	0.409	0.0735	0.0048	0.00114		24.1933	51.0100	4.3541	16.5157	100.2
Sudan	2002	0.415	0.0868	0.0076	0.00127	0.3161064	31.3964	50.9100	4.8177	16.6085	96.8
Sudan	2003	0.422	0.0995	0.0150	0.00186	0.3020468	31.9976	50.8000	7.6457	18.4401	93.6
Sudan	2004	0.430	0.1342	0.0257	0.00025	0.3165675	37.7903	50.6800	7.0422	21.6632	90.4
Sudan	2005	0.437	0.1491	0.0421	0.00226	0.2874605	47.5800	50.5300	5.8877	13.9125	87.6
Sudan	2006	0.443	0.1934	0.0424	0.00285	0.2798058	45.7449	50.3700	5.1416	16.8603	84.8
Sudan	2007	0.450	0.2142	0.0406	0.00137	0.2675352	44.5531	50.1600	3.2776	22.7919	82.2
Sudan	2008	0.461	0.2112	0.0441	0.00304	0.2715997	43.6851	49.9200	3.0318	25.6010	79.8
Sudan	2009	0.468	0.1870	0.0402	0.00160	0.2523852	35.9670	49.6700	3.4556	17.0182	77.6
Sudan	2010	0.469	0.2009	0.0318	0.00306	0.2493229	36.9754	49.4100	3.5479	31.5675	75.4
Sudan	2011	0.474	0.1908	0.0277	0.00289	0.2493356	33.1116	49.1900	3.0395	29.7346	73.4

Sudan	2012	0.486	0.1586	0.0225	0.00140	0.2330371	24.7209	48.9900	4.3805	25.6059	71.5
Sudan	2013	0.494	0.1779	0.0232	0.00200	0.2382643	23.7285	48.8700	2.9237	26.3892	69.6
Sudan	2014	0.499	0.1642	0.0142	-	0.2055897	19.4589	48.7800	1.9268	27.8558	67.7
Sudan	2015	0.504	0.1799	0.0150	0.00000	0.2105385	19.1007	48.6700	2.3264	24.7627	65.9
Sudan	2016	0.507	0.1433	0.0118	0.00015	0.2161667	22.3559	48.5800	2.0547	24.6987	64.1
Sudan	2017	0.509	0.1196	0.0126	0.00012	0.2245828	21.8526	48.5000	2.3662	28.4761	62.2
Sudan	2018	0.506	0.0579	0.0141	0.00048	0.2239055	17.9268	48.5000	3.4284	44.6811	60.3

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/ GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/ GSYİH</i>	<i>İKBY/ GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Togo	1990	0.406	0.1856	0.1165	-		78.8092	58.7300	1.1201	14.7096	144.5
Togo	1991	0.409	0.1314	0.0906	-		74.9764	58.7100	0.4044	9.0230	142.4
Togo	1992	0.400	0.1281	0.1053	-		63.0862	58.6900	-0.7744	6.4943	140.2
Togo	1993	0.391	0.0751	0.0534	-		56.4784	58.8300	-1.5060	-0.2328	138.1
Togo	1994	0.397	0.0572	0.0604	-		64.8031	58.4600	-0.3323	11.3376	135.7
Togo	1995	0.410	0.0800	0.0860	-		69.8465	58.1800	-0.5967	11.1571	133.2
Togo	1996	0.418	0.1038	0.0642	-	0.4219024	77.4224	57.9000	0.1538	7.9103	130.4
Togo	1997	0.426	0.0702	0.0452	-		73.7806	57.5700	0.8179	0.4570	127.5
Togo	1998	0.425	0.0959	0.0473	0.00015	0.381321	72.9878	57.5700	0.7003	2.8222	124.4
Togo	1999	0.426	0.0760	0.0183	0.00752		67.8895	57.5200	0.9574	3.1997	121.2

Togo	2000	0.427	0.0794	0.0229	0.00240	0.397162	68.6660	57.5900	3.5492	10.9226	117.9
Togo	2001	0.430	0.0823	0.0166	-		72.6031	57.7100	4.9028	8.7611	114.5
Togo	2002	0.433	0.0935	0.0146	0.00320	0.3945794	72.8769	57.7900	3.4030	12.0558	111.3
Togo	2003	0.438	0.1101	0.0163	-	0.3311687	78.2179	57.8300	2.1682	12.6122	108.1
Togo	2004	0.439	0.1115	0.0190	0.00238	0.3166145	81.7168	58.0300	3.5448	11.3637	104.9
Togo	2005	0.438	0.1262	0.0285	-	0.3122984	86.7753	58.3100	4.2096	5.9388	101.9
Togo	2006	0.444	0.1417	0.0182	0.00862	0.2798058	87.0060	58.5300	3.8901	3.1681	99
Togo	2007	0.439	0.1595	0.0381	0.00356	0.2675352	85.8807	58.8200	2.3469	1.6778	96.1
Togo	2008	0.447	0.1944	0.1042	0.00357	0.2715997	84.6489	59.0200	1.5374	3.5589	93.3
Togo	2009	0.456	0.2104	0.1494	0.00359	0.2523852	85.7608	59.1600	1.3758	6.4495	90.6
Togo	2010	0.466	0.2119	0.1145	0.00309	0.2493229	91.2037	59.2600	3.6468	6.0594	88
Togo	2011	0.479	0.2953	0.1445	0.00417	0.2493356	108.1067	59.3400	18.8178	4.8812	85.4

Togo	2012	0.482	0.2541	0.0497	0.01330	0.2330371	104.4108	59.3700	3.1372	9.3125	82.9
Togo	2013	0.488	0.2860	0.0420	0.01290	0.2382643	112.7610	59.3800	4.2484	9.7746	80.5
Togo	2014	0.493	0.3141	0.0408	0.00744	0.2055897	97.4644	59.3400	1.1808	9.8804	78.1
Togo	2015	0.499	0.2830	0.0167	0.02649	0.2105385	93.6598	59.2700	6.1676	10.2562	75.8
Togo	2016	0.502	0.2753	0.0112	0.02326	0.2161667	88.6680	59.1900	-1.0321	13.6945	73.5
Togo	2017	0.506	0.2252	0.0615	0.00626	0.2245828	76.8459	59.0900	1.8373	13.0023	71.3
Togo	2018	0.510	0.2543	0.0515	0.00414	0.2239055	75.6675	58.9600	-3.3736	13.4436	69.1

<i>Ülke</i>	<i>Yıl</i>	<i>İGE (HDI)</i>	<i>SSY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>TDY(ADY)/</i> <i>GSYİH</i>	<i>İKBY/</i> <i>GSYİH</i>	<i>YE</i>	<i>Ticaret</i>	<i>İGKO</i>	<i>DYY</i>	<i>Tasarruf</i>	<i>Ölüm Oranı</i>
Uganda	1990	0.320	0.0789	0.0957	-		26.6095	69.9200	-0.1373	-0.4770	0.1821
Uganda	1991	0.320	0.0689	0.0898	0.00082		29.4022	70.0100	0.0301	-0.7662	0.1779
Uganda	1992	0.313	0.0601	0.0958	-		33.0521	70.0300	0.1050	-0.2649	0.1738
Uganda	1993	0.320	0.0598	0.0744	-		28.2398	70.0500	1.6954	6.1776	0.1701
Uganda	1994	0.322	0.0670	0.0862	-		27.8394	70.0800	2.2103	7.7048	0.1672
Uganda	1995	0.328	0.0969	0.0857	-		32.6231	70.1200	2.1057	4.9349	0.1651
Uganda	1996	0.344	0.0967	0.0636	-	-1.528672	35.3855	70.1400	2.0018	10.7556	0.1629
Uganda	1997	0.358	0.0950	0.0729	-		34.1586	70.1600	2.7914	14.0668	0.1603
Uganda	1998	0.373	0.0896	0.0563	-	-1.101934	30.0439	70.1900	3.1892	6.0293	0.1568
Uganda	1999	0.390	0.0914	0.0481	-		36.0247	70.2200	2.3372	8.4301	0.1522

Uganda	2000	0.404	0.0914	0.0657	-	-1.247658	32.7490	70.2700	2.5948	8.0376	0.1463
Uganda	2001	0.412	0.0811	0.0605	-		35.3300	70.3300	2.5939	7.0082	0.1393
Uganda	2002	0.427	0.0827	0.0492	-	-1.418792	36.2778	70.3900	2.9885	5.7561	0.1317
Uganda	2003	0.436	0.0861	0.0632	-	-1.561003	36.5857	70.4600	3.0603	7.2160	0.1236
Uganda	2004	0.436	0.0934	0.0717	0.00042	-1.305026	35.4601	70.5300	3.7209	10.2274	0.1154
Uganda	2005	0.444	0.1138	0.0663	-	-1.417637	38.9943	70.5900	4.1108	11.8737	0.1074
Uganda	2006	0.456	0.1045	0.0796	-	-1.140198	43.6333	70.6800	6.4571	8.2533	0.1002
Uganda	2007	0.466	0.1202	0.0798	0.00051	-0.9151093	46.7774	70.7500	6.6566	8.8415	0.0935
Uganda	2008	0.479	0.1395	0.0698	0.00000	-0.8762574	56.2583	70.8300	5.0474	15.2798	0.0875
Uganda	2009	0.487	0.2402	0.0705	0.00051	-0.9924353	47.2668	70.9000	3.3636	14.1952	0.0821
Uganda	2010	0.498	0.2584	0.0631	0.00053	-1.000558	38.4343	70.9800	2.0478	14.8778	0.077
Uganda	2011	0.504	0.2456	0.0536	0.00050	-0.9761018	39.9267	71.0600	3.2224	12.4662	0.0725

Uganda	2012	0.507	0.2266	0.0510	0.00349	-0.8689665	43.6897	71.1500	4.4334	14.3851	0.0676
Uganda	2013	0.513	0.2805	0.0471	0.00718	-0.8386906	43.2951	71.0600	3.8067	20.0018	0.0633
Uganda	2014	0.519	0.2530	0.0469	0.00286	-0.9411262	36.1697	70.9400	3.2599	23.2155	0.0594
Uganda	2015	0.525	0.2104	0.0442	0.00321	-0.8045017	37.8518	70.8100	2.2874	13.9251	0.0561
Uganda	2016	0.529	0.1947	0.0483	0.00040	-0.7153227	31.3439	70.6500	2.1518	20.5237	0.0528
Uganda	2017	0.532	0.1968	0.0524	0.00116	-0.5715618	36.8371	70.4900	2.6099	21.0992	0.0502
Uganda	2018	0.538	0.2009	0.0485	0.00027	-0.6932233	36.6548	70.2700	3.2062	19.0827	0.048

ÖZGEÇMİŞ

Eğitim Bilgileri

- 2022 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans (Doktora)
- 2017 Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (Yüksek Lisans)
- 2012 University of West Hungary, Ekonomi Fakültesi (LLP Erasmus)
- 2011 Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (Lisans)

İş Deneyimleri

- 2013 – Kuveyt Türk Katılım Bankası KOBİ, Ticari ve Kurumsal Bankacılık Satış Birimlerinde Portföy Yönetimi
- 2012 – 2013 İslam Konferansı Diyalog ve İş birliği Gençlik Forumu (ICYF-DC)

Aktif Görev Alınan Kongre ve Seminerler

- 2013, Kriz & Kritik Konferansları “Üniversite”, Sakarya Üniversitesi, Genel Koordinasyon ve Sosyal Medya
- 2012, 2. The Blue Black Sea International Congress (2. Mavi Karadeniz Uluslararası Kongresi), Genel Koordinasyon ve Sosyal Medya
- 2012, Middle Eastern Congress, Politics and Society (Ortadoğu’da Toplum ve Siyaset Kongresi), Sakarya Üniversitesi / Genel Koordinasyon ve Sosyal Medya
- 2012, Kriz & Kritik Konferansları “Kadın”, Sakarya Üniversitesi / Genel Koordinasyon ve Sosyal Medya
- 2012, MOIC Turkey (İslam İşbirliği Teşkilatı Model Simülasyonu Projesi, Türkiye) seminerleri, ICYF-DC (İslam Konferansı Diyalog ve İşbirliği Gençlik Forumu) / Genel Koordinasyon

2012, ‘‘Hocalı için Adalet’’ (Justice for Khojaly) resim sergisi, T.C. Dışışleri Bakanlığı, Ankara / Genel Koordinasyon ve Moderatörlük

Hazırlanan Projeler

2013, Demokratik Sürecin Uygulamalı Analizi ve Eğitimde Fırsat Eşitliği, Avrupa Birliği Eylem 1.3 Gençlik Demokrasi Projesi, Sakarya

2013, Uluslararası Öğrenciler Akademik ve Mesleki Eğitim Programı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Sakarya Üniversitesi iş birliği ile yapıldı, Sakarya

2012, Model of Organization of Islamic Conference Turkey (MOIC Turkey), İslam Konferansı Diyalog ve İşbirliği Gençlik Forumu tarafından yapıldı. (ICYF-DC), İstanbul.